

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

+ 000 ΒΕΡΟΙΑΣ

6000 1434

Αρ.θ. εισ. 202/1958

ΔΩΡΕΑ

Κωνσταντίνος Κωνσταντίνου

6000-002-10

Ship Rowan

Geography in 21 March 1905

Volcanoes, Lakes, Rivers, Mountains, etc.
Geology, Topography in 17: America.
On the history of the world.

Shakespeare

P. VERGILI MARONIS
AENEIS

IN USUM SCHOLARUM

ITERUM RECOGNOVIT

OTTO RIBBECK.

EDITIO STEREOTYPA.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

LIPSIAE

IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI

LIPSIÆ: TYPIS B. G. TEUBNERI.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

P. VERGILI MARONIS
A E N E I D O S
LIBER PRIMVS

Arma virumque cano, Troiae qui primus ab oris
Italiam fato profugus Laviniaque venit
litora, multum ille et terris iactatus et alto
vi superum saevae memorem Iunonis ob iram,
multa quoque et bello passus, dum conderet urbem 5
inferretque deos Latio, genus unde Latinum
Albanique patres atque altae moenia Romae.
Musa, mihi causas memora, quo numine laeso
quidve dolens regina deum tot volvere casus
insignem pietate virum, tot adire labores 10
impulerit. tantaene animis caelestibus irae?

Urbs antiqua fuit (Tyrii tenuere coloni)
Karthago, Italiam contra Tiberinaque longe
ostia, dives opum studiisque asperrima belli;
quam Iuno fertur terris magis omnibus unam 15
posthabita coluisse Samo: hic illius arma,
hic currus fuit; hoc regnum dea gentibus esse,
si qua fata sinant, iam tum tenditque fovetque.
progeniem sed enim Troiano a sanguine duci
audierat, Tyrias olim quae verteret arces; 20
hinc populum late regem belloque superbum
venturum excidio Libyae: sic volvere parcas.

id metuens veterisque memor Saturnia belli,
 prima quod ad Troiam pro caris gesserat Argis
 (necdum etiam causae irarum saevique dolores 25
 exciderant animo; manet alta mente repostum
 iudicium Paridis spretaeque iniuria formae
 et genus invisum et rapti Ganymedis honores):
 his accensa super iactatos aequore toto
 Troas, reliquias Danaum atque immitis Achilli, 30
 arcebat longe Latio, multosque per annos
 errabant acti fati maria omnia circum.
 tantae molis erat Romanam condere gentem.

Vix e conspectu Siculae telluris in altum
 vela dabant laeti et spumas salis aere ruebant, 35
 cum Iuno aeternum servans sub pectore volnus
 haec secum: 'mene incepto desistere victam
 nec posse Italia Teucrorum avertere regem?
 quippe vetor fati. Pallasne exurere classem
 Argivom atque ipsos potuit submergere ponto 40
 unius ob noxam et furias Aiakis Oili?
 ipsa Iovis rapidum iaculata e nubibus ignem
 disiecitque rates evertitque aequora ventis,
 illum expirantem transfixo pectore flammam
 turbine corripuit scopuloque infixit acuto; 45
 ast ego, quae divom incedo regina, Iovisque
 et soror et coniunx, una cum gente tot annos
 bella gero. et quisquam numen Iunonis adorat
 praeterea aut supplex aris imponet honorem?' 50

Talia flammato secum dea corde volutans 50
 nimborum in patriam, loca feta furentibus austris,
 Aeoliam venit. hic vasto rex Aeolus antro
 luctantes ventos tempestatesque sonoras
 imperio premit ac vinclis et carcere frenat.
 illi indignantes magno cum murmure montis 55

circum claustra fremunt; celsa sedet Aeolus arce
 sceptrā tenens mollitque animos et temperat iras
 nī faciat, maria ac terras caelumque profundum
 quippe ferant rapidi secum verrantque per auras:
 sed pater omnipotens speluncis abdidit atris 60
 hoc metuens, molemque et montes insuper altos
 imposuit regemque dedit, qui foedere certo
 et premere et laxas sciret dare iussus habenas.
 ad quem tum Iuno supplex his vocibus usa est:

‘Aeole, namque tibi divom pater atque hominum rex 65
 et mulcere dedit fluctus et tollere vento,
 gens inimica mihi Tyrrhenum navigat aequor,
 Ilium in Italiam portans victosque penates:
 incute vim ventis submersasque obrue puppes,
 aut age diversos et disice corpora ponto. 70
 sunt mihi bis septem praestanti corpore nymphae,
 quarum quae forma pulcherrima Deiopea,
 conubio iungam stabili propriamque dicabo,
 omnis ut tecum meritis pro talibus annos
 exigat et pulchra faciat te prole parentem.’ 75

Aeolus haec contra: ‘tuus, o regina, quid optes,
 explorare labor; mihi iussa capessere fas est.
 tu mihi quodcumque hoc regni, tu sceptrā Iovemque
 concilias, tu das epulis accumbere divom
 nimborumque facis tempestatumque potentem.’ 80

Haec ubi dicta, cavom conversa cuspide montem
 impulit in latus: ac venti velut agmine facto,
 qua data porta, ruunt et terras turbine perflant.
 incubuere mari, totumque a sedibus imis
 una Eurusque Notusque ruunt creberque procellis 85
 Africus, et vastos volvont ad litora fluctus.
 insequitur clamorque virum stridorque rudentum.
 eripiunt subito nubes caelumque diemque

Teucrorum ex oculis; ponto nox incubat atra.
 intonuere poli et crebris micat ignibus aether, 90
 praesentemque viris intentant omnia mortem.
 extemplo Aeneae solvuntur frigore membra;
 ingemit, et duplicis tendens ad sidera palmas
 talia voce refert: 'o terque quaterque beati,
 quis ante ora patrum Troiae sub moenibus altis 95
 contigit oppetere! o Danaum fortissime gentis
 Tydide! mene Iliacis occumbere campis
 non potuisse tuaque animam hanc effundere dextra,
 saevos ubi Aeacidae telo iacet Hector, ubi ingens
 Sarpedon, ubi tot Simois correpta sub undis 100
 scuta virum galeasque et fortia corpora volvit!'

Talia iactanti stridens aquilone procella
 velum adversa ferit fluctusque ad sidera tollit.
 franguntur remi; tum prora avertit et undis
 dat latus; insequitur cumulo praeruptus aquae mons. 105
 hi summo in fluctu pendent, his unda dehiscens
 terram inter fluctus aperit, furit aestus harenis.
 tris Notus abreptas in saxa latentia torquet,
 [saxa vocant Itali mediis quae in fluctibus aras]
 dorsum immane mari summo, tris Eurys ab alto 110
 in brevia et syrtis urguet (miserabile visu)
 inliditque vadis atque aggere cingit harenae.
 unam, quae Lycios fidumque vehebat Oronten,
 ipsius ante oculos ingens a vertice pontus
 in puppim ferit: excutitur pronusque magister 115
 volvitur in caput; ast aliam ter fluctus ibidem
 torquet agens circum, et rapidus vorat aequore vortex.
 apparent rari nantes in gurgite vasto,
 arma virum tabulaeque et Troia gaza per undas.
 iam validam Ilionei navem, iam fortis Achati, 120
 et qua vectus Abas, et qua grandaevos Aletes,

vicit hiems; laxis laterum compagibus omnes
accipiunt inimicum imbrem rimisque fatiscunt.

Interea magno misceri murmure pontum
emissamque hiemem sensit Neptunus et imis 125
stagna refusa vadis, graviter commotus; et alto
prospiciens summa placidum caput extulit unda.
disiectam Aeneae toto videt aequore classem,
fluctibus oppressos Troas caelique ruina.

nec latuere doli fratrem Iunonis et irae. 130
Eurum ad se Zephyrumque vocat, dehinc talia fatur:
'tantane vos generis tenuit fiducia vestri?

iam caelum terramque meo sine numine, venti,
miscere et tantas audetis tollere moles?
quos ego —! sed motos praestat componere fluctus: 135
post mihi non simili poena commissa luetis.

maturate fugam, regique haec dicite vestro:
non illi imperium pelagi saevomque tridentem,
sed mihi sorte datum. tenet ille immania saxa,
vestras, Eure, domos; illa se iactet in aula 140
Aeolus et clauso ventorum carcere regnet.'

Sic ait, et dicto citius tumida aequora placat
collectasque fugat nubes solemque reducit.
Cymothoe simul et Triton adnixus acuto
detrudunt navis scopulo; levat ipse tridenti 145
et vastas aperit syrtis et temperat aequor,
atque rotis summas levibus perlabitur undas.
ac veluti magno in populo cum saepe coorta est
seditio, saevitque animis ignobile volgus,
iamque faces et saxa volant, furor arma ministrat; 150
tum pietate gravem ac meritis si forte virum quem
conspexere, silent arrectisque auribus adstant;
ille regit dictis animos et pectora mulcet:
sic cunctus pelagi cecidit fragor, aequora postquam

prospiciens genitor caeloque invectus aperto 155
flectit equos curruque volans dat lora secundo.

Defessi Aeneadae quae proxima litora cursu
contendunt petere et Libyae vertuntur ad oras.
est in secessu longo locus: insula portum
efficit obiectu laterum, quibus omnis ab alto 160
frangitur inque sinus scindit sese unda reductos.

hinc atque hinc vastae rupes geminique minantur
in caelum scopuli, quorum sub vertice late
aequora tuta silent; tum silvis scaena coruscis
desuper horrentique atrum nemus imminet umbra; 165

fronte sub adversa scopulis pendentibus antrum,
intus aquae dulces vivoque sedilia saxo,
nympharum domus. hic fessas non vincula navis
ulla tenent, unco non alligat anchora morsu.

huc septem Aeneas collectis navibus omni 170
ex numero subit; ac magno telluris amore
egressi optata potiuntur Troes harena
et sale tabentis artus in litore ponunt.

ac primum silici scintillam excudit Achates
succepitque ignem foliis atque arida circum 175
nutrimenta dedit rapuitque in fomite flammam.
tum cererem corruptam undis cerealiaque arma
expediunt fessi rerum, frugesque receptas
et torrere parant flammis et frangere saxo.

Aeneas scopulum interea conscendit et omnem 180
prospectum late pelago petit, Anthea siquem
iactatum vento videat Phrygiasque biremis
aut Capyn aut celsis in puppibus arma Caici.
navem in conspectu nullam, tris litore cervos
prospicit errantis; hos tota armenta secuntur 185
a tergo, et longum per vallis pascitur agmen.
constitit hic, arcumque manu celerisque sagittas

corripuit [fidus quae tela gerebat Achates]
 ductoresque ipsos primum capita alta ferentis
 cornibus arboreis sternit, tum volgus et omnem 190
 miscet agens telis nemora inter frondea turbam;
 nec prius absistit, quam septem ingentia victor
 corpora fundat humi et numerum cum navibus aequet.
 hinc portum petit et socios partitur in omnis.
 vina bonus quae deinde cadis onerarat Aestes 195
 litore Trinacrio dederatque abeuntibus heros,
 dividit, et dictis maerentia pectora mulcet:
 'o socii (neque enim ignari sumus ante malorum),
 o passi graviora, dabit deus his quoque finem.
 vos et Scyllaeam rabiem penitusque sonantis 200
 accestis scopulos, vos et Cyclopea saxa
 experti: revocate animos maestumque timorem
 mittite; forsán et haec olim meminisse iuvabit.
 per varios casus, per tot discrimina rerum
 tendimus in Latium, sedes ubi fata quietas 205
 ostendunt; illic fas regna resurgere Troiae.
 durate et vosmet rebus servate secundis.'

Talia voce refert curisque ingentibus aeger
 spem voltu simulat, premit altum corde dolorem.
 illi se praedae accingunt dapibusque futuris} 210
 tergora deripiunt costis et viscera nudant,
 pars in frustra secant veribusque trementia figunt,
 litore aëna locant alii flammisque ministrant.
 tum victu revocant vires fusique per herbam
 implentur veteris bacchi pinguisque ferinae. 215
 postquam exempta fames epulis mensaeque remotae,
 amissos longo socios sermone requirunt
 spemque metumque inter dubii, seu vivere credant
 sive extrema pati nec iam exaudire vocatos.
 praecipue pius Aeneas nunc acris Oronti, 220

nunc Amyci casum gemit et crudelia secum
fata Lyci fortemque Gyan fortemque Cloanthum.

Et iam finis erat, cum Iuppiter aethere summo
dispiciens mare velivolum terrasque iacentis
litoraue et latos populos, sic vertice caeli 225
constitit et Libyae defixit lumina regnis.
atque illum talis iactantem pectore curas
tristior et lacrimis oculos suffusa nitentis
adloquitur Venus: 'o qui res hominumque deumque
aeternis regis imperiis et fulmine terres, 230
quid meus Aeneas in te committere tantum,
quid Troes potuere, quibus tot funera passis
cunctus ob Italiam terrarum clauditur orbis?
certe hinc Romanos olim volventibus annis,
hinc fore ductores revocato a sanguine Teucri, 235
qui mare, qui terras omni dicione tenerent,
pollicitus: quae te, genitor, sententia vertit?
hoc equidem occasum Troiae tristisque ruinas
solabar fatis contraria fata rependens;
nunc eadem fortuna viros tot casibus actos 240
insequitur. quem das finem, rex magne, laborum?
Antenor potuit mediis elapsus Achivis
Illyricos penetrare sinus atque intuma tutus
regna Liburnorum et fontem superare Timavi,
unde per ora novem vasto cum murmure montis 245
it mare proruptum et pelago premit arva sonanti.
hic tamen ille urbem Patavi sedesque locavit
Teucrorum, et genti nomen dedit armaque fixit
Troia, nunc placida compostus pace quiescit:
nos, tua progenies, caeli quibus adnuis arcem, 250
navibus (infandum!) amissis unius ob iram
prodimur atque Italis longe disiungimur oris.
hic pietatis honos? sic nos in sceptris reponis?'

[Olli subridens hominum sator atque deorum
 voltu, quo caelum tempestatesque serenat, 255
 oscula libavit natae, dehinc talia fatur:
 'parce metu, Cytherea: manent immota tuorum
 fata tibi; cernes urbem et promissa Lavini
 moenia, sublimemque feres ad sidera caeli
 magnanimum Aenean; neque me sententia vertit. 260
 hic tibi (fabor enim, quando haec te cura remordet,
 longius et volvens fatorum arcana movebo)
 bellum ingens geret Italia populosque feroces
 contundet moresque viris et moenia ponet,
 tertia dum Latio regnantem viderit aestas 265
 ternaque transierint Rutulis hiberna subactis.
 at puer Ascanius, quoi nunc cognomen Iulo
 additur (Ilus erat, dum res stetit Ilia regno),
 triginta magnos volvendis mensibus orbis
 imperio explebit, regnumque ab sede Lavini 270
 transferet et longam multa vi muniet Albam.
 hic iam ter centum totos regnabitur annos
 gente sub Hectorea, donec regina sacerdos
 Marte gravis geminam partu dabit Ilia prolem
 inde lupae fulvo nutricis tegmine laetus 275
 Romulus excipiet gentem et Mavortia condet
 moenia Romanosque suo de nomine dicet
 his ego nec metas rerum nec tempora pono,
 imperium sine fine dedi. quin aspera Iuno,
 quae mare nunc terrasque metu caelumque fatigat, 280
 consilia in melius referet mecumque fovebit
 Romanos, rerum dominos, gentemque togatam.
 sic placitum. veniet lustris labentibus aetas,
 cum domus Assaraci Phthiam clarasque Mycenae
 servitio premet ac victis dominabitur Argis. 285
 nascetur pulchra Troianus origine Caesar,

imperium Oceano, famam qui terminet astris,
 Iulius, a magno demissum nomen Iulo.
 hunc tu olim caelo, spoliis Orientis onustum,
 accipies secura; vocabitur hic quoque votis. 290
 aspera tum positis mitescent saecula bellis;
 cana Fides et Vesta, Remo cum fratre Quirinus
 iura dabunt; dirae ferro et compagibus artis
 claudentur Belli portae; Furor impius intus
 saeva sedens super arma et centum vinctus aënis 295
 pos tergum nodis fremet horridus ore cruento.'

Haec ait, et Maia genitum demittit ab alto,
 ut terrae utque novae pateant Karthaginis arces
 hospitio Teucris, ne fati nescia Dido
 finibus arceret. volat ille per aëra magnum 300
 remigio alarum, ac Libyae citus astitit oris.
 et iam iussa facit, ponuntque ferocia Poeni
 corda volente deo; in primis regina quietum
 accipit in Teucros animum mentemque benignam.

At pius Aeneas, per noctem plurima volvens, 305
 ut primum lux alma datast, exire locosque
 explorare novos, quas vento accesserit oras,
 qui teneant (nam inculta videt), hominesne feraene,
 quaerere constituit sociisque exacta referre.
 classem in convexo nemorum sub rupe cavata 310
 arboribus clausam circum atque horrentibus umbris
 occulit; ipse uno graditur comitatus Achate,
 bina manu lato crispans hastilia ferro.
 cui mater media sese tulit obvia silva,
 virginis os habitumque gerens et virginis arma, 315
 Spartanæ vel qualis equos Thraeiissa fatigat
 Harpalyce volucremque fuga praevertitur Eurum.
 namque umeris de moreabilem suspenderat arcum
 venatrix dederatque comam diffundere ventis,

nuda genu nodoque sinus collecta fluentis. 320
 ac prior 'heus', inquit, 'iuvenes, monstrate, mearum
 vidistis siquam hic errantem forte sororum
 succinctam pharetra, et maculosae tegmina lyncis
 aut spumantis apri cursum clamore prementem.'

Sic Venus, et Veneris contra sic filius orsus: 325
 'nulla tuarum audita mihi neque visa sororum,
 o — quam te memorem, virgo? namque hau tibi
 voltus

mortalis, nec vox hominem sonat; o dea certe,
 an Phoebi soror? an nympharum sanguinis una?
 sis felix, nostrumque leves quaecumque laborem, 330
 et, quo sub caelo tandem, quibus orbis in oris
 iactemur, doceas; ignari hominumque locorumque
 erramus vento huc vastis et fluctibus acti:
 multa tibi ante aras nostra cadet hostia dextra.'

Tum Venus: 'haut equidem tali me dignor honore; 335
 virginibus Tyriis mos est gestare pharetram
 purpureoque alte suras vincere cothurno.
 Punica regna vides, Tyrios et Agenoris urbem;
 set fines Libyci, genus intractabile bello.
 imperium Dido Tyria regit urbe profecta, 340
 germanum fugiens. longa est iniuria, longae
 ambages; sed summa sequar fastigia rerum.
 huic coniunx Sychaeus erat, ditissimus auri
 Phoenicum et magno miserae dilectus amore,
 cui pater intactam dederat primisque iugarat 345
 ominibus. sed regna Tyri germanus habebat
 Pygmalion, scelere ante alios immanior omnis.
 quos inter medius venit furor. ille Sychaeum
 impius ante aras atque auri caecus amore
 clam ferro incautum superat, securus amorum 350
 germanae; factumque diu celavit, et aegram

multa malus simulans vana spe lusit amantem.
 ipsa sed in somnis inhumati venit imago
 coniugis; ora modis attollens pallida miris
 crudelis aras traiectaque pectora ferro 355
 nudavit caecumque domus scelus omne rexit.
 tum celerare fugam patriaue excedere suadet,
 auxiliumque viae veteris tellure recludit
 thensauros, ignotum argenti pondus et auri.
 his commota fugam Dido sociosque parabat. 360
 conveniunt quibus aut odium crudele tyranni
 aut metus acer erat; navis, quae forte paratae,
 corripunt onerantque auro. portantur avari
 Pygmalionis opes pelago; dux femina facti.
 devenere locos, ubi nunc ingentia cernes 365
 moenia surgentemque novae Karthaginis arcem.
 [mercatique solum, facti de nomine Byrsam,
 taurino quantum possent circumdare tergo.]
 sed vos qui tandem quibus aut venistis ab oris,
 quove tenetis iter?' quaerenti talibus ille 370
 suspirans imoque trahens a pectore vocem
 'o dea, si prima repetens ab origine pergam,
 et vacet annalis nostrorum audire laborum,
 ante diem clauso componet Vesper Olympo.
 nos Troia antiqua, si vestras forte per auris 375
 Troiae nomen iit, diversa per aequora vectos
 forte sua Libycis tempestas appulit oris.
 sum pius Aeneas, raptos qui ex hoste penates
 classe veho mecum, fama super aethera notus.
 Italiam quaero patriam et genus ab Iove summo. 380
 bis denis Phrygium conscendi navibus aequor
 matre dea monstrante viam data fata secutus;
 vix septem convolsae undis euroque supersunt.
 ipse ignotus egens Libyae deserta peragro,

Europa atque Asia pulsus.' nec plura querentem 385
passa Venus medio sic interfata dolore est:

'Quisquis es, haut, credo, invisus caelestibus auras
vitalis carpis, Tyriam qui adveneris urbem.
[perge modo, atque hinc te reginae ad limina perfer.]
namque tibi reduces socios classemque relatam 390
nuntio et in tutum versis aquilonibus actam,
ni frustra augurium vani docuere parentes.
aspice bis senos laetantis agmine cynos,
aetheria quos lapsa plaga Iovis ales aperto
turbabat caelo; nunc terras ordine longo 395
aut capere aut captas iam respectare videntur:
ut reduces illi ludunt stridentibus alis
et coetu cinxere polum cantusque dedere,
haut aliter puppesque tuae pubesque tuorum
aut portum tenet aut pleno subit ostia velo. 400
perge modo et, qua te ducit via, derige gressum.'

Dixit, et avertens rosea cervice refulsit,
ambrosiaequae comae divinum vertice odorem
spiravere; pedes vestis defluxit ad imos;
et vera incessu patuit dea. ille ubi matrem 405
adgnovit, tali fugientem est voce secutus:
'quid natum totiens, crudelis tu quoque, falsis
ludis imaginibus? cur dextrae iungere dextram
non datur ac veras audire et reddere voces?'
talibus incusat, gressumque ad moenia tendit. 410
at Venus obscuro gradientis aëre saepsit
et multo nebulae circum dea fudit amictu,
cernere nequis eos neu quis contingere posset
molirive moram aut veniendi poscere causas.
ipsa Paphum sublimis abit sedesque revisit 415
laeta suas, ubi templum illi, centumque Sabaeo
ture calent arae sertisque recentibus halant.

Corripuere viam interea, qua semita monstrat.
 iamque ascendebant collem, qui plurimus urbi
 imminet adversasque aspectat desuper arces. 420
 miratur molem Aeneas, magalia quondam,
 miratur portas strepitumque et strata viarum.
 instant ardentes Tyrii: pars ducere muros
 molirique arcem et manibus subvolvere saxa,
 pars optare locum tecto et concludere sulco. 425
 [iura magistratusque legunt sanctumque senatum.]
 hic portus alii effodiunt; hinc lata theatri
 fundamenta petunt alii immanisque columnas
 rupibus excidunt, scaenis decora alta futuris.
 qualis apes aestate nova per florea rura 430
 exercet sub sole labor, cum gentis adultos
 educunt fetus, aut cum liquentia mella
 stipant et dulci distendunt nectare cellas,
 aut onera accipiunt venientum, aut agmine facto
 ignavom fucos pecus a praesepibus arcent; 435
 fervet opus, redolentque thymo fragrantia mella.
 'o fortunati, quorum iam moenia surgunt!'
 Aeneas ait, et fastigia suspicit urbis.
 infert se saeptus nebula (mirabile dictu)
 per medios miscetque viris, neque cernitur ulli. 440
 Lucus in urbe fuit media, laetissimus umbrae,
 quo primum iactati undis et turbine Poeni
 effodere loco signum, quod regia Iuno
 monstrarat, caput acris equi: sic nam fore bello
 egregiam et facilem victu per saecula gentem. 445
 hic templum Iunoni ingens Sidonia Dido
 condebat, donis opulentum et numine divae,
 aerea cui gradibus surgebant limina nexaeque
 aere trabes, foribus cardo stridebat aënis.
 hoc primum in luco nova res oblata timorem 450

leniit, hic primum Aeneas sperare salutem
 ausus et adflictis melius confidere rebus.
 namque sub ingenti lustrat dum singula templo
 reginam opperiens, dum, quae fortuna sit urbi,
 artificumque manus intrans operumque laborem 455
 miratur, videt Iliacas ex ordine pugnas
 bellaque iam fama totum volgata per orbem,
 Atridas Priamumque et saevom ambobus Achillem.
 constitit, et lacrimans 'quis iam locus,' inquit, 'Achate,
 quae regio in terris nostri non plena laboris? 460
 en Priamus. sunt hic etiam sua praemia laudi;
 sunt lacrimae rerum, et mentem mortalia tangunt.
 solve metus; feret haec aliquam tibi fama salutem.'
 sic ait, atque animum pictura pascit inani
 multa gemens, largoque umectat flumine vultum. 465
 namque videbat, uti bellantes Pergama circum
 hac fugerent Grai, premeret Troiana iuventus;
 hac Phryges, instaret curru cristatus Achilles.
 nec procul hinc Rhesi niveis tentoria velis
 adgnosceat lacrimans, primo quae prodita somno 470
 Tydides multa vastabat caede cruentus,
 ardentisque avertit equos in castra, prius quam
 pabula gustassent Troiae Xanthumque bibissent. 473
 interea ad templum non aequae Palladis ibant 479
 crinibus Iiades passis peplumque ferebant,
 suppliciter tristes et tunsae pectora palmis:
 diva solo fixos oculos aversa tenebat. 482
 parte alia fugiens amissis Troilus armis 474
 infelix puer atque impar congressus Achilli:
 fertur equis curruque haeret resupinus inani,
 lora tenens tamen; huic cervixque comaeque trahuntur
 per terram, et versa pulvis inscribitur hasta. 478
 ter circum Iliacos raptaverat Hectora muros 483

exanimumque auro corpus vendebat Achilles.
 tum vero ingentem gemitum dat pectore ab imo, 485
 ut spolia, ut currus, utque ipsum corpus amici
 tendentemque manus Priamum conspexit inermis.
 se quoque principibus permixtum adgnovit Achivis
 eoasque acies et nigri Memnonis arma.

ducit Amazonidum lunatis agmina peltis 490
 Penthesilea furens mediisque in milibus ardet,
 aurea subnectens exertae cingula mammae,
 bellatrix, audetque viris concurrere virgo.

Haec dum Dardanio Aeneae miranda videntur,
 dum stupet obtutuque haeret defixus in uno, 495
 regina ad templum, forma pulcherrima Dido,
 incessit magna iuvenum stipante caterva.
 qualis in Eurotae ripis aut per iuga Cynthi
 exercet Diana choros, quam mille secutae
 hinc atque hinc glomerantur oreades: illa pharetram 500
 fert umero gradiensque deas supereminet omnis
 (Latonae tacitum pertemptant gaudia pectus):
 talis erat Dido, talem se laeta ferebat
 per medios, instans operi regnisque futuris.
 tum foribus divae, media e testudine templi, 505
 saepta armis solioque alte subnixa resedit.

iura dabat legesque viris, operumque laborem
 partibus aequabat iustis aut sorte trahebat:
 cum subito Aeneas concursu accedere magno
 Anthea Sergestumque videt fortemque Cloanthum 510
 Teucrorumque alios, ater quos aequore turbo
 dispulerat penitusque alias avexerat oras.
 obstipuit simul ipse, simul percussus Achates
 laetitiaque metuque: avidi coniungere dexteras
 ardebant, sed res animos incognita turbat. 515
 dissimulant et nube cava speculantur amicti,

quae fortuna viris, classem quo litore linquant,
quid veniant: cunctis nam lecti navibus ibant
orantes veniam, et templum clamore petebant.

Postquam introgressi et coram data copia fandi, 520
maximus Ilioneus placido sic pectore coepit:

'o regina, novam cui condere Iuppiter urbem
iustitiaque dedit gentis frenare superbas,
Troes te miseri, ventis maria omnia vecti,
oramus: prohibe infandos a navibus ignis, 525
parce pio generi et propius res aspice nostras.

non nos aut ferro Libyco populare penatis
venimus aut raptas ad litora vertere praedas;
non ea vis animo nec tanta superbia victis.

est locus, Hesperiam Grai cognomine dicunt, 530
terra antiqua, potens armis atque ubere glabrae;
Oenotri coluere viri; nunc fama minores
Italiam dixisse ducis de nomine gentem:

hic cursus fuit,
cum subito adsurgens fluctu nimbosus Orion 535

in vada caeca tulit penitusque procacibus austris
perque undas superante salo perque invia saxa
dispulit: huc pauci vestris adnavimus oris.

quod genus hoc hominum? quaeve hunc tam barbara
morem

permittit patria? hospitio prohibemur harenae; 540
bella cient primaque vetant consistere terra.

si genus humanum et mortalia temnitis arma,
at sperate deos memores fandi atque nefandi.

rex erat Aeneas nobis, quo iustior alter
nec pietate fuit nec bello maior et armis. 545

quem si fata virum servant, si vescitur aura
aetheria neque adhuc crudelibus occubat umbris,
non metus. officio nec te certasse priorem

paeniteat: sunt et Siculis regionibus urbes
armaque, Troianoque a sanguine clarus Acestes. 550

* * *

quassatam ventis liceat subducere classem
et silvis aptare trabes et stringere remos,
si datur Italiam sociis et rege recepto
tendere, ut Italiam laeti Latiumque petamus;
sin absumpta salus, et te, pater optume Teucrum, 555
pontus habet Libyae nec spes iam restat Iuli,
at freta Sicaniae saltem sedesque paratas,
unde huc advecti, regemque petamus Acesten.
talibus Ilioneus; cuncti simul ore fremebant
Dardanidae. 560

Tum breviter Dido voltum demissa profatur:
'solvite corde metum, Teucri, secludite curas.
res dura et regni novitas me talia cogunt
moliri et late finis custode tueri.
quis genus Aeneadum, quis Troiae nesciat urbem 565
virtutesque virosque aut tanti incendia belli?
non obtusa adeo gestamus pectora Poeni,
nec tam aversus equos Tyria Sol iungit ab urbe.
seu vos Hesperiam magnam Saturniaque arva
sive Erycis finis regemque optatis Acesten, 570
auxilio tutos dimittam opibusque iuvabo.
voltis et his mecum pariter considerare regnis:
urbem quam statuo vestra est, subducite navis;
Tros Tyriusque mihi nullo discrimine agetur.
atque utinam rex ipse noto compulsus eodem 575
adforet Aeneas! equidem per litora certos
dimittam et Libyae lustrare extrema iubebo,
siquibus eiectus silvis aut urbibus errat.'

His animum arrecti dictis et fortis Achates
et pater Aeneas iandudum erumpere nubem 580

ardebant. prior Aenean compellat Achates:
 'nate dea, quae nunc animo sententia surgit?
 omnia tuta vides, classem sociosque receptos.
 unus abest, medio in fluctu quem vidimus ipsi
 submersum; dictis respondent cetera matris.' 585
 vix ea fatus erat, cum circumfusa repente
 scindit se nubes et in aethera purgat apertum.
 restitit Aeneas claraque in luce refulsit
 os umerosque deo similis; namque ipsa decoram
 caesariem nato genetrix lumenque iuventae 590
 purpureum et laetos oculis adflarat honores:
 quale manus addunt ebori decus, aut ubi flavo
 argentum Pariusve lapis circumdatur auro.
 tum sic reginam adloquitur cunctisque repente
 improvisus ait: 'coram, quem quaeritis, adsum 595
 Troïus Aeneas, Libycis ereptus ab undis.
 o sola infandos Troiae miserata labores,
 quae nos, reliquias Danaum, terraeque marisque
 omnibus exhaustis iam casibus omnium egenos
 urbe domo socias, grates persolvere dignas 600
 non opis est nostrae, Dido, nec quidquid ubique est
 gentis Dardaniae, magnum quae sparsa per orbem.
 di tibi, siqua pios respectant numina, siquid
 usquam iustitia est et mens sibi conscia recti,
 praemia digna ferant. quae te tam laeta tulerunt 605
 saecula? qui tanti talem genuere parentes?
 in freta dum fluvii current, dum montibus umbrae
 lustrabunt, convexa polus dum sidera pascet,
 semper honos nomenque tuum laudesque manebunt,
 quae me cumque vocant terrae.' sic fatus amicum 610
 Ilionea petit dextra, laevaue Serestum,
 post alios, fortemque Gyan fortemque Cloanthum.
 Obstipuit primo aspectu Sidonia Dido,

casu deinde viri tanto, et sic ore locuta est:
 'quis te, nate dea, per tanta pericula casus 615
 insequitur? quae vis immanibus applicat oris?
 tune ille Aeneas, quem Dardanio Anchisae
 alma Venus Phrygii genuit Simoentis ad undam?
 atque equidem Teucrum memini Sidona venire
 finibus expulsum patriis, nova regna petentem 620
 auxilio Beli; genitor tum Belus opimam
 vastabat Cyprum et victor ditione tenebat.
 tempore iam ex illo casus mihi cognitus urbis
 Troianae nomenque tuum regesque Pelasgi.
 ipse hostis Teucros insigni laude ferebat, 625
 seque ortum antiqua Teucrorum a stirpe volebat.
 quare agite o tectis iuvenes succedite nostris.
 me quoque per multos similis fortuna labores
 iactatam hac demum voluit consistere terra:
 non ignara mali miseris succurrere disco.' 630
 sic memorat; simul Aenean in regia ducit
 tecta, simul divom templis indicit honorem.
 nec minus interea sociis ad litora mittit
 viginti tauros, magnorum horrentia centum
 terga suum, pinguis centum cum matribus agnos, 635
 munera laetitiamque dii.
 at domus interior regali splendida luxu
 instruitur, mediisque parant convivia tectis:
 arte laboratae vestes ostroque superbo,
 ingens argentum mensis caelataque in auro 640
 fortia facta patrum, series longissima rerum
 per tot ducta viros antiqua ab origine gentis.

Aeneas (neque enim patrius consistere mentem
 passus amor) rapidum ad navis praemittit Achaten,
 Ascanio ferat haec, ipsumque ad moenia ducat; 645
 [omnis in Ascanio cari stat cura parentis.]

munera praeterea Iliacis erepta ruinis
 ferre iubet, pallam signis auroque rigentem
 et circumtextum croceo velamen acantho,
 ornatus Argivae Helenae, quos illa Mycenis, 650
 Pergama cum peteret inconcessosque hymenaeos,
 extulerat, matris Ladae mirabile donum;
 praeterea sceptrum, Ilione quod gesserat olim,
 maxima natarum Priami, colloque monile
 bacatum et duplicem gemmis auroque coronam. 655
 haec celerans iter ad navis tendebat Achates.

At Cytherea novas artes, nova pectore versat
 consilia, ut faciem mutatus et ora Cupido
 pro dulci Ascanio veniat donisque furentem
 incendat reginam atque ossibus implicet ignem. 660
 quippe domum timet ambiguum Tyriosque bilinguis;
 urit atrox Iuno, et sub noctem cura recursat.
 ergo his aligerum dictis adfatur Amorem:
 'nate, meae vires, mea magna potentia solus,
 nate, patris summi qui tela Typhoëa temnis, 665
 ad te confugio et supplex tua numina posco.
 frater ut Aeneas pelago tuus omnia circum
 litora iactetur odiis Iunonis acerbae,
 nota tibi, et nostro doluisti saepe dolore.
 nunc Phoenissa tenet Dido blandisque moratur 670
 vocibus; et vereor, quo se Iunonia vertant
 hospitia; haut tanto cessabit cardine rerum.
 quocirca capere ante dolis et cingere flamma
 reginam meditor, nequo se numine mutet,
 sed magno Aeneae mecum teneatur amore. 675
 qua facere id possis, nostram nunc accipe mentem.
 regius accitu cari genitoris ad urbem
 Sidoniam puer ire parat, mea maxima cura,
 dona ferens pelago et flammis restantia Troiae;

hunc ego sopitum somno super alta Cythera 680
 aut super Idalium sacrata sede recondam,
 nequa scire dolos mediusve occurrere possit.
 tu faciem illius noctem non amplius unam
 falle dolo et notos pueri puer indue voltus,
 ut, cum te gremio accipiet laetissima Dido 685
 regalis inter mensas laticemque Lyaeum,
 cum dabit amplexus atque oscula dulcia figet,
 occultum inspires ignem fallasque veneno.
 paret Amor dictis carae genetricis, et alas
 exuit et gressu gaudens incedit Iuli. 690
 at Venus Ascanio placidam per membra quietem
 inrigat et fotum gremio dea tollit in altos
 Idaliae lucos, ubi mollis amaracus illum
 floribus et dulci adspirans complectitur umbra.
 iamque ibat dicto parens et dona Cupido 695
 regia portabat Tyriis duce laetus Achate.
 cum venit, aulaeis iam se regina superbis
 aurea composuit sponda mediamque locavit;
 iam pater Aeneas et iam Troiana iuventus
 conveniunt, stratoque super discumbitur ostro. 700
 dant manibus famuli lymphas cereremque canistris
 expediunt tonsisque ferunt mantelia villis.
 quinquaginta intus famulae, quibus ordine longam
 cura penum struere et flammis adolere penates;
 centum aliae totidemque pares aetate ministri, 705
 qui dapibus mensas onerent et pocula ponant.
 nec non et Tyrii per limina laeta frequentes
 convenere, toris iussi discumbere pictis.
 mirantur dona Aeneae, mirantur Iulum
 flagrantisque dei voltus simulataque verba. 710
 [pallamque et pictum croceo velamen acantho.]
 *praecipue infelix, pesti devota futurae,

expleri mentem nequit ardescitque tuendo
 Phoenissa, et pariter puero donisque movetur.*
 ille ubi complexu Aeneae colloque pependit 715
 et magnum falsi implevit genitoris amorem,
 reginam petit. haec oculis, haec pectore toto
 haeret et interdum gremio foveat, inscia Dido,
 insadat quantus miserae deus. at memor ille
 matris Acidaliae paulatim abolere Sychaeum 720
 incipit et vivo temptat praevertere amore
 iam pridem resides animos desuetaque corda.

Postquam prima quies epulis mensaeque remotae,
 crateras magnos statuunt et vina coronant.
 it strepitus tectis vocemque per ampla volutant 725
 atria; dependent lychini laquearibus aureis
 incensi, et noctem flammis funalia vincunt.
 hic regina gravem gemmis auroque poposcit
 implevitque mero pateram, quam Belus et omnes
 a Belo soliti; tum facta silentia tectis: 730
 'Iuppiter, hospitibus nam te dare iura locuntur,
 hunc laetum Tyriisque diem Troiaque profectis
 esse velis, nostrosque huius meminisse minores.
 adsit laetitiae Bacchus dator et bona Iuno;
 et vos o coetum, Tyrii, celebrate faventes.' 735
 dixit, et in mensam laticum libavit honorem,
 primaque libato summo tenuis attigit ore;
 tum Bitiae dedit increpitans; ille impiger hausit
 spumantem pateram et pleno se proluit auro;
 post alii procures. cithara crinitus Iopas 740
 personat aurata, docuit quem maximus Atlans.
 hic canit errantem lunam solisque labores,
 unde hominum genus et pecudes, unde imber et ignes,
 [arcturum pluviasque hyadas geminosque triones,]
 quid tantum Oceano properent se tingere soles 745

hiberni, vel quae tardis mora noctibus obstet.
ingeminant plausu Tyrii, Troesque secuntur.
nec non et vario noctem sermone trahebat
infelix Dido longumque bibebat amorem,
multa super Priamo rogitans, super Hectore multa; 750
nunc, quibus Aurorae venisset filius armis,
nunc, quales Diomedis equi, nunc, quantus Achilles.
'immo age, et a prima, dic, hospes, origine nobis
insidias' inquit 'Danaum casusque tuorum
erroresque tuos. [nam te iam septima portat 755
omnibus errantem terris et fluctibus aestas.]'

P. VERGILI MARONIS
AENEIDOS
LIBER SECVNDVS

Conticuere omnes intentique ora tenebant.
inde toro pater Aeneas sic orsus ab alto:
'infandum, regina, iubes renovare dolorem.
Troianas ut opes et lamentabile regnum
eruerint Danaï, quaeque ipse miserrima vidi 5
et quorum pars magna fui, quis talia fando
Myrmidonum Dolopumve aut duri miles Ulixi
temperet a lacrimis? et iam nox umida caelo
praecipitat suadentque cadentia sidera somnos.
sed si tantus amor casus cognoscere nostros 10
et breviter Troiae supremum audire laborem,
quamquam animus meminisse horret luctuque refugit,
incipiam.

Fracti bello fatisque repulsi
ductores Danaum, tot iam labentibus annis,
instar montis ecum divina Palladis arte 15
aedificant sectaque intexunt abiete costas:
votum pro reditu simulant, ea fama vagatur.
huc delecta virum sortiti corpora furtim
includunt caeco lateri penitusque cavernas
ingentis utrumque armato milite complent. 20

Est in conspectu Tenedos, notissima fama
 insula, dives opum, Priami dum regna manebant,
 nunc tantum sinus et statio male fida carinis:
 huc se propecti deserto in litore condunt.
 nos abiisse rati et vento petiisse Mycenae: 25
 ergo omnis longo solvit se Teucra luctu.
 panduntur portae; iuvat ire et Dorica castra
 desertosque videre locos litusque relictum.
 hic Dolopum manus, hic saevos tendebat Achilles,
 classibus hic locus, hic acie certare solebant. 30
 pars stupet innuptae donum exitiale Minervae
 et molem mirantur equi; primusque Thymoetes
 duci intra muros hortatur et arce locari,
 sive dolo seu iam Troiae sic fata ferebant.
 at Capys et quorum melior sententia menti 35
 aut pelago Danaum insidias suspectaque dona
 praecipitare iubent subiectisque urere flammis,
 aut terebrare cavae uteri et temptare latebras.
 scinditur incertum studia in contraria volgas.
 Primus ibi ante omnis, magna comitante caterva, 40
 Laocoon ardens summa decurrit ab arce
 et procul 'o miseri, quae tanta insania, cives?
 creditis avectos hostis aut ulla putatis
 dona carere dolis Danaum? sic notus Ulixes?
 *aut hoc inclusi ligno occultantur Achivi, 45
 **aut haec in nostros fabricata est machina muros
 **inspectura domos venturaque desuper urbi,
 aut aliquis latet error: equo ne credite, Teucri.
 quidquid id est, timeo Danaos et dona ferentis'
 sic fatus validis ingentem viribus hastam 50
 in latus inque feri curvam compagibus alvom
 contorsit. stetit illa tremens, uteroque recusso
 insonuere cavae gemitumque dedere cavernae.

et si fata deum, si mens non laeva fuisset,
impulerat ferro Argolicas foedare latebras, 55
Troiaque nunc staret, Priamique arx alta maneres.

Ecce manus iuvenem interea post terga revinctum
pastores magno ad regem clamore trahebant
Dardanidae, qui se ignotum venientibus ultro,
hoc ipsum ut strueret Troiamque aperiret Achivis, 60
obtulerat, fidens animi atque in utrumque paratus,
seu versare dolos seu certae occumbere morti.
undique visendi studio Troiana iuventus
circumfusa ruit, certantque inludere capto.
accipe nunc Danaum insidias, et crimine ab uno 65
disce omnis.

namque ut conspectu in medio turbatus inermis
constitit atque oculis Phrygia agmina circumspexit:
'heu quae nunc tellus' inquit, 'quae me aequora possunt
accipere? aut quid iam misero mihi denique restat? 70
cui neque apud Danaos usquam locus, et super ipsi
Dardanidae infensi poenas cum sanguine poscunt.'
quo gemitu conversi animi compressus et omnis
impetus. hortamur fari, quo sanguine cretus
quive ~~faat~~, memores quae sit fiducia capto. 75

'Cuncta equidem tibi, rex, fuerit quodcumque, fate-
bor 77

vera' inquit, 'neque me Argolica de gente negabo:
hoc primum; nec, si miserum fortuna Sinonem
finxit, vanum etiam mendacemque improba finget. 80
fando aliquod si forte tuas pervenit ad auras
Belidae nomen Palamedis et incluta fama
gloria, quem falsa sub proditione Pelasgi
insontem infando indicio, quia bella vetabat,

ille haec deposita tandem formidine fatur

76

demisere Neci, nunc cassum lumine lugent: 85
 illi me comitem et consanguinitate propincum
 pauper in arma pater primis huc misit ab annis.
 dum stabat regno incolumis regumque vige-
 bat conciliis, et nos aliquod nomenque decusque
 gessimus. invidia postquam pellacis Ulixi 90
 (haut ignota loquor) superis concessit ab oris,
 afflictus vitam in tenebris luctuque trahebam
 et casum insontis mecum indignabar amici.
 nec tacui demens et me, fors siqua tulisset,
 si patrios umquam remeassem victor ad Argos, 95
 promisi ultorem et verbis odia aspera movi.
 hinc mihi prima mali labes, hinc semper Ulixes
 criminibus terrere novis, hinc spargere voces
 in vulgum ambiguas et quaerere conscius arma.
 nec requievit enim, donec Calchante ministro — 100
 sed quid ego haec autem nequiquam ingrata revolve?
 quidve moror? si omnis uno ordine habetis Achivos
 idque audire sat est, iandudum sumite poenas:
 hoc Ithacus velit et magno mercentur Atridae.

Tum vero ardemus scitari et quaerere casus, 105
 ignari scelerum tantorum artisque Pelasgae.
 prosequitur pavitans et ficto pectore fatur:
 'saepe fugam Danaï Troia cupiere relicta
 moliri et longo fessi discedere bello;
 fecissentque utinam! saepe illos aspera ponti 110
 interclusit hiems et terruit auster euntis.
 praecipue cum iam hic trabibus contextus acernis
 staret ecus, toto sonuerunt aethere nimbi.
 suspensi Eurypyllum scitantem oracula Phoebi
 mittimus, isque adytis haec tristitia dicta reportat: 116
 "sanguine placastis ventos et virgine caesa,
 cum primum Iliacas, Danaï, venistis ad oras:

sanguine quaerendi redivus, animaque litandum
Argolica." volgi quae vox ut venit ad auris,
obstipuerunt animi, gelidusque per ima cucurrit 120

ossa tremor, cui fata parent, quem poscat Apollo.
hic Ithacus vatem magno Calchanta tumultu
protrahit in medios: quae sint ea numina divom,
flagitat. et mihi iam multi crudele caneant
artificis scelus et taciti ventura videbant. 125

bis quinos silet ille dies tectusque recusat
prodere voce sua quemquam aut opponere morti.
vix tandem, magnis Ithaci clamoribus actus,
composito rumpit vocem et me destinat arae.
adsensere omnes, et quae sibi quisque timebat 130
unius in miseri exitium conversa tulere.

iamque dies infanda aderat: mihi sacra parari
et salsae fruges et circum tempora vittae.

eripui, fateor, leto me et vincula rupi,
limosoque lacu per noctem obscurus in ulva 135
delitui, dum vela darent, si forte dedissent.

nec mihi iam patriam antiquam spes ulla videndi
nec duplicis natos exoptatumque parentem,
quos illi fors et poenas ob nostra reposcent
effugia, et culpam hanc miserorum morte piabunt. 140

quod te per superos et conscia numina veri,
per si qua est quae restet adhuc mortalibus usquam
intemerata fides, oro, miserere laborum
tantorum, miserere animi non digna ferentis.

His lacrimis vitam damus, et miserescimus ultro. 145
ipse viro primus manicas atque arta levare
vincla iubet Priamus dictisque ita fatur amicis:
quisquis es, amissos hinc iam obliviscere Graios:
noster eris. mihi quae haec edissere vera roganti:
quo molem hanc immanis equi statuere? quis auctor? 150

quidve petunt? quae religio aut quae machin
 dixerat. ille dolis instructus et arte Pelasga
 sustulit exutas vinclis ad sidera palmas:
 'vos, aeterni ignes, et non violabile vestrum
 testor numen' ait, 'vos arae ensesque nefand
 quos fugi, vittaeque deum, quas hostia gessi
 fas mihi Graiorum sacrata resolvere iura,
 fas odisse viros atque omnia ferre sub auras
 siqua tegunt; teneor patriae nec legibus ullis
 tu modo promissis maneat servataque serves
 Troia fidem, si vera feram, si magna repend
 omnis spes Danaum et coepti fiducia belli
 Palladis auxiliis semper stetit. impius ex qu
 Tydides sed enim scelerumque inventor Ulix
 fatale adgressi sacrato avellere templo
 Palladium caesis summae custodibus arcis
 corripuere sacram effigiem manibusque cruen
 virgineas ausi divae contingere vittas:
 ex illo fluere ac retro sublapsa referri
 spes Danaum, fractae vires, aversa deae men
 nec dubiis ea signa dedit Tritonia monstris.
 vix positum castris simulacrum, arsere corus
 luminibus flammae arrectis, salsusque per ar
 sudor iit, terque ipsa solo (mirabile dictu)
 emicuit parmamque ferens hastamque tremen
 extemplo temptanda fuga canit aequora Calce
 nec posse Argolicis excindi Pergama telis,
 omina ni repetant Argis numenque reducant
 quod pelago et curvis secum avexere carinis.
 et nunc quod patrias vento petiere Mycenae
 arma deosque parant comites, pelagoque ren
 improvisi aderunt: ita digerit omnia Calchas.
 hanc pro Palladio moniti, pro numine laeso

effigiem statuere, nefas quae triste piaret.
 hanc tamen immensam Calchas attollere molem 185
 roboribus textis caeloque educere iussit,
 ne recipi portis aut duci in moenia posset
 neu populum antiqua sub religione tueri.
 nam si vestra manus violasset dona Minervae,
 tum magnum exitium (quod di prius omen in ipsum 190
 convertant!) Priami imperio Phrygibusque futurum;
 sin manibus vestris vestram ascendisset in urbem,
 ultro Asiam magno Pelopea ad moenia bello
 venturam, et nostros ea fata manere nepotes.'

Talibus insidiis periurique arte Sinonis 195
 credita res, captique dolis lacrimisque coactis
 quos neque Tydides nec Larisaeus Achilles,
 non anni domuere decem, non mille carinae.

Hic aliud maius miseris multoque tremendum
 obicitur magis atque improvida pectora turbat. 200
 Laocoon, ductus Neptuno sorte sacerdos,
 sollemnis taurum ingentem mactabat ad aras.
 ecce autem gemini a Tenedo tranquilla per alta
 (horresco referens) immensis orbibus angues
 incumbunt pelago pariterque ad litora tendunt; 205
 pectora quorum inter fluctus arrecta iubaeque
 sanguineae superant undas, pars cetera pontum
 pone legit sinuatque immensa volumine terga.
 fit sonitus spumante salo; iamque arva tenebant
 ardentisque oculos suffecti sanguine et igni 210
 sibila lambebant linguis vibrantibus ora.
 diffugimus visu exangues. illi agmine certo
 Laocoonta petunt: et primum parva duorum
 corpora natorum serpens amplexus uterque
 implicat et miseros morsu depascitur artus; 215
 post ipsum auxilio subeuntem ac tela ferentem

corripuiunt spirisque ligant ingentibus, et iam
 bis medium amplexi, bis collo squamea circum
 terga dati superant capite et cervicibus altis.
 ille simul manibus tendit divellere nodos 220
 perfusus sanie vittas atroque veneno,
 clamores simul horrendos ad sidera tollit,
 qualis mugitus, fugit cum saucius aram
 taurus et incertam excussit cervice securim.
 at gemini lapsu delubra ad summa dracones 225
 effugiunt saevaeque petunt Tritonidis arcem,
 sub pedibusque deae clipeique sub orbe teguntur.
 tum vero tremente facta novos per pectora cunctis
 insinuat pavor, et scelus expendisse merentem
 Laocoonta ferunt, sacrum qui cuspide robur 230
 laeserit et tergo sceleratam intorserit hastam.
 ducendum ad sedes simulacrum orandaque divae
 numina conclamant.

dividimus muros et moenia pandimus urbis.
 accingunt omnes operi pedibusque rotarum 235
 subiciunt lapsus et stuppea vincula collo
 intendunt. scandit fatalis machina muros
 feta armis. pueri circum innuptaeque puellae
 sacra canunt funemque manu contingere gaudent.
 illa subit mediaeque minans inlabitur urbi. 240
 o patria, o divom domus Ilium et incluta bello
 moenia Dardanidum! quater ipso in limine portae
 substitit atque utero sonitum quater arma dedere:
 instamus tamen inmemores caecique furore
 et monstrum infelix sacrata sistimus arce. 245
 tunc etiam fatis aperit Cassandra futuris
 ora dei iussu non umquam credita Teucris:
 nos delubra deum miseri, quibus ultimus esset
 ille dies, festa velamus fronde per urbem.

Vertitur interea caelum et ruit Oceano nox 250
 involvens umbra magna terramque polumque
 Myrmidonumque dolos; fusi per moenia Teucrici
 conticuere, sopor fessos complectitur artus.
 et iam Argiva phalanx instructis navibus ibat
 a Tenedo tacitae per amica silentia lunae 255
 litora nota petens: flammas cum regia puppis
 extulerat, fatisque deum defensus iniquis
 inclusos utero Danaos et pinea furtim
 laxat claustra Sinon. illos patefactus ad auras
 reddit ecus, laetique cavo se robore promunt 260
 Thessandrus Sthenelusque duces et dirus Ulixes
 demissum lapsi per funem, Acamasque Thoasque
 Pelidesque Neoptolemus primusque Machaon
 et Menelaus et ipse doli fabricator Epeos.
 invadunt urbem somno vinoque sepultam; 265
 caeduntur vigiles, portisque patentibus omnis
 accipiunt socios atque agmina conscia iungunt.

Tempus erat, quo prima quies mortalibus aegris
 incipit et dono divom gratissima serpit.
 in somnis ecce ante oculos maestissimus Hector 270
 visus adesse mihi largosque effundere fletus,
 raptatus bigis ut quondam, aterque, cruento
 pulvere perque pedes traiectus lorā tumentis.
 ei mihi qualis erat, quantum mutatus ab illo
 Hectore, qui redit exuvias indutus Achilli 275
 vel Danaum Phrygios iaculatus puppibus ignis,
 squalentem barbam et concretos sanguine crinis
 volneraque illa gerens, quae circum plurima muros
 accepit patrios! ultro flens ipse videbar
 compellare virum et maestus expromere voces: 280
 'o lux Dardaniae, spes o fidissima Teucrum,
 quae tantae tenuere morae? quibus Hector ab oris

expectate venis? ut te post multa tuorum
 funera, post varios hominumque urbisque labores
 defessi aspiciamus? quae causa indigna serenos 285
 foedavit voltus? aut cur haec volnera cerno?
 ille nihil, nec me quaerentem vana moratur,
 sed graviter gemitus imo de pectore ducens
 'heu fuge, nate dea, teque his' ait 'eripe flammis.
 hostis habet muros, ruit alto a culmine Troia. 290
 sat patriae Priamoque datum: si Pergama dextra
 defendi possent, etiam hac defensa fuissent.
 sacra suosque tibi commendat Troia penatis:
 hos cape fatorum comites, his moenia quaere,
 magna pererrato statues quae denique ponto.' 295
 sic ait, et manibus vittas Vestamque potentem
 aeternumque adytis effert penetralibus ignem.

Diverso interea miscentur moenia luctu,
 et magis atque magis, quamquam secreta parentis
 Anchisae domus arboribusque oblecta recessit, 300
 clarescunt sonitus armorumque ingruit horror.
 excutior somno et summi fastigia tecti
 ascensu supero atque arrestis auribus asto:
 in segetem veluti cum flamma furentibus austris
 incidit, aut rapidus montano flumine torrens 305
 sternit agros, sternit sata laeta boyomque labores
 praecipitesque trahit silvas; stupet inscius alto
 accipiens sonitum saxi de vertice pastor.
 tum vero manifesta fides, Danaumque patescunt
 insidiae. iam Deiphobi dedit ampla ruinam 310
 Volcano eesuperante domus, iam proximus ardet
 Ucalegon, Sigea igni freta lata relucet.
 exoritur clamorque virum clangorque tubarum.
 arma amens capio; nec sat rationis in armis,
 sed glomerare manum bello et concurrere in arcem 315

cum sociis ardent animi; furor iraque mentem
praecipitant, pulchrumque mori succurrit in armis.

Ecce autem telis Panthus elapsus Achivom,
Panthus Othryades, arcis Phoebique sacerdos,
sacra manu victosque deos parvomque nepotem 320
ipse trahit, cursuque amens ad limina tendit.

'quo res summa loco, Panthu? quam prendimus arcem?'
vix ea fatus eram, gemitu cum talia reddit:

'venit summa dies et ineluctabile tempus
Dardaniae. fuimus Troes, fuit Ilium et ingens 325

gloria Teucrorum; feros omnia Iuppiter Argos
transtulit; incensa Danaï dominantur in urbe.

arduus armatos mediis in moenibus astans
fundit equus, victorque Sinon incendia miscet
insultans. portis alii bipatentibus adsunt, 330

milia quot magnis umquam venerere Mycenis;
obsedere alii telis angusta viarum

oppositis; stat ferri acies mucrone corusco
stricta, parata neci; vix primi proelia temptant

portarum vigiles et caeco Marte resistunt.' 335

talibus Othryadae dictis et numine divom
in flammis et in arma feror, quo tristis Erinys,

quo fremitus vocat et sublatus ad aethera clamor.
addunt se socios Ripheus et maximus armis

Epytus obliti per lunam Hypanisque Dymasque 340
et lateri adglomerant¹⁸ nostro, iuvenisque Coroeus

Mygdonides: illis ad Troiam forte diebus
venerat insano Cassandrae incensus amore,

et gener auxilium Priamo Phrygibusque ferebat,
infelix qui non sponsae praecepta furentis 345

audierit.

quos ubi confertos audere¹⁹ in proelia vidi,
incipio²⁰ super his: iuvenes, fortissima frustra

pectora, si vobis audentem extrema cupido
 certa sequi, quae sit rebus fortuna videtis. 350
 excessere omnes adytis arisque relictis
 di, quibus imperium hoc steterat; succurritis urbi
 incensae: moriamur et in media arma ruamus.
 una salus victis nullam sperare salutem.
 sic animis iuvenum furor additus. inde lupi ceu 355
 raptores atra in nebula, quos improba ventris
 exegit caecos rabies catulique relict
 faucibus expectant siccis, per tela, per hostis
 vadimus haud dubiam in mortem mediaeque tenemus
 urbis iter; nox atra cava circumvolat umbra 360
 quis cladem illius noctis, quis funera fando
 explicet aut possit lacrimis aequare labores?
 urbs antiqua ruit multos dominata per annos;
 plurima perque vias sternuntur inertia passim
 corpora perque domos et religiosa deorum 365
 limina. nec soli poenas dant sanguine Teucri:
 quondam etiam victis redit in praecordia virtus,
 victoresque cadunt Danai. crudelis ubique
 luctus, ubique pavor et plurima mortis imago.
 Primus se Danaum magna comitante caterva 370
 Androgeos offert nobis, socia agmina credens,
 inscius, atque ultro verbis compellat amicis:
 'festinate, viri. nam quae tam sera moratur
 segnities? alii rapiunt incensa feruntque
 Pergama; vos celsis nunc primum a navibus itis?' 375
 dixit, et extemplo (neque enim responsa dabantur
 fida satis) sensit medios delapsus in hostis.
 obstipuit retroque pedem cum voce repressit.
 improvisum aspris veluti qui sentibus anguem
 pressit humi nitens trepidusque repente refugit 380
 attollentem iras et caerula colla tumentem:

haut secus Androgeos visu tremente factus abibat.
 inruimus densis et circumfundimur armis,
 ignarosque loci passim et formidine captos
 sternimus: adspirat primo Fortuna labori. 385
 atque hic successu exultans animisque Coroebus
 'o socii, qua prima' inquit 'fortuna salutis
 monstrat iter, quaque ostendit se dextra, sequamur:
 mutemus clipeos, Dananumque insignia nobis
 aptemus. dolus an virtus, quis in hoste requirat? 390
 arma dabunt ipsi.' sic fatus deinde comantem
 Androgei galeam clipeique insigne decorum
 induitur laterique Argivom accommodat ensem.
 hoc Ripheus, hoc ipse Dymas omnisque iuventus
 laeta facit; spoliis se quisque recentibus armat. 395
 vadimus immixti Danais haut numine nostro,
 multaque per caecam congressi proelia noctem
 conserimus, multos Danaum demittimus Orco.
 diffugiunt alii ad navis et litora cursu
 fida petunt, pars ingentem formidine turpi 400
 scandunt rursus eum et nota conduntur in alvo.

Heu nihil invitis fas quemquam fidere divis!
 ecce trahebatur passis Priameia virgo
 crinibus a templo Cassandra adytisque Minervae,
 ad caelum tendens ardentia lumina frustra, 405
 lumina, nam teneras arcebant vincula palmas.
 non tulit hanc speciem furiata mente Coroebus,
 et sese medium iniecit periturus in agmen.
 consequimur cuncti et densis incurrimus armis.
 hic primum ex alto delubri culmine telis 410
 nostrorum obruimur, oriturque miserrima caedes
 armorum facie et Graiarum errore iubarum.
 tum Danaï gemitu atque ereptae virginis ira
 undique collecti invadunt, acerrimus Ajax

et gemini Atridae Dolopumque exercitus omnis, 415
 adversi rupto ceu quondam turbine venti
 confligunt, Zephyrusque Notusque et laetus eois
 Eurus equis; stridunt silvae, saevitque tridenti
 spumeus atque imo Nereus ciet aequora fundo.
 illi etiam, siquos obscura nocte per umbram 420
 fudimus insidiis totaque agitavimus urbe,
 apparent; Priami clipeos mentitaque tela
 adgnoscent atque ora sono discordia signant.
 ilicet obruimur numero; primusque Coroebus
 Penelei dextra divae armipotentis ad aram 425
 procumbit; cadit et Ripheus, iustissimus unus
 qui fuit in Teucris et servantissimus aequi
 (dis aliter visum); pereunt Hypanisque Dymasque
 confixi a sociis; nec te tua plurima, Panthu,
 labentem pietas nec Apollinis infula texit. 430
 Iliaci cineres et flamma extrema meorum,
 testor, in occasu vestro nec tela nec ullas
 vitavisse vices, Danaum et, si fata fuissent,
 ut caderem mernisse manu. divellimur inde
 Iphitus et Pelias mecum (quorum Iphitus aevo 435
 iam gravior, Pelias et vulnere tardus Ulixi),
 protinus ad sedes Priami clamore vocati.
 hic vero ingentem pugnam, ceu cetera nusquam
 bella forent, nulli tota morerentur in urbe,
 sic Martem indomitum Danaosque ad tecta ruentis 440
 cernimus obsessumque acta testudine limen.
 haerent parietibus scalae, postisque sub ipsos
 nituntur gradibus, clipeosque ad tela sinistris
 protecti obiciunt, prensant fastigia dextris.
 Dardanidae contra turris ac tota domorum 445
 culmina convellunt (his se, quando ultima cernunt,
 extrema iam in morte parant defendere telis),

auratasque trabes, veterum decora illa parentum,
 devolvont; alii strictis mucronibus imas
 obsedere fores, has servant agmine denso. 450
 instaurati animi regis succurrere tectis
 auxilioque levare viros vimque addere victis.

Limen erat caecaeque fores et pervius usus
 tectorum inter se Priami, postesque relictī
 a tergo, infelix qua se, dum regna manebant, 455
 saepius Andromache ferre incommitata solebat
 ad soceros et avo puerum Astyanacta trahebat.
 evado ad summi fastigia culminis, unde
 tela manu miseri iactabant inrita Teucri.
 turrin in praecipiti stantem summisque sub astra 460
 eductam tectis, unde omnis Troia videri
 et Danaum solitae naves et Achaica castra,
 adgressi ferro circum, qua summa labantis
 iuncturas tabulata dabant, convellimus altis
 sedibus impulimusque: elapsa repente ruinam 465
 cum sonitu trahit et Danaum super agmina late
 incidit. ast alii subeunt, nec saxa nec ullum
 telorum interea cessat genus.

Vestibulum ante ipsum primoque in limine Pyrrhus
 exultat, telis et luce coruscus aëna; 470
 qualis ubi in lucem coluber mala gramina pastus,
 frigida sub terra tumidum quem bruma tegebat,
 nunc positis novos exuviis nitidusque iuventa
 lubrica convolvit sublato pectore terga,
 arduos ad solem, et linguis micat ore trisulcis. 475
 una ingens Periphas et equorum agitator Achillis,
 armiger Automedon, una omnis Scyria pubes
 succedunt tecto et flammās ad culmina iactant.
 ipse inter primos correpta dura bipenni
 limina perrumpit postisque a cardine vellit 480

aeratos; iamque excisa trabe firma cavavit
 robora et ingentem lato dedit ore fenestram.
 apparet domus intus et atria longa patescunt,
 apparent Priami et veterum penetralia regum,
 armatosque vident stantis in limine primo.

485

At domus interior gemitu miseroque tumultu
 miscetur, penitusque cavae plangoribus aedes
 femineis ululant; ferit aurea sidera clamor.

tum pavidae tectis matres ingentibus errant
 amplexaeque tenent postes atque oscula figunt.

490

instat vi patria Pyrrhus: nec claustra nec ipsi
 custodes sufferre valent; labat ariete crebro
 ianua, et emoti procumbunt cardine postes;
 fit via vi; rumpunt aditus primosque trucidant
 immissi Danaï et late loca milite complent.

495

non sic, aggeribus ruptis cum spumeus amnis
 exit oppositasque evicit gurgite moles,

fertur in arva furens cumulo camposque per omnis
 cum stabulis armenta trahit. vidi ipse furem

caede Neoptolemum geminosque in limine Atridas,
 vidi Hecubam centumque nurus Priamumque per aras
 sanguine foedantem quos ipse sacraverat ignis.

quinquaginta illi thalami, spes ampla nepotum,
 barbarico postes auro spoliisque superbi
 procubuere; tenent Danaï, qua deficit ignis.

505

Forsitan et Priami fuerint quae fata requiras.

urbis uti captae casum convolsaque vidit
 limina tectorum et medium in penetralibus hostem,

arma diu senior desueta trementibus aevo
 circumdat nequiquam umeris et inutile ferrum

510

cingitur ac densos fertur moriturus in hostis.

aedibus in mediis nudoque sub aetheris axe

ingens ara fuit iuxtaque veterrima laurus,

incumbens arae atque umbra complexa penates.
 hic Hecuba et natae nequiquam altaria circum, 515
 praecipites atra ceu tempestate columbae,
 condensae et divom amplexae simulacra sedebant.
 ipsum autem sumptis Priamum iuvenalibus armis
 ut vidit, 'quae mens tam dira, miserrime coniunx,
 impulit his cingi telis? aut quo ruis?' inquit. 520
 'non tali auxilio nec defensoribus istis
 tempus eget, non, si ipse meus nunc adforet Hector.
 huc tandem concede; haec ara tuebitur omnis,
 aut moriere simul.' sic ore effata recepit
 ad sese et sacra longaevom in sede locavit. 525

Ecce autem elapsus Pyrrhi de caede Polites,
 unus natorum Priami, per tela, per hostis
 porticibus longis fugit et vacua atria lustrat
 saucius. illum ardens infesto vulnere Pyrrhus
 insequitur, iam iamque manu tenet et premit hasta. 530
 ut tandem ante oculos evasit et ora parentum,
 concidit ac multo vitam cum sanguine fudit.
 hic Priamus, quamquam in media iam morte tenetur,
 non tamen abstinuit, nec voci iraeque pepercit.
 'at tibi pro scelere' exclamat, 'pro talibus ausis, 535
 di, siqua est caelo pietas, quae talia curet,
 persolvant grates dignas et praemia reddant
 debita, qui nati coram me cernere letum
 fecisti et patrios foedasti funere voltus.
 at non ille, satum quo te mentiris, Achilles 540
 talis in hoste fuit Priamo; sed iura fidemque
 supplicis erubuit, corpusque exangue sepulchro
 reddidit Hectoreum, meque in mea regna remisit.'
 sic fatus senior, telumque inbelle sine ictu
 coniecit, rauco quod protinus aere repulsum 545
 ex summo clipei nequiquam umbone pependit.

cui Pyrrhus 'referes ergo haec et nuntius ibis
 Pelidae genitori. illi mea tristia facta
 degeneremque Neoptolemum narrare memento:
 nunc morere.' hoc dicens altaria ad ipsa trementem 550
 traxit et in multo lapsantem sanguine nati,
 implicuitque coma laevam, dextraque coruscum
 extulit ac lateri capulo tenus abdidit ensem.
 haec finis Priami, fatorum hic exitus illum
 sorte tulit, Troiam incensam et prolapsa videntem 555
 Pergama, tot quondam populis terrisque superbum
 regnatorem Asiae. iacet ingens litore truncus
 avolsumque umeris caput et sine nomine corpus.

At me tum primum saevos circumstetit horror.
 obstipui; subiit cari genitoris imago, 560
 ut regem aequaevom crudeli vulnere vidi
 vitam exhalantem; subiit deserta Creusa
 et direpta domus et parvi casus Iuli.
 respicio et, quae sit me circum copia, lustrō:
 deseruere omnes defessi et corpora saltu 565
 ad terram misere aut ignibus aegra dedere.

* * *

[Iamque adeo super unus eram, cum limina Vestae
 servantem et tacitam secreta in sede latentem
 Tyndarida aspicio; dant claram incendia lucem
 erranti passimque oculos per cuncta ferenti. 570
 illa sibi infestos eversa ob Pergama Teucros
 et poenas Danaum et deserti coniugis iras
 praemetuens, Troiae et patriae communis erinyes,
 abdiderat sese atque aris invisa sedebat.
 exarsere ignes animo; subit ira cadentem 575
 ulcisci patriam et sceleratas sumere poenas.
 'scilicet haec Spartam incolumis patriasque Mycenae
 aspiciet partoque ibit regina triumpho

coniugiumque domumque patres natosque videbit,
 Iliadum turba et Phrygiis comitata ministris? 580
 occiderit ferro Priamus? Troia arserit igni?
 Dardanium totiens sudarit sanguine litus?
 non ita. namque etsi nullum memorabile nomen
 feminea in poena est nec habet victoria laudem,
 extinxisse nefas tamen et sumpsisse merentis 585
 laudabor poenas, animumque explesse iuvabit
 ultricis flammae et cineres satiasse meorum.
 talia iactabam et furiata mente ferebar,]
 cum mihi se, non ante oculis tam clara, videndam
 obtulit et pura per noctem in luce refulsit 590
 alma parens, confessa deam qualisque videri
 caelicolis et quanta solet, dextraque prehensum
 continuit, roseoque haec insuper addidit ore:
 'nate, quis indomitas tantus dolor excitat iras?
 quid furis aut quonam nostri tibi cura recessit? 595
 non prius aspicias, ubi fessum aetate parentem
 liqueris Anchisen, superet coniunxne Creusa
 Ascaniusque puer? quos omnes undique Graiae
 circum errant acies et, ni mea cura resistat,
 iam flammae tulerint inimicus et hauserit ensis. 600
 non tibi Tyndaridis facies invisae Lacaenae
 culpatusve Paris: divom inclementia, divom,
 has evertit opes sternitque a culmine Troiam.
 aspice (namque omnem, quae nunc obducta tuenti
 mortalis hebetat visus tibi et umida circum 605
 caligat, nubem eripiam; tu nequa parentis
 iussa time neu praeceptis parere recusa):
 hic, ubi disiectas moles avolsaque saxis
 saxa vides mixtoque undantem pulvere fumum,
 Neptunus muros magnoque emota tridenti 610
 fundamenta quatit totamque a sedibus urbem

eruit. hic Iuno Scaeas saevissima portas
prima tenet sociumque furens a navibus agmen
ferro accincta vocat.

iam summas arces Tritonia (respice) Pallas 615
insedit, limbo effulgens et Gorgone saeva.
ipse pater Danaïs animos viresque secundas
sufficit, ipse deos in Dardana suscitatur arma.
eripe, nate, fugam, finemque impone labori.
nusquam abero et tutum patrio te limine sistam.' 620
dixerat, et spissis noctis se condidit umbris,
apparent dirae facies inimicae Troiae
numina magna deum.

Tum vero omne mihi visum considerare in ignis
Ilium et ex imo verti Neptunia Troia; 625
ac veluti summis antiquam in montibus ornum
cum ferro accisam crebrisque bipennibus instant
erueri agricolae certatim, illa usque minatur
et tremente facta comam concusso vertice nutat,
vulneribus donec paulatim evicta supremum 630
congemuit traxitque iugis avolsa ruinam.
descendo, ac ducente deo flammam inter et hostis
expedior; dant tela locum flammaeque recedunt.

Atque ubi iam patriae perventum ad limina sedis
antiquasque domos, genitor, quem tollere in altos 635
optabam primum montis primumque petebam,
abnegat excisa vitam producere Troia
exiliumque pati. 'vos o, quibus integer aevi
sanguis' ait 'solidaeque suo stant robore vires,
vos agitate fugam. 640

me si caelicolae voluissent ducere vitam,
has mihi servassent sedes. satis una superque
vidimus excidia et captae superavimus urbi.
sic o sic positum adfati discedite corpus.

ipse manu mortem inveniam; miserebitur hostis 645
 exuviasque petet. facilis iactura sepulchri.
 iam pridem invisus divis et inutilis annos
 demoror, ex quo me divom pater atque hominum rex
 fulminis adflavit ventis et contigit igni.

Talia perstabat memorans fixusque manebat. 650
 nos contra effusi lacrimis coniunxque Creusa
 Ascaniusque omnisque domus, ne vertere secum
 cuncta pater fatoque urgenti incumbere vellet.
 abnegat, inceptoque et sedibus haeret in isdem.
 rursus in arma feror, mortemque miserrimus opto. 655
 nam quod consilium aut quae iam fortuna dabatur?
 'men efferre pedem, genitor, te posse relicto
 sperasti, tantumque nefas patrio excidit ore?
 si nihil ex tanta superis placet urbe relinqui
 et sedet hoc animo, perituraeque addere Troiae 660
 teque tuosque iuvat, patet isti ianua leto,
 iamque aderit multo Priami de sanguine Pyrrhus,
 gnatum ante ora patris, patrem qui obtruncat ad
 aras.

hoc erat, alma parens, quod me per tela, per ignis
 eripis, ut mediis hostem in penetralibus utque 665
 Ascanium patremque meum iuxtaque Creusam
 alterum in alterius mactatos sanguine cernam?
 arma, viri, ferte arma; vocat lux ultima victos.
 reddite me Danaïs, sinite instaurata revisam
 proelia. numquam omnes hodie moriemur inulti.' 670

Hinc ferro accingor rursus clipeoque sinistram
 insertabam aptans meque extra tecta ferebam.
 ecce autem complexa pedes in limine coniunx
 haerebat parvomque patri tendebat Iulum:
 'si periturus abis, et nos rape in omnia tecum; 675
 sin aliquam expertus sumptis spem ponis in armis,

hanc primum tutare domum. cui parvos Iulus,
cui pater et coniunx quondam tua dicta relinquo?’

Talia vociferans gemitu tectum omne replebat,
cum subitum dictuque oritur mirabile monstrum. 680
namque manus inter maestorumque ora parentum
ecce levis summo de vertice visus Iuli
fundere lumen apex, tactuque innoxia mollis
lambere flamma comas et circum tempora pasci.
nos pavidi trepidare metu crinemque flagrantem 685
excutere et sanctos restinguere fontibus ignes.
at pater Anchises oculos ad sidera laetus
extulit et caelo palmas cum voce tetendit:

‘Iuppiter omnipotens, precibus si flecteris ullis,
aspice nos, hoc tantum, et, si pietate meremur, 690
da deinde augurium, pater, atque haec omina firma.’

Vix ea fatus erat senior, subitoque fragore
intonuit laevom, et de caelo lapsa per umbras
stella facem ducens multa cum luce cucurrit.
illam, summa super labentem culmina tecti, 695
cernimus Idaea claram se condere silva
signantemque vias; tum longo limite sulcus
dat lucem, et late circum loca sulphure fumant.
hic vero victus genitor se tollere ad auras,
adfaturque deos et sanctum sidus adorat. 700
‘iam iam nulla morast; sequor et qua ducitis adsum.
di patrii, servate domum, servate nepotem.
vestrum hoc augurium, vestroque in numine Troiast.
cedo equidem nec, nate, tibi comes ire recuso.’
dixerat ille, et iam per moenia clarior ignis 705
auditur, propiusque aestus incendia volvont.
‘ergo age, care pater, cervici imponere nostrae;
ipse subibo umeris, nec me labor iste gravabit.
quo res cumque cadent, unum et commune periculum,

una salus ambobus erit. mihi parvos Iulus 710
 sit comes, et longe servet vestigia coniunx.
 vos, famuli, quae dicam animis advertite vestris.
 est urbe egressis tumulus templumque vetustum
 desertae Cereris iuxtaque antiqua cupressus
 religione patrum multos servata per annos: 715
 hanc ex diverso sedem veniemus in unam.
 tu, genitor, cape sacra manu patriosque penatis;
 me, bello e tanto digressum et caede recenti,
 attrectare nefas, donec me flumine vivo
 abluero.³ 720

haec fatus latos umeros subiectaque colla
 veste super fulvique insternor pelle leonis,
 succedoque oneri; dextrae se parvos Iulus
 implicuit sequiturque patrem non passibus aequis;
 pone subit coniunx. ferimur per opaca locorum; 725
 et me, quem dudum non ulla iniecta movebant
 tela neque adverso glomerati ex agmine Grai,
 nunc omnes terrent aerae, sonus excitat omnis
 suspensum et pariter comitique onerique timentem
 iamque propinquabam portis omnemque videbar 730
 evasisse viam, subito cum creber ad auris
 visus adesse pedum sonitus, genitorque per umbram
 prospiciens 'nate' exclamat, 'fuge, nate; propinquant.
 ardentis clipeos atque aera micantia cerno.'
 hic mihi nescio quod trepido male numen amicum 735
 confusam eripuit mentem. namque avia cursu
 dum sequor et nota excedo regione viarum,
 heu misero coniunx fato mi erepta Creusa.
 substitit erravitne via seu lassa resedit,
 incertum: nec post oculis est reddita nostris, 740
 nec prius amissam respexi animumve reflexi,
 quam tumulum antiquae Cereris sedemque sacratam

venimus; hic demum collectis omnibus una
defuit et comites natumque virumque fefellit.
quem non incusavi amens hominumque deorumque, 745
aut quid in eversa vidi crudelius urbe?

Ascanium Anchisenque patrem Teucrosque penatis
commendo sociis et curva valle recondo.

[ipse urbem repeto et cingor fulgentibus armis.]

stat casus renovare omnis omnemque reverti 750

per Troiam et rursus caput obiectare periclis.

principio muros obscuraque limina portae,

qua gressum extuleram, repeto et vestigia retro

observata sequor per noctem et lumine lustrō:

horror ubique animo, simul ipsa silentia terrent. 755

inde domum si forte pedem, si forte tulisset,

me refero: intruerant Danaï et tectum omne tene-
bant.

ilicet ignis edax summa ad fastigia vento

volvitur, exsuperant flammae, furit aestus ad auras.

procedo et Priami sedes arcemque reviso: 760

et iam porticibus vacuis Iunonis asylo

custodes lecti Phoenix et dirus Ulixes

praedam adservabant. huc undique Troia gaza

incensis erepta adytis mensaeque deorum

crateresque auro solidi captivaeque vestis 765

congeritur. pueri et pavidæ longo ordine matres

stant circum.

ausus quin etiam voces iactare per umbram

implevi clamore vias maestusque Creusam

nequiquam ingeminans iterumque iterumque vocavi. 770

quaerenti et tectis urbis sine fine ruenti

infelix simulacrum atque ipsius umbra Creusae

visa mihi ante oculos et nota maior imago.

obstipui, steteruntque comae et vox faucibus haesit. 774

'quid tantum insano iuvat indulgere dolori, 776
 o dulcis coniunx? non haec sine numine divom
 eveniunt; nec te hinc comitem asportare Creusam
 fas aut ille sinit superi regnator Olympi.
 longa tibi exilia, et vastum maris aequor arandum: 780
 et terram Hesperiam venies, ubi Lydius arva
 inter opima virum leni fluit agmine Thybris.
 illic res laetae regnumque et regia coniunx
 parta tibi: lacrimas dilectae pelle Creusae.
 non ego Myrmidonum sedes Dolopumve superbas 785
 aspiciam aut Graeis servitum matribus ibo
 Dardanis et divae Veneris nurus,
 sed me magna deum genetrix his detinet oris.
 iamque vale et nati serva communis amorem.'
 haec ubi dicta dedit, lacrimantem et multa volentem 790
 dicere deseruit tenuisque recessit in auras.
 ter conatus ibi collo dare bracchia circum;
 ter frustra comprehensa manus effugit imago,
 par levibus ventis volucrique simillima somno.
 sic demum socios consumpta nocte reviso. 795

Atque hic ingentem comitum adfluxisse novorum
 invenio admirans numerum, matresque virosque,
 collectam exilio pubem, miserabile vulgus.
 undique convenere, animis opibusque parati,
 in quascumque velim pelago deducere terras. 800
 iamque iugis summae surgebat Lucifer Idae
 ducebatque diem, Danaique obsessa tenebant
 limina portarum, nec spes opis ulla dabatur:
 cessi et sublato montes genitore petivi.

tum sic adfari et curas his demere dictis 775

P. VERGILI MARONIS
A E N E I D O S
LIBER TERTIVS

Postquam res Asiae Priamique evertere gentem
inmeritam visum superis, ceciditque superbum
Ilium et omnis humo fumat Neptunia Troia:
diversa exilia et desertas quaerere terras
auguriis agimur divom, classemque sub ipsa
Antandro et Phrygiae molimur montibus Idae
incerti quo fata ferant, ubi sistere detur,
contrahimusque viros. vix prima inceperat aestas,
et pater Anchises dare fatis vela iubebat:
litora cum patriae lacrimans portusque relinquo
et campos, ubi Troia fuit. feror exul in altum
cum sociis gnatoque penetibus et magnis dis.

Terra procul vastis colitur Mavortia campis
(Thraces arant) acri quondam regnata Lycurgo,
hospitium anticum Troiae sociique penates,
dum fortuna fuit. feror huc, et litore curvo
moenia prima loco fatis ingressus iniquis,
Aeneadasque meo nomen de nomine fingo.

Sacra Dionaeae matri divisque ferebam
auspiciis coeptorum operum, superoque nitentem
caelicolum regi mactabam in litore taurum.
forte fuit iuxta tumulus, quo cornea summo

virgulta et densis hastilibus horrida myrtus.
 accessi viridemque ab humo convellere silvam
 conatus, ramis tegerem ut frondentibus aras, 25
 horrendum et dictu video mirabile monstrum.
 nam quae prima solo ruptis radicibus arbos
 vellitur, huic atro licuntur sanguine guttae
 et terram tabo maculant. mihi frigidus horror
 membra quatit, gelidusque coit formidine sanguis. 30
 rursus et alterius lentum convellere vimen
 insequor et causas penitus temptare latentis:
 ater et alterius sequitur de cortice sanguis.
 multa movens animo nymphas venerabar agrestis
 Gradivomque patrem, Geticis qui praesidet arvis, 35
 rite secundarent visus omenque levarent.
 tertia sed postquam maiore hastilia nisu
 adgredior genibusque adversae obluctor harenae,
 (eloquar an sileam?) gemitus lacrimabilis imo
 auditur tumulo, et vox reddita fertur ad auris 40
 'quid miserum, Aenea, laceras? iam parce sepulto,
 parce pias scelerare manus. non me tibi Troia
 externum tulit aut cruor hic de stipite manat.
 heu fuge crudelis terras, fuge litus avarum.
 nam Polydorus ego. hic confixum ferrea texit 45
 telorum seges et iaculis increvit acutis.'
 tum vero ancipiti mentem formidine pressus
 obstipui steteruntque comae et vox faucibus haesit.

Hunc Polydorum auri quondam cum pondere magno
 infelix Priamus furtim mandarat alendum 50
 Threïcio regi, cum iam diffideret armis
 Dardaniae cingique urbem obsidione videret.
 ille, ut opes fractae Teucrum et Fortuna recessit,
 res Agamemnonias victriciaeque arma secutus
 fas omne abrumpit: Polydorum obtruncat et auro 55

vi potitur. quid non mortalia pectora cogis,
 auri sacra fames? postquam pavor ossa reliquit,
 delectos populi ad proceres primumque parentem
 monstra deum refero, et quae sit sententia posco. 60
 omnibus idem animus, scelerata excedere terra,
 linqui pollutum hospitium et dare classibus austros.
 ergo instauramus Polydoro funus: et ingens
 aggeritur tumulo tellus; stant manibus arae
 caeruleis maestae vittis atraque cupresso,
 et circum Iliades crinem de more solutae; 65
 inferimus tepido spumantia cymbia lacte
 sanguinis et sacri pateras, animamque sepulchro
 condimus et magna supremum voce ciemus.

Inde ubi prima fides pelago, placataque venti
 dant maria et lenis crepitans vocat auster in altum, 70
 deducunt socii navis et litora complent.
 provehimur portu, terraeque urbesque recedunt.
 sacra mari colitur medio gratissima tellus
 Nereidum matri et Neptuno Aegaeo,
 quam pius arquitenens oras et litora circum 75
 errantem Mycono e celsa Gyaroque revinxit
 immotamque coli dedit et contemnere ventos.
 huc feror, haec fessos tuto placidissima portu
 accipit. egressi veneramur Apollinis urbem.
 rex Anius, rex idem hominum Phoebique sacerdos, 80
 vittis et sacra redimitus tempora lauro,
 occurrit, veterem Anchisen adgnovit amicum.
 iungimus hospitio dextras et tecta subimus.

Templa dei saxo venerabar structa vetusto:
 'da propriam, Thymbraee, domum; da moenia fessis 85
 et genus et mansuram urbem; serva altera Troiae
 Pergama, reliquias Danaum atque immitis Achilli.
 quem sequimur? quove ire iubes, ubi ponere sedes?

da, pater, augurium, atque animis inlabere nostris.
 vix ea fatus eram: tremere omnia visa repente, 90
 liminaque laurusque dei, totusque moveri
 mons circum et mugire adytis cortina reclusis.
 summissi petimus terram, et vox fertur ad auris:
 'Dardanidae duri, quae vos a stirpe parentum
 prima tulit tellus, eadem vos ubere laeto 95
 accipiet reduces. antiquam exquirite matrem.
 hic domus Aeneae cunctis dominabitur oris
 et nati natorum et qui nascentur ab illis.'
 haec Phoebus; mixtoque ingens exorta tumultu
 laetitia, et cuncti quae sint ea moenia quaerunt, 100
 quo Phoebus vocet errantis iubeatque reverti.
 tum genitor, veterum volvens monimenta virorum,
 'audite, o proceres,' ait 'et spes discite vestras.
 Creta Iovis magni medio iacet insula ponto,
 mons Idaeus ubi et gentis cunabula nostrae. 105
 centum urbes habitant magnas, uberrima regna;
 maximus unde pater, si rite audita recordor,
 Teucrus Rhoeteas primum est advectus in oras
 optavitque locum regno. nondum Ilium et arces
 Pergameae steterant; habitabant vallibus imis. 110
 hinc mater cultrix Cybeli Corybantiaque aera
 Idaeumque nemus; hinc fida silentia sacris,
 et iuncti currum dominae subiere leones.
 ergo agite, et divom ducunt qua iussa sequamur,
 placemus ventos et Cnosia regna petamus. 115
 nec longo distant cursu: modo Iuppiter adsit,
 tertia lux classem Cretaeis sistet in oris.'
 sic fatus meritos aris mactavit honores,
 taurum Neptuno, taurum tibi, pulcher Apollo,
 nigram Hiemi pecudem, Zephyris felicibus albam. 120
 Fama volat pulsum regnis cessisse paternis

Idomenea ducem, desertaque litora Cretae,
 hoste vacare domum, sedesque astare relictas.
 nauticus exoritur vario certamine clamor; 128
 hortantur socii Cretam proavosque petamus.
 linquimus Ortygiae portus pelagoque volamus, 124
 bacchatamque iugis Naxum viridemque Donusam,
 Olearum niveamque Parum sparsasque per aequor
 Cycladas et crebris legimus freta concita terris. 127
 prosequitur surgens a puppi ventus euntis, 130
 et tandem antiquis Curetum adlabimur oris.
 ergo avidus muros optatae molior urbis
 Pergameamque voco, et laetam cognomine gentem
 hortor amare focos arcemque attollere tectis.
 iamque fere [sicco subductae litore puppes;] 135
 conubis arvisque novis operata iuventus,
 iura domosque dabam: subito cum tabida membris
 corrupto caeli tractu miserandaque venit
 arboribusque satisque lues et letifer annus.
 linquebant dulces animas aut aegra trahebant 140
 corpora, tum steriles exurere Sirius agros,
 aerebant herbae et victum seges aegra negabat.
 rursus ad oraculum Ortygiae Phoebumque remenso
 hortatur pater ire mari veniamque precari,
 quam fessis finem rebus ferat, unde laborum 145
 temptare auxilium iubeat, quo vertere cursus.

Nox erat, et terris animalia somnus habebat:
 effigies sacrae divom Phrygiique penates,
 quos mecum ab Troia mediisque ex ignibus urbis
 extuleram, visi ante oculos astare iacentis 150
 in somnis, multo manifesti lumine, qua se
 plena per insertas fundebat luna fenestras,
 tum sic adfari et curas his demere dictis:
 'quod tibi delato Ortygiam dicturus Apollo est,

hic canit, et tua nos en ultro ad limina mittit. 155
 nos te Dardania incensa tuaque arma secuti,
 nos tumidum sub te permensi classibus aequor
 idem venturos tollemus in astra nepotes
 imperiumque urbi dabimus. tu moenia magnis
 magna para, longumque fugae ne linque laborem. 160
 mutandae sedes. non haec tibi litora suasit
 Delius aut Cretae iussit considerare Apollo.
 est locus (Hesperiam Grai cognomine dicunt),
 terra antiqua, potens armis atque ubere glaebae,
 Oenotri coluere viri, nunc fama minores 165
 Italiam dixisse ducis de nomine gentem:
 hae nobis propriae sedes, hinc Dardanus ortus
 Iasiusque pater, genus a quo principe nostrum.
 surge age et haec laetus longaevo dicta parenti
 haud dubitanda refer, Corythum terrasque requirat 170
 Ausonias: Dictaea negat tibi Iuppiter arva.
 talibus attonitus visis et voce deorum
 (nec sopor illud erat, sed coram adgnosceret voltus
 velatasque comas praesentiaque ora videbar,
 tum gelidus toto manabat corpore sudor) 175
 corripio e stratis corpus tendoque supinas
 ad caelum cum voce manus, et munera libo
 intemerata focis. perfecto laetus honore
 Anchisen facio certum remque ordine pando.
 agnovit prolem ambiguum geminosque parentes 180
 seque novo veterum deceptum errore locorum.
 tum memorat: 'nate, Iliacis exercite fati,
 sola mihi talis casus Cassandra canebat.
 nunc repeto haec generi portendere debita nostro
 et saepe Hesperiam, saepe Italia regna vocare. 185
 sed quis ad Hesperiae venturos litora Teucros
 crederet? aut quem tum vates Cassandra moveret?

cedamus Phoebō et moniti meliora sequamur.'*

sic ait, et cuncti dicto paremus ovantes.

hanc quoque deserimus sedem, paucisque relictis 190
vela damus vastumque cava trabe currimus aequor.

Postquam altum tenuere rates nec iam amplius ullae
apparent terrae, caelum undique et undique pontus,
tum mihi caeruleus supra caput astitit imber
noctem hiememque ferens, et inhorruit unda tene-
bris. 195

continuo venti volvont mare magnaue surgunt
aequora, dispersi iactamur gurgite vasto,
involvere diem nimbi et nox umida caelum
abstulit, ingeminant abruptis nubibus ignes.
excitimur cursu et caecis erramus in undis. 200

ipse diem noctemque negat discernere caelo
nec meminisse viae media Palinurus in unda.
tris adeo incertos caeca caligine soles
erramus pelago, totidem sine sidere noctes.

quarto terra die primum se attollere tandem 205
visa, aperire procul montis ac volvere fumum.

vela cadunt, remis insurgimus, haut mora nautae
adnixa torquent spumas et caerula verrunt.

servatum ex undis Strophadum me litora primum
excipiunt. Strophades Graio stant nomine dictae 210

insulae Ionio in magno, quas dira Celaeno
harpylaeque colunt aliae, Phineia postquam
clausa domus mensasque metu liquere priores.

tristius haut illis monstrum, nec saevior ulla
pestis et ira deum Stygiis sese extulit undis. 215

virginei volucrum voltus, foedissima ventris
proluyes uncaeque manus et pallida semper
ora fame.

huc ubi delati portus intravimus, ecce

laeta boum passim campis armenta videmus 220
 caprigenumque pecus nullo custode per herbas.
 inruimus ferro et divos ipsumque vocamus
 in partem praedamque Iovem; tum litore curvo
 extruimusque toros dapibusque epulamur opimis.
 at subitae horrifico lapsu de montibus adsunt 225
 harpyiae et magnis quatiunt clangoribus alas,
 diripiuntque dapes contactuque omnia foedant
 immundo, tum vox taetrum dira inter odorem.
 rursum in secessu longo sub rupe cavata 229
 instruimus mensas arisque reponimus ignem: 231
 rursum ex diverso caeli caecisque latebris
 turba sonans praedam pedibus circumvolat uncis,
 polluit ore dapes. sociis tunc arma capessant
 edico, et dira bellum cum gente gerendum. 235
 haut secus ac iussi faciunt, tectosque per herbam
 disponunt enses et scuta latentia condunt.
 ergo ubi delapsae sonitum per curva dedere
 litora, dat signum specula Misenus ab alta
 aere cavo. invadunt socii et nova proelia temptant, 240
 obscenas pelagi ferro foedare volucres.
 sed neque vim plumis ullam nec volnera tergo
 accipiunt, celerique fuga sub sidera lapsae
 semesam praedam et vestigia foeda relinquunt.
 una in praecelsa consedit rupe Celaeno, 245
 infelix vates, rumpitque hanc pectore vocem:
 'bellum etiam pro caede boum stratisque iuvencis,
 Laomedontiadae, bellumne inferre paratis
 et patrio harpyias insontis pellere regno?
 accipite ergo animis atque haec mea figite dicta, 250
 quae Phoebus pater omnipotens, mihi Phoebus Apollo
 arboribus clausam circum atque horrentibus umbris 230

praedixit, vobis furiarum ego maxima pando.
 Italiam cursu petitis ventisque vocatis
 ibitis Italiam portusque intrare licebit;
 sed non ante datam cingetis moenibus urbem,
 quam vos dira fames nostraeque iniuria caedis
 ambesas subigat malis absumere mensas.
 dixit, et in silvam pinnis ablata refugit.
 at sociis subita gelidus formidine sanguis
 deriguit: cecidere animi, nec iam amplius armis,
 sed votis precibusque iubent exposcere pacem
 [sive deae seu sint dirae obscaeque volucres].
 et pater Anchises passis de litore palmis
 numina magna vocat, meritosque indicit honores:
 'di prohibete minas; di talem avertite casum,
 et placidi servate pios!' tum litore funem
 deripere excussosque iubet laxare rudentes.
 tendunt vela noti; fugimus spumantibus undis,
 qua cursum ventusque gubernatorque vocabat.
 iam medio apparet fluctu nemorosa Zacynthos
 Dulichiumque Sameque et Neritos ardua saxis.
 effugimus scopulos Ithacae, Laertia regna,
 et terram altricem saevi execramur Ulixi.
 mox et Leucatae nimbose cacumina montis
 et formidatus nautis aperitur Apollo.
 hunc petimus fessi et parvae succedimus urbi;
 anchora de prora iacitur, stant litore puppes.

Ergo insperata tandem tellure potiti
 lustramurque Iovi votisque incendimus aras,
 Actiaque Iliacis celebramus litora ludis.
 exercent patrias oleo labente palaestras
 nudati socii, iuvat evasisse tot urbes
 Argolicas mediosque fugam tenuisse per hostis.
 interea magnum sol circumvolvitur annum,

et glacialis hiems aquilonibus asperat undas: 285

aere cavo clipeum, magni gestamen Abantis,
postibus adversis figo et rem carmine signo

'AENEAS HAEC DE DANAIS VICTORIBUS ARMA.'

linquere tum portus iubeo et considerare transtris.

certatim socii feriunt mare et aequora verrunt. 290

protinus aërias Phaeacum abscondimus arces,

litoraue Epiri legimus portuque subimus

Chaonio et celsam Buthroti accedimus urbem.

Hic incredibilis rerum fama occupat auris,

Priamiden Helenum Graias regnare per urbes, 295

coniugio Aeacidæ Pyrrhi sceptrisque potitum,

et patrio Andromachen iterum cessisse marito.

obstipui, miroque incensum pectus amore

compellare virum et casus cognoscere tantos.

progredior portu classes et litora linquens: 300

sollemnis cum forte dapes et tristia dona

ante urbem in luco falsi Simoentis ad undam

libabat cineri Andromache manisque vocabat

Hectoreum ad tumulum, viridi quem caespite inanem 305

et geminas, causam lacrimis, sacraverat aras.

ut me conspexit venientem et Troia circum

arma amens vidit, magnis exterrita monstis

deriguit visu in medio, calor ossa reliquit,

labitur, et longo vix tandem tempore fatur.

'verane te facies, verus mihi nuntius adfers, 310

nate dea? vivisne? aut, si lux alma recessit,

Hector ubi est?' dixit, lacrimasque effudit et omnem

implevit clamore locum. vix pauca furenti

subicio et raris turbatus vocibus hisco:

'vivo equidem, vitamque extrema per omnia duco; 315

ne dubita, nam vera vides.

heu! quis te casus deiectam coniuge tanto

- excipit, aut quae digna satis fortuna revisit,
 Hectoris Andromache? Pyrrhin conubia servas?
 deiecit voltum et demissa voce locuta est: 320
 'o felix una ante alias Priameia virgo,
 hostilem ad tumulum Troiae sub moenibus altis
 iussa mori, quae sortitus non pertulit ullos
 nec victoris eri tetigit captiva cubile!
 nos patria incensa diversa per aequora vectae 325
 stirpis Achilleae fastus iuvenemque superbum
 servitio enixae tulimus, qui deinde secutus
 Ledaeam Hermionen Lacedaemoniosque hymenaeos
 me famulo famulamque Heleno transmisit habendam.
 ast illum ereptae magno flammatus amore 330
 coniugis et scelerum furiis agitatus Orestes
 excipit incautum patriasque obtruncat ad aras.
 morte Neoptolemi regnorum reddita cessit
 pars Heleno, qui Chaonios cognomine campos
 Chaoniamque omnem Troiano a Chaone dixit, 335
 Pergamaque Iliacamque iugis hanc addidit arcem.
 sed tibi qui cursum venti, quae fata dedere?
 aut quisnam ignarum nostris deus appulit oris?
 quid puer Ascanius? superatne? et vescitur aura,
 quem tibi iam Troia 340
 . . . . .
 ecqua tamen puerost amissae cura parentis?
 ecquid in antiquam virtutem animosque virilis
 et pater Aeneas et avunculus excitat Hector?' 343
 *[haec multum lacrimans verba inter singula fundit.] 348
 talia fundebat lacrimans longosque ciebat 344
 incassum fletus, cum sese a moenibus heros 345
 Priamides multis Helenus comitantibus adfert
 agnoscitque suos laetusque ad limina ducit. 347
 procedo, et parvam Troiam simulataque magnis 349

Pergama et arentem Xanthi cognomine rivom 350
 adgnosco Scaeeaeque amplector limina portae.
 nec non et Teucri socia simul urbe fruuntur.
 illos porticibus rex accipiebat in amplis:
 aulai medio libabant pocula Bacchi
 impositis auro dapibus, paterasque tenebant. 355

Iamque dies alterque dies processit, et aurae
 vela vocant tumidoque inflatur carbasus austro:
 his vatem adgredior dictis ac talia quaeso:
 'Troigena, interpretes divom, qui numina Phoebi,
 qui tripodas, Clarii laurus, qui sidera sentis 360
 et volucrum linguas et praepetis omina pinnae,
 fare age (namque omnis cursum mihi prospera dixit
 religio, et cuncti suaserunt numine divi
 Italiam petere et terras temptare repostas;
 sola novom dictuque nefas harpyia Celaeno 365
 prodigium canit et tristis denuntiât iras
 obscenamque famem), quae prima pericula vito?
 quidve sequens tantos possim superare labores?'
 hic Helenus caesis primum de more iuvenis
 exorat pacem divom vittasque resolvit 370
 sacrati capitis, meque ad tua limina, Phoebe,
 ipse manu multo suspensum numine ducit,
 atque haec deinde canit divino ex ore sacerdos:
 'nate dea (nam te maioribus ire per altum
 auspiciis manifesta fides, sic fata deum rex 375
 sortitur volvitque vices, is vertitur ordo),
 pauca tibi e multis, quo tutior hospita lustres
 aequora et Ausonio possis considerare portu,
 expediam dictis; prohibent nam cetera parcae
 scire Helenum farique vetat Saturnia Iuno. 380
 principio Italiam, quam tu iam rere propinquam
 vicinosque, ignare, paras invadere portus,

longa procul longis via dividit invia terris.
ante et Trinacria lentandus remus in unda
et salis Ausonii lustrandum navibus aequor
infernique lacus Aeaeaeque insula Circae,
quam tuta possis urbem componere terra.
signa tibi dicam, tu condita mente teneto:
cum tibi sollicito secreti ad fluminis undam
litoreis ingens inventa sub ilicibus sus
triginta caput fetus enixa iacebit
alba, solo recubans, albi circum ubera nati,
is locus urbis erit, requies ea certa laborum.
nec tu mensarum morsus horresce futuros:
fata viam invenient aderitque vocatus Apollo.
has autem terras Italique hanc litoris oram,
proxima quae nostri perfunditur aequoris aestu,
effuge: cuncta malis habitantur moenia Graeis.
hic et Narycii posuerunt moenia Locri
et Sallentinos obsedit milite campos
Lyctius Idomeneus, hic illa ducis Meliboei
parva Philoctetae subnixa Petelia muro.
quin ubi transmissae steterint trans aequora class
et positis aris iam vota in litore solves,
purpureo velare comas adopertus amictu,
nequa inter sanctos ignis in honore deorum
hostilis facies occurrat et omina turbet.
hunc socii morem sacrorum, hunc ipse teneto,
haec casti maneant in religione nepotes.
ast ubi digressum Siculae te admoverit orae
ventus et angusti rarescent claustra Pelori,
laeva tibi tellus et longo laeva petantur
aequora circuitu, dextrum fuge litus et undas.
haec loca vi quondam et vasta convolsa ruina
(tantum aevi longinqua valet mutare vetustas)

dissiluisse ferunt, cum protinus utraque tellus
 una foret: venit medio vi pontus et undis
 Hesperium Siculo latus abscidit, arvaeque et urbes
 litore diductas angusto interluit aestu.
 dextrum Scylla latus, laevom implacata Charybdis 420
 obsidet, atque imo barathri ter gurgite vastos
 sorbet in abruptum fluctus rursusque sub auras
 erigit alternos et sidera verberat unda.
 at Scyllam caecis cohibet spelunca latebris
 ora exertantem et navis in saxa trahentem. 425
 prima hominis facies et pulchro pectore virgo
 pube tenus, postrema immani corpore pistrix
 delphinum caudas utero commissa luporum.
 praestat Trinacrii metas lustrare Pachyni
 cessantem longos et circumflectere cursus, 430
 quam semel informem vasto vidisse sub antro
 Scyllam et caeruleis canibus resonantia saxa.
 praeterea siqua est Heleno prudentia, vati
 siqua fides, animum si veris implet Apollo,
 unum illud tibi, nate dea, proque omnibus unum 435
 praedicam et repetens iterumque iterumque monebo:
 Iunonis magnae primum prece numen adora,
 Iunoni cane vota libens dominamque potentem
 supplicibus supera donis, sic denique victor
 Trinacria finis Italos mittere relicta. 440
 huc ubi delatus Cymaeam accesseris urbem
 divinosque lacus et Aversa sonantia silvis,
 insanam vatem aspicies, quae rupe sub ima
 fata canit foliisque notas et nomina mandat.
 quaecumque in foliis descripsit carmina virgo, 445
 digerit in numerum atque antro seclusa relinquit,
 illa manent immota locis neque ab ordine cedunt;
 verum eadem verso tenuis cum cardine ventus

impulit et teneras turbavit ianua frondes,
 numquam deinde cavo volitantia prendere saxo 45
 nec revocare situs aut iungere carmina curat:
 inconsulti abeunt sedemque odere Sibyllae.
 hic tibi nequa morae fuerint dispendia tanti,
 quamvis increpitent socii et vi cursus in altum 46
 vela vocet possisque sinus implere secundos,
 quin adeas vatem precibusque oracula poscas.
 ipsa canat vocemque volens atque ora resolvat.
 illa tibi Italiae populos venturaque bella
 et quo quemque modo fugiasque ferasque laborem
 expediet, cursusque dabit venerata secundos. 47
 haec sunt, quae nostra liceat te voce moneri.
 vade age et ingentem factis fer ad aethera Troiam.

Quae postquam vates sic ore effatus amico est,
 dona dehinc auro gravia sectoque elephanto
 imperat ad navis ferri, stipatque carinis 48
 ingens argentum Dodonaeosque lebetas,
 lorica consertam hamis auroque trilicem
 et conum insignis galeae cristasque comantis,
 arma Neoptolemi. sunt et sua dona parenti.
 addit equos additque duces, 49
 remigium supplet, socios simul instruit armis.

Interea classem velis aptare iubebat
 Anchises, fieret vento mora nequa ferenti.
 quem Phoebi interpres multo compellat honore:
 'coniugio, Anchisa, Veneris dignate superbo, 47
 cura deum, bis Pergameis erepte ruinis,
 ecce tibi Ausoniae tellus: hanc arripe velis.
 et tamen hanc pelago praeterlabare necessest:
 Ausoniae pars illa procul, quam pandit Apollo.
 vade' ait, 'o felix nati pietate. quid ultra 48
 provehor et fando surgentis demoror austros?'

nec minus Andromache digressu maesta supremo
 fert picturatas auri subtegmine vestes
 et Phrygiam Ascanio chlamydem (nec cedit honore)
 textilibusque onerat donis, ac talia fatur: 485
 'accipe et haec, manuum tibi quae monimenta mearum
 sint, puer, et longum Andromachae testentur amorem,
 coniugis Hectoreae. cape dona extrema tuorum,
 o mihi sola mei super Astyanactis imago.
 sic oculos, sic ille manus, sic ora ferebat; 490
 et nunc aequali tecum pubesceret aevo.'
 hos ego digrediens lacrimis adfabar obortis:
 'vivite felices, quibus est fortuna peracta
 iam sua; nos alia ex aliis in fata vocamur.
 vobis parta quies, nullum maris aequor arandum, 495
 arva neque Ausoniae semper cedentia retro
 quaerenda. effigiem Xanthi Troiamque videtis,
 quam vestrae fecere manus melioribus, opto,
 auspiciis et quae fuerint minus obvia Graeis.
 siquando Thybrim vicinaque Thybridis arva 500
 intraro gentique meae data moenia cernam,
 cognatas urbes olim populosque propinquos
 Epiro Hesperia, quibus idem Dardanus auctor
 atque idem casus, unam faciemus utramque
 Troiam animis; maneat nostros ea cura nepotes.' 505

Provehimur pelago vicina Ceraunia iuxta,
 unde iter Italiam cursusque brevissimus undis.
 sol ruit interea et montes umbrantur opaci.
 sternimur optatae gremio telluris ad undam
 sortiti remos, passimque in litore sicco 510
 corpora curamus: fessos sopor inrigat artus.
 necdum orbem medium Nox Horis acta subibat:
 haut segnis strato surgit Palinurus et omnis
 explorat ventos atque auribus aëra captat;

sidera cuncta notat tacito labentia caelo, 515
 arcturum pluviasque hyadas geminosque triones,
 armatumque auro circumspicit Oriona.
 postquam cuncta videt caelo constare sereno,
 dat clarum e puppi signum: nos castra movemus
 temptamusque viam et velorum pandimus alas. 520
 iamque rubescebat stellis Aurora fugatis,
 cum procul obscuros collis humilemque videmus
 Italiam. Italiam primus exclamat Achates,
 Italiam laeto socii clamore salutant.
 tum pater Anchises magnum cratera corona 525
 induit inplevitque mero divosque vocavit
 stans prima in puppi:
 'di maris et terrae tempestatumque potentes,
 ferte viam vento facilem et spirate secundi.'
 crebrescunt optatae aerae, portusque patescit 530
 iam propior, templumque apparet in arce Minervae.
 vela legunt socii et proras ad litora torquent.
 portus ab euroo fluctu curvatus in arcum,
 obiectae salsa spumant aspargine cautes,
 ipse latet: gemino dimittunt bracchia muro 535
 turriti scopuli refugitque ab litore templum.
 quattuor hic, primum omen, equos in gramine vidi
 tondentes campum late, candore nivali.
 et pater Anchises 'bellum, o terra hospita, portas:
 bello armantur equi, bellum haec armenta minantur. 540
 sed tamen idem olim curru succedere sueti
 quadrupedes et frena iugo concordia ferre:
 spes et pacis' ait. tum numina sancta precamur
 Palladis armisonae, quae prima accepit ovantis,
 et capita ante aras Phrygio velamur amictu, 54
 praeceptisque Heleni, dederat quae maxima, rite
 Iunoni Argivae iussos adolemus honores.

haut mora, continuo perfectis ordine votis
 cornua velatarum obvertimus antemnarum
 Graiugenumque domos suspectaque linquimus arva. 550
 hinc sinus Herculei, si vera est fama, Tarenti
 cernitur, attollit se diva Lacinia contra
 Caulonisque arces et navifragum Scylaceum.
 tum procul e fluctu Trinacria cernitur Aetna,
 et gemitum ingentem pelagi pulsataque saxa 555
 audimus longe fractasque ad litora voces,
 exultantque vada atque aestu miscentur harenae
 et pater Anchises 'nimirum haec illa Charybdis;
 hos Helenus scopulos, haec saxa horrenda canebat.
 eripite, o socii, pariterque insurgite remis.' 560
 haut minus ac iussi faciunt, primusque rudentem
 contorsit laevas proram Palinurus ad undas:
 laevam cuncta cohors remis ventisque petivit.
 tollimur in caelum curvato gurgite, et idem
 subducta ad manis imos desedimus unda. 565
 ter scopuli clamorem inter cava saxa dedere,
 ter spumam elisam et rorantia vidimus astra.
 interea fessos ventus cum sole reliquit,
 ignarique viae Cyclopum adlabimur oris.

Portus ab accessu ventorum immotus et ingens 570
 ipse, sed horrificis iuxta tonat Aetna ruinis,
 interdumque atram prorumpit ad aethera nubem
 turbine fumantem piceo et candente favilla
 attollitque globos flammaram et sidera lambit,
 interdum scopulos avolsaque viscera montis 575
 erigit eructans liquefactaque saxa sub auras
 cum gemitu glomerat fundoque exaestuat imo.
 fama est Enceladi semustum fulmine corpus
 urgeri mole hac, ingentemque insuper Aetnam
 impositam ruptis flammam expirare caminis, 580

et fessum quotiens mutet latus, intremere omnem
 murmure Trinacriam et caelum subtexere fumo.
 noctem illam tecti silvis immania monstra
 perferimus, nec quae sonitum det causa videmus.
 nam neque erant astrorum ignes nec lucidus aethra 58
 siderea polus, obscuro sed nubila caelo,
 et lunam in nimbo nox intempesta tenebat.

Postera iamque dies primo surgebat eoo,
 umentemque Aurora polo dimoverat umbram:
 cum subito e silvis macie confecta suprema 59
 ignoti nova forma viri miserandaque cultu
 procedit supplexque manus ad litora tendit.
 respicimus: dira inluvies inmissaque barba,
 consertum tegumen spinis, at cetera Graius
 [et quondam patriis ad Troiam missus in armis]. 60
 isque ubi Dardanios habitus et Troia vidit
 arma procul, paulum aspectu conterritus haesit
 continuitque gradum; mox sese ad litora praeceps
 cum fletu precibusque tulit: 'per sidera testor,
 per superos atque hoc caeli spirabile numen, 61
 tollite me, Teuceri; quascumque abducite terras:
 hoc sat erit. scio me Danais e classibus unum,
 et bello Iliacos fateor petiisse penates.
 pro quo, si sceleris tanta est iniuria nostri,
 spargite me in fluctus vastoque immergite ponto. 62
 si pereo, hominum manibus periisse iuvabit.'
 dixerat, et genua amplexus genibusque volutans
 haerebat. qui sit fari, quo sanguine cretus,
 hortamur, quae deinde agitet fortuna fateri.
 ipse pater dextram Anchises haut multa moratus 6
 dat iuveni atque animum praesenti pignore firmat.
 ille haec deposita tandem formidine fatur:
 'sum patria ex Ithaca, comes infelicis Ulixi,

nomine Achaemenides, Troiam genitore Adamasto
 paupere (mansissetque utinam fortuna!) profectus. 615
 hic me, dum trepidi crudelia limina lincunt,
 immemores socii vasto Cyclopis in antro
 deseruere. domus sanie dapibusque cruentis,
 intus opaca ingens. ipse arduus altaque pulsat
 sidera (di talem terris avertite pestem!) 620
 nec visu facilis nec dictu affabilis ulli.
 visceribus miserorum et sanguine vescitur atro.
 vidi egomet duo de numero cum corpora nostro
 prensa manu magna medio resupinus in antro
 frangeret ad saxum sanieque expersa natarent 625
 limina, vidi atro cum membra fluentia tabo
 manderet et tepidi tremerent sub dentibus artus.
 haut impune quidem; nec talia passus Ulixes
 oblitusve suist Ithacus discrimine tanto.
 nam simul expletus dapibus vinoque sepultus 630
 cervicem inflexam posuit iacuitque per antrum
 immensus saniem eructans et frusta cruento
 per somnum commixta mero, nos magna precati
 numina sortitique vices una undique circum
 fundimur et telo lumen terebramus acuto 635
 ingens, quod torva solum sub fronte latebat,
 Argolici clipei aut Phoebeae lampadis instar,
 et tandem laeti sociorum ulciscimur umbras.
 sed fugite, o miseri, fugite atque ab litore funem
 rumpite. 640
 nam qualis quantusque cavo Polyphemus in antro
 lanigeras claudit pecudes atque ubera pressat,
 centum alii curva haec habitant ad litora volgo
 infandi Cyclopes et altis montibus errant.
 tertia iam lunae se cornua lumine complent, 645
 cum vitam in silvis inter deserta ferarum

lustra domosque traho, vastosque ab rupe Cyclo-
 prospicio sonitumque pedum vocemque tremesco.
 victum infelicem, bacas lapidosaque corna,
 dant rami, et volsis pascunt radicibus herbae. 650
 omnia conlustrans hanc primum ad litora classem
 conspexi venientem. huic me, quaecumque fuisset,
 addixi: satis est gentem effugisse nefandam.
 vos animam hanc potius quocumque absumite leto.'

Vix ea fatus erat, summo cum monte videmus 655
 ipsum inter pecudes vasta se mole moventem
 pastorem Polyphemum et litora nota petentem,
 monstrum horrendum informe ingens, cui lumen ademp-
 tum.

trunca manu pinus regit et vestigia firmat;
 lanigeræ comitantur oves; ea sola voluptas 660
 solamenque mali.

postquam altos tetigit fluctus et ad aequora venit,
 luminis effossi fluidum lavit inde cruorem
 dentibus infrendens gemitu, graditurque per aequor
 iam medium, necdum fluctus latera ardua tinxit. 665
 nos procul inde fugam trepidi celerare recepto
 supplice sic merito tacitique incidere funem,
 verrimus et proni certantibus aequora remis.
 sensit et ad sonitum vocis vestigia torsit.
 verum ubi nulla datur dextra adfectare potestas 670
 nec potis Ionios fluctus aequare sequendo,
 clamorem immensum tollit, quo pontus et omnes
 contremuere undae penitusque exterrita tellus
 Italiae curvisque immugiit Aetna cavernis.
 at genus e silvis Cycloperum et montibus altis 675
 excitum ruit ad portus et litora complent.
 cernimus adstantis nequiquam lumine torvo
 Aetnaeos fratres, caelo capita alta ferentis,

concilium horrendum: quales cum vertice celso
 aëriae quercus aut coniferae cyparissi 680
 constiterunt, silva alta Iovis lucusve Dianae.
 praecipites metus acer agit quocumque rudentis
 excutere et ventis intendere vela secundis.
 contra iussa monent Heleni, Scylla atque Charybdis,
 ni teneam cursus: — certum est dare lintea retro, 686
 inter utramque viam leti discrimine parvo. 688
 ecce autem Boreas angusta ab sede Pelori
 missus adest: vivo praetervehor ostia saxo
 Pantagiae Megarosque sinus Thapsumque iacentem.
 [italia monstrabat relegens errata retrorsus 690
 litora Achaemenides, comes infelicis Ulixi.]

Sicanio praetenta sinu iacet insula contra
 Plemurium undosum, nomen dixere priores
 Ortygiam. Alpheum fama est huc Elidis amnem
 occultas egisse vias sup̄ter mare, qui nunc 695
 ore, Arethusa, tuo Siculis confunditur undis.
 iussi numina magna loci veneramur. et inde
 exsupero praepingue solum stagnantis Helori,
 hinc altas cautes proiectaque saxa Pachyni
 radimus, et fatis numquam concessa moveri 700
 apparet Camerina procul campique Geloi
 immanisque Gela fluvii cognomine dicta.
 arduos inde Acragans ostentat maxima longe
 moenia, magnanimum quondam generator equorum;
 teque datis linquo velis, palmosa Selinus, 705
 et vada dura lego saxis Lilybeia caecis.
 hinc Drepani me portus et inlaetabilis ora
 accipit. hic pelagi tot tempestatibus actis
 heu genitorem, omnis curae casusque levamen,
 amitto Anchisen. hic me, pater optime, fessum 710
 deseris, heu tantis nequiquam erepte periclis!

nec vates Helenus, cum multa horrenda moneret,
hos mihi praedixit luctus, non dira Celaeno.
hic labor extremus, longarum haec meta viarum.
hinc me digressum vestris deus appulit oris.' 7

Sic pater Aeneas intentis omnibus unus
fata renarrabat divom cursusque docebat.
conticuit tandem factoque hic fine quievit.

P. VERGILI MARONIS
A E N E I D O S
LIBER QVARTVS

At regina gravi iamdudum saucia cura
volnus alit venis et caeco carpitur igni.
multa viri virtus animo multusque recursat
gentis honos, haerent infixi pectore voltus
verbaque, nec placidam membris dat cura quietem. 5
postera Phoebea lustrabat lampade terras
umentemque Aurora polo dimoverat umbram,
cum sic unanimam adloquitur male sana sororem:
'Anna soror, quae me suspensam insomnia terrent!
quis novos hic nostris successit sedibus hospes, 10
quem sese ore ferens, quam forti pectore et armis!
credo equidem, nec vana fides, genus esse deorum.
degeneres animos timor arguit. heu quibus ille
iactatus fatis quae bella exhausta canebat!
si mihi non animo fixum immotumque sederet, 15
necui me vinco vellem sociare iugali,
postquam primus amor deceptam morte fefellit;
si non pertaesum thalami taedaeque fuisset,
huic uni forsán potui succumbere culpae.
Anna, fatebor enim, miseri post fata Sychaei 20
coniugis et sparsos fraterna caede penates
solus hic inflexit sensus animumque labantem

impulit. adgnosco veteris vestigia flammae.
 sed mihi vel tellus optem prius ima dehiscat,
 vel pater omnipotens abigat me fulmine ad umbras, 25
 pallentis umbras Erebo noctemque profundam,
 ante, pudor, quam te violo aut tua iura resolvo.
 ille meos, primus qui me sibi iunxit, amores
 abstulit; ille habeat secum servetque sepulchro
 sic effata sinum lacrimis implevit obortis. 30

Anna refert 'o luce magis dilecta sorori,
 solane perpetua maerens carpere iuventa,
 nec dulcis natos Veneris nec praemia noris?
 id cinerem aut manis credis curare sepultos?
 esto, aegram nulli quondam flexere mariti, 35
 non Libyae, non ante Tyro; despectus Iarbas
 ductoresque alii, quos Africa terra triumphis
 dives alit: placitone etiam pugnabis amori?
 nec venit in mentem, quorum consederis arvis?
 hinc Gaetulae urbes, genus insuperabile bello, 40
 et Numidae infreni cingunt et inhospita Syrtis,
 hinc deserta siti regio lateque furentes
 Barcaei. quid bella Tyro surgentia dicam
 germanique minas?
 dis equidem auspiciis reor et Iunone secunda 45
 hunc cursum Iliacas vento tenuisse carinas.
 quam tu urbem, soror, hanc cernes, quae surgere
 regna

coniugio tali! Teucrum comitantibus armis
 Punica se quantis attollet gloria rebus!
 tu modo posce deos veniam sacrisque litatis 50
 indulge hospitio causasque innecte morandi,
 dum pelago desaevit hiems et aquosus Orion,
 quassataeque rates [dum non tractabile caelum].'

His dictis impenso animum flammavit amore

spemque dedit dubiae menti solvitque pudorem. 55
 principio delubra adeunt pacemque per aras
 exquirunt; mactant lectas de more bidentis
 legiferae Cereri Phoeboque patrique Lyaeo,
 Iunoni ante omnis, cui vincla iugalia curae.
 ipsa tenens dextra pateram pulcherrima Dido 60
 candentis vaccae media inter cornua fundit,
 aut ante ora deum pinguis spatiatur ad aras
 instauratque diem donis pecudumque reclusis
 pectoribus inhians spirantia consulit exta.
 heu vatum ignarae mentes! quid vota furentem, 65
 quid delubra invant? est mollis flamma medullas
 interea, et tacitum vivit sub pectore vulnus.
 uritur infelix Dido totaque vagatur
 urbe furens qualis coniecta cerva sagitta,
 quam procul incautam nemora inter Cresia fixit 70
 pastor agens telis liquitque volatile ferrum
 nescius, illa fuga silvas saltusque peragrat
 Dictaeos, haeret lateri letalis harundo.
 nunc media Aenean secum per moenia ducit
 Sidoniasque ostentat opes urbemque paratam. 75
 incipit effari mediaque in voce resistit;
 nunc eadem labente die convivia quaerit,
 Iliacosque iterum demens audire labores
 exposcit pendetque iterum narrantis ab ore.
 post ubi digressi, lumenque obscura vicissim 80
 luna premit suadentque cadentia sidera somnos,
 sola domo maeret vacua stratisque relictis
 incubat (illum absens absentem auditque videtque)
 aut gremio Ascanium, genitoris imagine capta,
 detinet, infandum si fallere possit amorem. 85
 non coeptae adsurgunt turres, non arma iuventus
 exercet portusve aut propugnacula bello

tuta parant: pendent opera interrupta minaeque
murorum ingentes aequataque machina caelo.

Quam simul ac tali persensit peste teneri
cara Iovis coniunx, nec famam obstare furori,
talibus adgreditur Venerem Saturnia dictis:
'egregiam vero laudem et spolia ampla refertis
tuque puerque tuns; magnum et memorabile nomen,
una dolo divom si femina victa duorum est.
nec me adeo fallit veritam te moenia nostra
suspectas habuisse domos Carthaginis altae.
sed quis erit modus, aut quo nunc certamine tanto?
quin potius pacem aeternam pactosque hymenaeos
exercemus? habes tota quod mente petisti:
ardet amans Dido traxitque per ossa furorem.
communem hunc ergo populum paribusque regamus
auspiciis, liceat Phrygio servire marito
dotalisque tuae Tyrios permittere dextrae.'

Olli (sensit enim simulata mente locutam,
quo regnum Italiae Libycas averteret oras)
sic contra est ingressa Venus: 'quis talia demens
abnuat aut tecum malit contendere bello?
si modo quod memoras factum fortuna sequatur.
sed fatis incerta feror si Iuppiter unam
esse velit Tyriis urbem Troiaque profectis,
miscerive probet populos aut foedera iungi.
tu coniunx, tibi fas animum temptare precando.
perge: sequar.' tum sic excepit regia Iuno:
'mecum erit iste labor. nunc qua ratione quod instat
conferri possit, paucis, adverte, docebo.
venatum Aeneas unaque miserrima Dido
in nemus ire parant, ubi primos crastinus ortus
extulerit Titan radiisque retexerit orbem.
his ego nigrantem commixta grandine nimbum,

dum trepidant alae saltusque indagine cingunt,
 desuper infundam, et tonitru caelum omne ciebo.
 diffugient comites et nocte tegentur opaca:
 speluncam Dido dux et Troianus eandem
 devenient. adero et, tua si mihi certa voluntas, 125
 [conubio iungam stabili propriamque dicabo]
 hic hymenaeus erit.' non adversata petenti
 adnuit atque dolis risit Cytherea repertis.

Oceanum interea surgens Aurora reliquit.
 it portis iubare exorto delecta iuventus; 130
 retia rara, plagae, lato venabula ferro
 Massylique ruunt equites et odora canum vis.
 reginam thalamo cunctantem ad limina primi
 Poenorum expectant, ostroque insignis et auro
 stat sonipes ac frena ferox spumantia mandit. 135
 tandem progreditur magna stipante caterva,
 Sidoniam picto chlamydem circumdata limbo.
 cui pharetra ex auro, crines nodantur in aurum,
 aurea purpuream subnectit fibula vestem.
 nec non et Phrygii comites et laetus Iulus 140
 incedunt. ipse ante alios pulcherrimus omnis
 infert se socium Aeneas atque agmina iungit.
 qualis ubi hibernam Lyciam Xanthique fluenta
 deserit ac Delum maternam invisit Apollo
 instauratque choros, mixtique altaria circum 145
 Cretesque Dryopesque fremunt pictique Agathyrsi;
 ipse iugis Cynthi graditur mollique fluentem
 fronde premit crinem fingens atque implicat auro,
 tela sonant umeris: haut illo segnior ibat
 Aeneas, tantum egregio decus enitet ore. 150
 postquam altos ventum in montis atque invia lustra,
 ecce ferae saxi deiectae vertice caprae
 decurrere iugis; alia de parte patetis

transmittunt cursu campos atque agmina cervi
 pulverulenta fuga glomerant montesque relinquunt. 155
 at puer Ascanius mediis in vallibus acri
 gaudet equo, iamque hos cursu, iam praeterit illos,
 spumantemque dari pecora inter inertia votis
 optat aprum aut fulvom descendere monte leonem.

Interea magno misceri murmure caelum 160
 incipit, insequitur commixta grandine nimbus:
 et Tyrrii comites passim et Troiana iuventus
 Dardaniusque nepos Veneris diversa per agros
 tecta metu petiere; ruunt de montibus amnes.
 speluncam Dido dux et Troianus eandem 165
 deveniunt, prima et Tellus et pronuba Iuno
 dant signum: fulsere ignes et conscius aether
 conubiis, summoque ulularunt vertice nymphae.
 ille dies primus leti primusque malorum
 causa fuit. neque enim specie famave movetur 170
 nec iam furtivom Dido meditatur amorem:
 coniugium vocat, hoc praetexit nomine culpam.

Extemplo Libyae magnas it Fama per urbes,
 Fama, malum qua non aliud velocius ullum:
 mobilitate viget viresque acquirit eundo, 175
 parva metu primo, mox sese attollit in auras
 ingrediturque solo et caput inter nubila condit.
 illam Terra parens, ira iniritata deorum,
 extremam, ut perhibent, Coeo Enceladoque sororem
 progenit pedibus celerem et pernicipibus alis, 180
 monstrum horrendum ingens, cui quot sunt corpore
 plumae,

tot vigiles oculi subter (mirabile dictu),
 tot linguae, totidem ora sonant, tot subrigit auris.
 nocte volat caeli medio terraeque per umbram
 stridens, nec dulci declinat lumina somno; 185

luce sedet custos aut summi culmine tecti
 turribus aut altis, et magnas territat urbes,
 tam ficti pravique tenax quam nuntia veri.
 haec tum multiplici populos sermone replebat
 gaudens et pariter facta atque infecta canebat: 190
 venisse Aenean Troiano sanguine cretum,
 cui se pulchra viro dignetur iungere Dido;
 nunc hiemem inter se luxu, quam longa, fovere
 regnorum immemores turpique cupidine captos.
 haec passim dea foeda virum diffundit in ora. 195
 protinus ad regem cursus detorquet Iarban,
 incenditque animum dictis atque aggerat iras.

Hic Hammone satus rapta Garamantide nympha
 templa Iovi centum latis immania regnis,
 centum aras posuit vigilemque sacraverat ignem, 200
 excubias divom aeternas, pecudumque cruore
 pingue solum et variis florentia limina sertis.
 isque amens animi et rumore accensus amaro
 dicitur ante aras media inter numina divom
 multa Iovem manibus supplex orasse supinis: 205
 'Iuppiter omnipotens, cui nunc Maurusia pictis
 gens epulata toris Lenaeum libat honorem,
 aspicias haec? an te, genitor, cum fulmina torques,
 nequiquam horremus, caecique in nubibus ignes
 terrificant animos et inania murmura miscent? 210
 femina, quae nostris errans in finibus urbem
 exiguum pretio posuit, cui litus arandum
 cuique loci leges dedimus, conubia nostra
 reppulit ac dominum Aenean in regna recepit.
 et nunc ille Paris cum semiviro comitatu, 215
 Maeonia mentum mitra crinemque madentem
 subnexus, rapto potitur: nos munera templis
 quippe tuis ferimus famamque fovemus inanem.'

Talibus orantem dictis arasque tenentem
audiit omnipotens, oculosque ad moenia torsit
regia et oblitos famae melioris amantis.
tum sic Mercurium adloquitur ac talia mandat:
vade age, nate, voca zephyros et labere pinnis,
Dardaniumque ducem, Tyria Karthagine qui nunc
expectat fatisque datas non respicit urbes,
adloquere et celeris defer mea dicta per auras.
non illum genetrix nobis pulcherrima talem
promisit Graiumque ideo bis vindicat armis;
sed fore qui gravidam imperiis belloque frementer
Italiam regeret, genus alto a sanguine Teucri
proderet ac totum sub leges mitteret orbem.
si nulla accendit tantarum gloria rerum
nec super ipse sua molitur laude laborem,
Ascanione pater Romanas invidet arces?
quid struit? aut qua spe inimica in gente moratur
[nec prolem Ausoniam et Lavinia respicit arva]?
naviget: haec summa est, hic nostri nuntius esto.

Dixerat. ille patris magni parere parabat
imperio: et primum pedibus talaria nectit
aurea, quae sublimem alis sive aequora supra
seu terram rapido pariter cum flamine portant.
tum virgam capit: hac animas ille evocat Orco
pallentis, alias sub Tartara tristia mittit,
dat somnos adimitque et lumina morte resignat.
illa fretus agit ventos et turbida tranat
nubila. iamque volans apicem et latera ardua ce-
Atlantis duri, caelum qui vertice fulcit,
Atlantis, cinctum adsidue cui nubibus atris
piniferum caput et vento pulsatur et imbri,
nix umeros infusa tegit, tum flumina mento
praecipitant senis, et glacie riget horrida barba.

hic primum paribus nitens Cyllenius alis
 constitit; hinc toto praeceps se corpore ad undas
 misit, avi similis, quae circum litora, circum
 piscosos scopulos humilis volat aequora iuxta. 255
 [haut aliter terras inter caelumque volabat
 litus harenosum ad Libyae ventosque secabat
 materno veniens ab avo Cyllenia proles.]
 ut primum alatis tetigit magalia plantis,
 Aenean fundantem arces ac tecta novantem 260
 conspicit. atque illi stellatus iaspide fulva
 ensis erat, Tyrioque ardebat murice laena
 demissa ex umeris, dives quae munera Dido
 fecerat et tenui telas discreverat auro.
 continuo invadit: 'tu nunc Karthaginis altae 265
 fundamenta locas pulchramque uxorius urbem
 extruis heu regni rerumque oblite tuarum?
 ipse deum tibi me claro demittit Olympo
 regnator, caelum ac terras qui numine torquet,
 ipse haec ferre iubet celeris mandata per auras: 270
 quid struis? aut qua spe Libycis teris otia terris?
 si te nulla movet tantarum gloria rerum,
 Ascanium surgentem et spes heredis Iuli 275
 respice, cui regnum Italiae Romanaque tellus
 debentur.' tali Cyllenius ore locutus
 mortalis visus medio sermone reliquit,
 et procul in tenuem ex oculis evanuit auram.

At vero Aeneas aspectu obmutuit amens
 [arrectaeque horrore comae, et vox faucibus haesit], 280
 ardet abire fuga dulcisque relinquere terras,
 attonitus tanto monitu imperioque deorum.
 heu quid agat? quo nunc reginam ambire furem

nec super ipse tua moliris laude laborem 273

audeat affatu? quae prima exordia sumat?
atque animum nunc huc celerem, nunc dividit
[in partisque rapit varias perque omnia ver
haec alternanti potior sententia visa est.
Mnesthea Sergestumque vocat fortemque Se
classem aptent taciti sociosque ad litora co
arma parent et, quae rebus sit causa novan
dissimulent; sese interea, quando optima Di
nesciat et tantos rumpi non speret amores,
temptaturum aditus et quae mollissima fan
tempora, quis rebus dexter modus. ocus o
imperio laeti parent ac iussa facessunt.

At regina dolos (quis fallere possit amar
praesensit motusque excepit prima futuros,
omnia tuta timens. eadem impia Fama fur
detulit armari classem cursumque parari.
saevit inops animi totamque incensa per ur
bacchatur, qualis commotis excita sacris
thyias, ubi audito stimulant trieterica Bacch
orgia nocturnusque vocat clamore Cithaeron

Tandem his Aenean compellat vocibus ul
'dissimulare etiam sperasti, perfide, tantum
posse nefas tacitusque mea decedere terra?
nec te noster amor nec te data dextera qu
nec moritura tenet crudeli funere Dido?
quin etiam hiberno moliris sidere classem,
et mediis properas aquilonibus ire per altu
crudelis? quid si non arva aliena domosqu
ignotas peteres, sed Troia antiqua maneret,
Troia per undosum peteretur classibus aequ
mene fugis? per ego has lacrimas dextramq
(quando aliud mihi iam miserae nihil ipsa re
per conubia nostra, per inceptos hymenaeos

si bene quid de te merui fuit aut tibi quicquam
 dulce meum, miserere domus labentis et istam,
 oro, siquis adhuc precibus locus, exue mentem.
 te propter Libycae gentes Nomadumque tyranni 320
 odere, infensi Tyrii; te propter eundem
 extinctus pudor et, qua sola sidera adibam,
 fama prior. cui me moribundam deseris, — hospes?
 hoc solum nomen quoniam de coniuge restat.
 quid moror? an mea Pygmalion dum moenia frater 325
 destruat, aut captam ducat Gaetulus Iarbas?
 saltem siqua mihi de te suscepta fuisset
 ante fugam suboles, siquis mihi parvolus aula
 luderet Aeneas, qui te tamen ore referret,
 non equidem omnino capta ac deserta viderer.' - 330

Dixerat. ille Iovis monitis immota tenebat
 lumina et obnixus curam sub corde premebat.
 tandem pauca refert: 'ego te quae plurima fando
 enumerare vales numquam, regina, negabo
 promeritam nec me meminisse pigebit Elissae, 335
 dum memor ipse mei, dum spiritus hos regit artus.
 pro re pauca loquar. neque ego hanc abscondere furto
 speravi (ne finge) fugam, nec coniugis unquam
 praetendi taedas aut haec in foedera veni.
 me si fata meis paterentur ducere vitam 340
 auspiciis et sponte mea componere curas,
 urbem Troianam primum dulcisque meorum
 reliquias colerem, [Priami tecta alta manerent]
 et recidiva manu posuissem Pergama victis. -
 sed nunc Italiam magnam Gryneus Apollo, 345
 Italiam Lyciae iussere capessere sortes;
 hic amor, haec patria est. si te Karthaginis arces
 Phoenissam Libycaeque aspectus detinet urbis,
 quae tandem Ausonia Teucros considerare terra

invidia est? et nos fas extera quae
me patris Anchisae, quotiens ument
nox operit terras, quotiens astra igitur
admonet in somnis et turbida terre
me puer Ascanius capitisque iniuria
quem regno Hesperiae fraudo et fa
nunc etiam interpret divom Iove m
(testor utrumque caput) celeris man
detulit; ipse deum manifesto in lun
intransentem muros, vocemque his aur
desine meque tuis incendere teque
Italiam non sponte sequor.'

Talia dicentem iandudum aversa
huc illuc volvens oculos, totumque
luminibus tacitis, et sic accensa pr
'nec tibi diva parens generis nec Da
perfide, sed duris genuit te cautibu
Caucasus Hyrcanaeque admorunt u
nam quid dissimulo aut quae me a
num fletu ingemuit nostro? num l
num lacrimas victus dedit aut misera
quae quibus anteferam? iam iam n
nec Saturnius haec oculis pater asp
nusquam tuta fides. eiectum litore
excepi et regni demens in parte lo
[amissam classem, socios a morte
(heu furiis incensa feror): nunc au
nunc Lyciae sortes, nunc et Iove m
interpret divom fert horrida iussa
scilicet is superis labor est, ea cur
sollicitat. neque te teneo neque d
i, sequere Italiam ventis, pete regn
spero equidem mediis, siquid pia n

supplicia hausurum scopulis et nomine Dido
 saepe vocaturum. sequar atris ignibus absens
 et, cum frigida mors anima seduxerit artus, 385
 *omnibus umbra locis adero. dabis, improbe, poenas.
 *audiam, et haec manis veniet mihi fama sub imos.
 his medium dictis sermonem abrumpit et auras
 aegra fugit seque ex oculis avertit et aufert,
 linquens multa metu cunctantem et multa parantem 390
 dicere. succipiunt famulae conlapsaque membra
 marmoreo referunt thalamo stratisque reponunt.

At pius Aeneas, quamquam lenire dolentem
 solando cupit et dictis avertere curas
 [multa gemens magnoque animum labefactus amore], 395
 iussa tamen divom exsequitur classemque revisit.
 tum vero Teucri incumbunt et litore celsas
 deducunt toto navis. natat uncta carina,
 frondentisque ferunt remos et robora silvis
 infabricata fugae studio. 400

migrantis cernas totaque ex urbe ruentis,
 ac velut ingentem formicae farris acervom
 cum populant hiemis memores tectoque reponunt:
 it nigrum campis agmen praedamque per herbas
 convectant calle angusto, pars grandia trudunt 405
 obnixae frumenta umeris, pars agmina cogunt
 castigantque moras, opere omnis semita fervet.
 quis tibi tum, Dido, cernenti talia sensus,
 quosve dabas gemitus, cum litora fervere late
 prospiceres arce ec summa totumque videres 410
 misceri ante oculos tantis clamoribus aequor!
 improbe Amor, quid non mortalia pectora cogis?
 ire iterum in lacrimas, iterum temptare precando
 cogitur et supplex animos summittere amanti,
 nequid inexpertum frustra moritura relinquat. 415

'Anna, vides toto properari litore: circum
 undique convenere; vocat iam carbasus auras,
 puppibus et laeti nautae imposuere coronas. 418
 tu lacrimis evicta meis, tu prima furem 548
 his, germana, malis oneras atque obicis hosti.

* * *

hunc ego si potui tantum sperare dolorem, 419
 et perferre, soror, potero. miserae hoc tamen unum
 exsequere, Anna, mihi; solam nam perfidus ille
 te colere, arcanos etiam tibi credere sensus;
 sola viri mollis aditus et tempora noras.
 i, soror, atque hostem supplex adfare superbum.
 non ego cum Danais Troianam excindere gentem 425
 Aulide iuravi classemve ad Pergama misi,
 nec patris Anchisae cineres manesve revelli,
 cur mea dicta neget duras demittere in auris.
 quo ruit? extremum hoc miserae det munus amanti:
 expectet facilemque fugam ventosque ferentis. 430
 non iam coniugium anticum, quod prodidit, oro,
 nec pulchro ut Latio careat regnumque relinquat:
 tempus inane peto, requiem spatiumque furori,
 dum mea me victam doceat fortuna dolere.
 extremam hanc oro veniam (miserere sororis), 435
 quam mihi cum dederit, cumulatam morte remittam.

Talibus orabat, talisque miserrima fletus
 fertque refertque soror. sed nullis ille movetur
 fletibus, haut voces ullas tractabilis audit:
 fata obstant, placidasque viri deus obstruit auris, 440
 ac velut annoso validam cum robore quercum
 Alpini boreae nunc hinc nunc flatibus illinc
 eruere inter se certant; it stridor, et altae
 consternunt terram concusso stipite frondes;
 ipsa haeret scopulis et quantum vertice ad auras 445

aetherias, tantum radice in Tartara tendit.
 haut secus adsiduis hinc atque hinc vocibus heros
 tunditur et magno persentit pectore curas:
 mens immota manet, lacrimae volvuntur inanes.

Tum vero infelix fatis exterrita Dido 450
 mortem orat: taedet caeli convexa tueri.

quo magis inceptum peragat lucemque relinquat,
 vidit, turicrenis cum dona imponeret aris
 (horrendum dictu), latices nigrescere sacros 455
 fusaque in obscenum se vertere vina cruorem.
 hoc visum nulli, non ipsi effata sorori.

praeterea fuit in tectis de marmore templum
 coniugis antiqui, miro quod honore colebat,
 velleribus niveis et festa fronde revinctum:
 hinc exaudiri voces et verba vocantis 460

visa viri, nox cum terras obscura teneret,
 solaque culminibus ferali carmine bubo
 saepe queri et longas in fletum ducere voces;
 multaque praeterea vatum praedicta piorum
 terribili monitu horrificant. agit ipse furem 465

in somnis ferus Aeneas; semperque relinqui
 sola sibi, semper longam incommitata videtur
 ire viam et Tyrios deserta quaerere terra:

Eumenidum veluti demens videt agmina Pentheus
 et solem geminum et duplicis se ostendere Thebas, 470
 aut Agamemnonius scaenis agitatus Orestes
 armatam facibus matrem et serpentibus atris
 cum fugit, ultricesque sedent in limine Dirae.

Ergo ubi concepit furias evicta dolore
 decrevitque mori, tempus secum ipsa modumque 475
 exigit et maestam dictis adgressa sororem
 consilium voltu tegit ac spem fronte serenat:
 'inveni, germana, viam (gratare sorori),

quae mihi reddat eum vel eo me solvat amantem.
Oceani finem iuxta solemque cadentem
ultimus Aethiopum locus est, ubi maximus Atlans
axem umero torquet stellis ardentibus aptum:
hinc mihi Massylae gentis monstrata sacerdos,
Hesperidum templi custos epulasque draconi
quae dabat et sacros servabat in arbore ramos.
haec se carminibus promittit solvere mentes
quas velit, ast aliis duras immittere curas,
sistere aquam fluviis et vertere sidera retro;
nocturnosque movet manis: mugire videbis
sub pedibus terram et descendere montibus ornos.
testor, cara, deos et te, germana, tuumque
dulce caput, magicas invitam accingier artis.
tu secreta pyram tecto interiore sub auras
erige, et arma viri, thalamo quae fixa reliquit
impius, exuviasque omnis lectumque iugalem,
quo perii, super imponas: abolere nefandi
cuncta viri monimenta iuvat, monstratque sacerdos
haec effata silet; pallor simul occupat ora.
non tamen Anna novis praetexere funera sacris
germanam credit nec tantos mente furores
concipit aut graviora timet quam morte Sychaei.
ergo iussa parat.

At regina, pyra penetrali in sede sub auras
erecta ingenti taedis atque ilice secta,
intenditque locum sertis et fronde coronat
funerea; super exuvias enseque relictum
effigiemque toro locat, haut ignara futuri.
stant arae circum, et crinis effusa sacerdos
ter centum tonat ore deos, Erebumque Chaosque
tergeminamque Hecaten, tria virginis ora Dianae.
sparserat et latices simulatos fontis Avernī,

falcibus et messae ad lunam quaeruntur aënis
 pubentes herbae nigri cum lacte veneni;
 quaeritur et nascentis equi de fronte revolsus 515
 et matri praereptus amor.

ipsa mola~~m~~ manibusque piis altaria iuxta
 spargens umida mella soporiferumque papaver, 486
 unum exuta pedem vinclis, in veste recincta, 518
 testatur moritura deos et conscia fati
 sidera; tum, siquod non aequo foedere amantis 520
 curae numen habet iustumque memorque, precatur.

Nox erat, et placidum carpebant fessa soporem
 corpora per terras, silvaeque et saeva quierant
 aequora, cum medio volvontur sidera lapsu,
 cum tacet omnis ager, pecudes pictaeque volucres, 525
 quaeque lacus late liquidos quaeque aspera dumis
 rura tenent, somno positae sub nocte silenti. 527
 at non infelix animi Phoenissa, neque umquam 529
 solvitur in somnos oculisve aut pectore noctem
 accipit: ingeminant curae, rursusque resurgens
 saevit amor, magnoque irarum fluctu aestu. /
 sic adeo insistit secumque ita corde volutat:
 'en quid ago? rursusne procos inrisa priores
 experiar, Nomadumque petam conubia supplex, 535
 quos ego sim totiens iam dedignata maritos?
 Iliacas igitur classes atque ultima Teucrum
 iussa sequar? quiane auxilio iuvat ante levatos
 et bene apud memores veteris stat gratia facti?
 quis me autem, fac velle, sinet ratibusve superbis 540
 invisam accipiet? nescis heu, perdita, necdum
 Laomedontaeae sentis periuria gentis?
 quid tum? sola fuga nautas comitabor ovantis?

lenibant curas, et corda oblita laborum. 528

an Tyriis omnique manu stipata meorum
 inferar et quos Sidonia vix urbe revelli 545
 rursus agam pelago et ventis dare vela iubebo?
 quin morere, ut merita es, ferroque averte dolorem. 547
 non licuit thalami expertem sine crimine vitam 550
 degere more ferae talis nec tangere curas;
 non servata fides cineri promissa Sychaeo.
 tantos illa suo rumpebat pectore questus.

Aeneas celsa in puppi, iam certus eundi,
 carpebat somnos rebus iam rite paratis. 555
 huic se forma dei voltu redeuntis eodem
 obtulit in somnis rursusque ita visa monerest,
 omnia Mercurio similis, vocemque coloremque
 et crinis flavos et membra decora iuventa:
 'nate dea, potes hoc sub casu ducere somnos, 560
 nec quae te circum stent deinde pericula cernis,
 demens, nec zephyros audis spirare secundos?
 illa dolos dirumque nefas in pectore versat,
 certa mori, variosque irarum concitat aestus.
 non fugis hinc praeceps, dum praecipitare potestas? 565
 iam mare turbari trabibus saevasque videbis
 conlucere faces, iam fervere litora flammis,
 si te his attigerit terris Aurora morantem.
 heia age, rumpe moras. varium et mutabile semper
 femina.' sic fatus nocti se immiscuit atrae. -- 570

Tum vero Aeneas subitis exterritus umbris
 corripit e somno corpus sociosque fatigat:
 'praecipites vigilate, viri, et considite transtris;
 solvite vela citi. deus aethere missus ab alto
 festinare fugam tortosque incidere funis 575
 ecce iterum stimulat. sequimur te, sancte deorum,
 quisquis es, imperioque iterum paremus ovantes.
 adsis o placidusque iuves et sidera caelo

dextra feras.' dixit vaginaque eripit ensem
fulmineum strictoque ferit retinacula ferro. 580
idem omnis simul ardor habet, rapiuntque ruuntque:
litora deseruere, latet sub classibus aequor,
adnixa torquent spumas et caerula verrunt.

Et iam prima novo spargebat lumine terras
Tithoni croceum linquens Aurora cubile. 585
regina e speculis ut primum albescere lucem
vidit et aequatis classem procedere velis
litoraue et vacuos sensit sine remige portus,
terque quaterque manu pectus percussa decorum
flaventisque abscissa comas 'pro Iuppiter! ibit 590
hic' ait 'et nostris inluserit advena regnis? -
non arma expedient totaque ex urbe sequentur,
deripientque rates alii navalibus? ite,
ferte citi flammās, date tela, impellite remos!
quid loquor, aut ubi sum? quae mentem insania
mutat, 595

infelix Dido? nunc te facta impia tangunt?
tum decuit, cum sceptrā dabas. en dextra fidesque,
quem secum patrios aiunt portare penates,
quem subiisse umeris confectum aetate parentem!
non potui abreptum divellere corpus et undis 600
spargere, non socios, non ipsum absumere ferro
Ascanium patriisque epulandum ponere mensis?
verum anceps pugnae fuerat fortuna. fuisset:
quem metui moritura? faces in castra tulissem
implessemque foros flammis natumque patremque 605
cum genere extinxem, memet super ipsa dedissem.
Sol, qui terrarum flammis opera omnia lustras,
tuque harum interpret curarum et conscia Iuno,
nocturnisque Hecate triviis ululata per urbes,
et dirae ultrices et di morientis Elissae, 610

accipite haec meritumque malis advertite numen
 et nostras audite preces. si tangere portus
 infandum caput ac terris adnare necessest
 et sic fata Iovis poscunt, hic terminus haeret:
 at bello audacis populi vexatus et armis, 615
 finibus extorris, complexu avolsus Iuli
 auxilium imploret videatque indigna suorum
 funera; nec, cum se sub leges pacis iniquae
 tradiderit, regno aut optata luce fruatur,
 sed cadat ante diem mediaque inhumatus harena. 620
 haec precor, hanc vocem extremam cum sanguine fundo.
 tum vos, o Tyrii, stirpem et genus omne futurum
 exercete odiis cinerique haec mittite nostro
 munera: nullus amor populis nec foedera sunt.
 exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor, 625
 qui face Dardanios ferroque sequare colonos,
 nunc, olim, quocumque dabunt se tempore vires.
 litora litoribus contraria, fluctibus undas
 imprecor, arma armis: pugnent ipsique nepotesque.

Haec ait, et partis animum versabat in omnis, 630
 invisam quaerens quam primum abrumpere lucem.
 tum breviter Barcen nutricem adfata Sychaei,
 (namque suam patria antiqua cinis ater habebat):
 'Annam, cara mihi nutrix, huc siste sororem.
 dic corpus properet fluviali spargere lympa 635
 et pecudes secum et monstrata piacula ducat.
 sic veniat, tuque ipsa pia tege tempora vitta.
 sacra Iovi Stygio, quae rite incepta paravi,
 perficerest animus finemque imponere curis
 Dardaniique rogum capitis permittere flammae.' 640
 sic ait. illa gradum studio celebrabat anili.
 at trepida et coeptis immanibus effera Dido,
 sanguineam volvens aciem maculisque trementis

vixi et quem dederat cursum Fortuna peregi,
 et nunc magna mei sub terras ibit imago.
 ulta virum poenas inimico a fratre recepi, 656
 urbem praeclaram statui, mea moenia vidi, 655
 felix, heu nimium felix, si litora tantum
 numquam Dardaniae tetigissent nostra carinae.
 dixit et os impressa toro 'moriemur inultae,
 sed moriamur' ait: 'sic sic iuvat ire sub umbras. 660
 hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto
 Dardanus, et nostrae secum ferat omina mortis.'
 dixerat, atque illam media inter talia ferro
 conlapsam aspiciunt comites ensemque cruore
 spumantem sparsasque manus. it clamor ad alta 665
 atria; concussam bacchatur. Fama per urbem. -
 lamentis gemituque et femineo ululatu
 tecta fremunt, resonat magnis plangoribus aether,
 non aliter quam si immissis ruat hostibus omnis
 Karthago aut antiqua Tyros, flammaeque furentes 670
 culmina perque hominum volvantur perque deorum.
 audiit exanimis trepidoque exterrita cursu,
 unguibus ora soror foedans et pectora pugnis
 per medios ruit ac morientem nomine clamat:
 'hoc illud, germana, fuit? me fraude petebas? 675
 hoc rogos iste mihi, hoc ignes araeque parabant?

quid primum deserta querar? comitemne sororem
sprevisi moriens? eadem me ad fata vocasses:
idem ambas ferro dolor atque eadem hora tulisset
his etiam struxi manibus patriosque vocavi
voce deos, sic te ut posita crudelis abessem.
extincti te meque, soror, populumque patresque
Sidonios urbemque tuam. date, volnera lymphis
abluam et, extremus siquis super halitus errat,
ore legam.' sic fata gradus evaserat altos
semianimemque sinu germanam amplexa fovebat
cum gemitu atque atros siccabat veste cruores.
illa gravis oculos conata attollere rursus
deficit; infixum stridit sub pectore volnus.
ter sese attollens cubitoque adnixa levavit,
ter revoluta torost oculisque errantibus alto
quaesivit caelo lucem ingemuitque reperta.

Tum Iuno omnipotens longum miserata dolorem
difficilisque obitus Irim demisit Olympo,
quae luctantem animam nexosque resolveret artus.
nam quia nec fato merita nec morte peribat,
sed misera ante diem subitoque accensa furore,
nondum illi flavom Proserpina vertice crinem
abstulerat Stygioque caput damnaverat Orco.
ergo Iris croceis per caelum roscida pinnis,
mille trahens varios adverso sole colores,
devolat, et supra caput astitit. 'hunc ego Diti
sacrum iussa fero, teque isto corpore solvo',
sic ait et dextra crinem secat: omnis et una
dilapsus calor, atque in ventos vita recessit.

P. VERGILI MARONIS
AENEIDOS
LIBER QUINTVS

Interea medium Aeneas iam classe tenebat
certus iter fluctusque atros aquilone secabat,
moenia respiciens, quae iam infelicitis Elissae
conlucent flammis. quae tantum accenderit ignem
causa latet; duri magno sed amore dolores
polluto notumque, furens quid femina possit,
triste per augurium Teucrorum pectora ducunt.
ut pelagus tenere rates nec iam amplius ulla
occurrit tellus, maria undique et undique caelum:
olli caeruleus supra caput astitit imber
noctem hiememque ferens, et inhorruit unda tenebris.
ipse gubernator puppi Palinurus ab alta
Theu! quianam tanti cinxerunt aethera nimbi?
quidve, pater Neptune, paras? sic deinde locutus
colligere arma iubet validisque incumbere remis,
obliquatque sinus in ventum ac talia fatur:
Imagnanime Aenea, non, si mihi Iuppiter auctor
spondeat, hoc sperem Italiam contingere caelo.
mutati transversa fremunt et vespere ab atro
consurgunt venti, atque in nubem cogitur aër.
nec nos obniti contra nec tendere tantum
sufficimus. superat quoniam Fortuna, sequamur,

RIBBECK, Vergil.

13

quoque vocat, vertamus iter. nec litora longe
fida reor fraterna Erycis portusque Sicanos,
si modo rite memor servata remetior astra.
tum pius Aeneas 'equidem sic poscere ventos
iandudum et frustra cerno te tendere contra.
flecte viam velis. an sit mihi gratior ulla,
quove magis fessas optem demittere navis,
quam quae Dardanium tellus mihi servat Acesten
et patris Anchisae gremio complectitur ossa?'
haec ubi dicta, petunt portus, et vela secundi
intendunt zephyri: fertur cita gurgite classis,
et tandem laeti notae advertuntur harenae.

At procul ex celso miratus vertice montis
adventum sociasque rates occurrit Acestes,
horridus in iaculis et pelle Libystidis ursae,
Troïa Criniso conceptum flumine mater
quem genuit. veterum non immemor ille parentu
gratatur reduces et gaza laetus agresti
excipit ac fessos opibus solatur amicis.

Postera cum primo stellas Oriente fugarat
clara dies, socios in coetum litore ab omni
advocat Aeneas tumulique ex aggere fatur:
'Dardanidae magni, genus alto a sanguine divom,
annuus exactis completur mensibus orbis,
ex quo reliquias divinique ossa parentis
condidimus terra maestasque sacravimus aras.
iamque dies, nisi fallor, adest, quem semper acerbi
semper honoratum (sic di voluistis) habebo.
hunc ego Gaetulis agerem si Syrtibus exul
Argolicove mari deprensus et urbe Mycenae,
annua vota tamen sollemnisque ordine pompas
exequerer strueremque suis altaria donis.
nunc ultro ad cineres ipsius et ossa parentis

(haut equidem sine mente reor, sine numine divom)
 adsumus, et portus delati intramus amicos.
 ergo agite et laetum cuncti celebremus honorem: .
 poscamus ventos, atque haec me sacra quotannis
 urbe velit posita templis sibi ferre dicatis. 60
 bina boum vobis Troia generatus Acestes
 dat numero capita in navis; adhibete penates
 et patrios epulis et quos colit hospes Acestes.
 praeterea, si nona diem mortalibus alnum
 Aurora extulerit radiisque retexerit orbem, 65
 prima citae Teucris ponam certamina classis;
 quique pedum cursu valet et qui viribus audax
 aut iaculo incedit melior levibusque sagittis,
 seu crudo fidit pugnam committere caestu,
 cuncti adsint meritaque expectent praemia palmae. 70
 ore favete omnes et cingite tempora ramis.'

Sic fatus velat materna tempora myrto.
 hoc Helymus facit, hoc aevi maturus Acestes,
 hoc puer Ascanius, sequitur quos cetera pubes.
 ille e concilio multis cum milibus ibat 75
 ad tumulum, magna medius comitante caterva.
 hic duo rite mero libans carchesia Baccho
 fundit humi, duo lacte novo, duo sanguine sacro,
 purpureosque iacit flores ac talia fatur:
 'salve, sancte parens: iterum salvete, recepti 80
 nequiquam cineres animaeque umbraeque paternae!
 non licuit finis Italos fataliaque arva
 nec tecum Ausonium, quicumque est, quaerere Thybrim.'
 dixerat haec, adytis cum lubricus anguis ab imis
 septem ingens gyros, septena volumina traxit, 85
 amplexus placide tumulum lapsusque per aras,
 caeruleae cui terga notae maculosus et auro
 squamam incendebat fulgor, ceu nubibus arcus

mille iacit varios adverso sole colores.
 obstipuit visu Aeneas. ille agmine longo
 tandem inter pateras et levia pocula serpens
 libavitque dapes rursusque innoxius imo
 successit tumulo et depasta altaria liquit.
 hoc magis inceptos genitori instaurat honores,
 incertus, geniumne loci famulumne parentis
 esse putet: caedit binas de more bidentis
 totque sues, totidem nigrantis terga iuencos,
 vinaque fundebat pateris animamque vocabat
 Anchisae magni manisque Acheronte remissos.
 nec non et socii, quae cuique est copia, laeti
 dona ferunt, onerant aras mactantque iuencos,
 ordine aëna locant alii fusique per herbam
 subiciunt veribus prunas et viscera torrent.

Expectata dies aderat nonamque serena
 Auroram Phaëthontis equi iam luce vehebant,
 famaue finitimos et clari nomen Acestae
 excierat: laeto complerant litora coetu
 visuri Aeneadas, pars et certare parati.
 munera principio ante oculos circoque locantur
 in medio, sacri tripodes viridesque coronae
 et palmae pretium victoribus, armaque et ostro
 perfusae vestes, argenti auriue talenta;
 et tuba commissos medio canit aggere ludos.

Prima pares ineunt gravibus certamina remis
 quattuor ex omni delectae classe carinae.
 velocem Mnestheus agit acri remige Pristim,
 (mox Italus Mnestheus, genus a quo nomine Mem
 ingentemque Gyas ingenti mole Chimaeram,
 urbis opus, triplici pubes quam Dardana versu
 impellunt, [terno consurgunt ordine remi,]
 Sergestusque, domus tenet a quo Sergia nomen,

Centauro invehitur magna, Scyllaque Cloanthus
caerulea, genus unde tibi, Romane Cluenti.

Est procul in pelago saxum spumantia contra
litora, quod tumidis submersum tunditur olim 125

fluctibus, hiberni condunt ubi sidera cori;
tranquillo silet immotaque attollitur unda
campus et apricis statio gratissima mergis.

hic viridem Aeneas frondenti ex ilice metam
constituit signum nautis pater, unde reverti 130
scirent et longos ubi circumflectere cursus.

tum loca sorte legunt, ipsique in puppibus auro
ductores longe effulgent ostroque decori;
cetera populea velatur fronde iuventus
nudatosqueumeros oleo perfusa nitescit. 135

considunt transtris, intentaque brachia remis;
intenti expectant signum, exultantiaque haurit
corda pavor pulsans laudumque arrecta cupido.
inde ubi clara dedit sonitum tuba, funibus omnes,

haut mora, prosiluerunt suis: ferit aethera clamor 140
nauticus, adductis spumant freta versa lacertis.

infundunt pariter sulcos, totumque dehiscit
convolsum remis rostrisque tridentibus aequor.
non tam praecipites biuugo certamine campum
corripuere ruuntque effusi carcere currus, 145

nec sic immissis aurigae undantia lora
concussere iugis pronique in verbera pendent.

tum piausu iremitaque virum studiisque faventum
consonat omne nemus, vocemque inclusa volutant
litora, pulsati colles clamore resultant. 150

effugit ante alios primisque elabitur undis
turbam inter fremitumque Gyas; quem deinde Clo-
anthus

consequitur, melior remis, sed pondere pinus

tarda tenet. post hos aequo discrimine Pristis
Centaurusque locum tendunt superare priorem; 155
et nunc Pristis habet, nunc victam praeterit ingens
Centaurus, nunc una ambae iunctisque feruntur
frontibus et longa sulcant vada salsa carina.
iamque propinquabant scopulo metamque tenebant,
cum princeps medioque Gyas in gurgite victor 160
rectorem navis compellat voce Menoeten:
'quo tantum mihi dexter abis? huc derige gressum;
litus ama et laeva stringat sine palmula cautes;
altum alii teneant.' dixit, sed caeca Menoetes
saxa timens proram pelagi detorquet ad undas. 165
'quo diversus abis?' iterum 'pete saxa, Menoete!'
cum clamore Gyas revocabat: et ecce Cloanthum
respicit instantem tergo et propiora tenentem.
ille inter navemque Gyae scopulosque sonantis
radit iter laevom interior subitoque priorem 170
praeterit et metis tenet aequora tuta relictis.
tum vero exarsit iuveni dolor ossibus ingens,
nec lacrimis caruere genae, segnemque Menoeten
oblitus decorisque sui sociumque salutis
in mare praecipitem puppi deturbat ab alta: 175
ipse gubernaclo rector subit, ipse magister
hortaturque viros clavomque ad litora torquet.
at gravis ut fundo vix tandem redditus imo est
iam senior madidaque fluens in veste Menoetes,
summa petit scopuli siccaque in rupe resedit. 180
illum et labentem Teucri et risere natantem
et salsos rident revomentem pectore fluctus.
hic laeta extremis spes est accensa duobus,
Sergesto Mnesthique, Gyan superare morantem.
Sergestus capit ante locum scopuloque propinquat, 185
nec tota tamen ille prior praeunte carina:

parte prior, partim rostro premit aemula Pristis.
 at media socios incedens nave per ipsos
 hortatur Mnestheus: 'nunc nunc insurgite remis,
 Hectorei socii, Troiae quos sorte suprema 190
 delegi comites; nunc illas promite vires,
 nunc animos, quibus in Gaetulis Syrtibus usi
 lonioque mari Maleaeque sequacibus undis.
 non iam prima peto Mnestheus neque vincere certo
 (quamquam o! — sed superent quibus hoc, Neptune,
 dedisti): 195
 extremos pudeat rediisse. hoc vincite, cives,
 et prohibete nefas.' olli certamine summo
 procumbunt: vastis tremit ictibus aerea puppis
 subtrahiturque solum, tum creber anhelitus artus
 aridaque ora quatit, sudor fluit undique rivis. 200
 attulit ipse viris optatum casus honorem.
 namque furens animi dum proram ad saxa suburget
 interior spatioque subit Sergestus iniquo,
 infelix saxis in procurrentibus haesit.
 concussae cautes, et acuto in murice remi 205
 obnixi crepuere, inlisaque prora pependit.
 consurgunt nautae et magno clamore morantur
 ferratasque trudes et acuta cuspide contos
 expediunt fractosque legunt in gurgite remos.
 at laetus Mnestheus successuque acrior ipso 210
 agmine remorum celeri ventisque vocatis
 prona petit maria et pelago decurrit aperto.
 qualis spelunca subito commota columba,
 cui domus et dulces latebroso in pumice nidi,
 fertur in arva volans plausumque exterrita pinnis 215
 dat tecto ingentem, mox aëre lapsa quieto
 radit iter liquidum celeris neque commovet alas:
 sic Mnestheus, sic ipsa fuga secat ultima Pristis

aequora, sic illam fert impetus ipse volantem.
 et primum in scopulo luctantem deserit alto 220
 Sergestum brevibusque vadis frustraue vocantem
 auxilia et fractis discentem currere remis.
 inde Gyan ipsamque ingenti mole Chimaeram
 consequitur: cedit, quoniam spoliata magistro est.
 solus iamque ipso superest in fine Cloanthus, 225
 quem petit et summis adnexus viribus urget.
 tum vero ingeminat clamor, cunctique sequentem
 instigant studiis, resonatque fragoribus aether.
 hi proprium decus et partum indignantur honorem
 ni teneant, vitamque volunt pro laude pacisci; 230
 hos successus alit: possunt, quia posse videntur.
 et fors aequatis cepissent praemia rostris,
 ni palmas ponto tendens utrasque Cloanthus
 fudissetque preces divosque in vota vocasset.
 'di, quibus imperium est pelagi, quorum aequora
 curro, 235
 vobis laetus ego hoc candentem in litore taurum
 constituam ante aras voti reus extaque salsos
 proiciam in fluctus et vina liquentia fundam.'
 dixit, eumque imis sub fluctibus audiit omnis
 Nereïdum Phorcique chorus Panopeaque virgo, 240
 et pater ipse manu magna Portunus euntem
 impulit: illa noto citius voluerique sagitta
 ad terram fugit et portu se condidit alto.
 tum satus Anchisa cunctis ex more vocatis
 victorem magna praeconis voce Cloanthum 245
 declarat viridique advelat tempora lauro,
 muneraque in navis ternos optare iuencos
 vinaque et argenti magnum dat ferre talentum.
 ipsis praecipuos ductoribus addit honores:
 victori chlamydem auratam, quam plurima circum 250

purpura maeandro duplici Meliboea cucurrit,
 intextusque puer frondosa regius Ida
 velocis iaculo cervos cursuque fatigat,
 acer, anhelanti similis, quem praepes ab Ida
 sublimem pedibus rapuit Iovis armiger uncis: 255
 longaevi palmas nequiquam ad sidera tendunt
 custodes, saevitque canum latratus in auras.
 at qui deinde locum tenuit virtute secundum,
 levibus huic hamis consertam auroque trilicem
 loricam, quam Demoleo detraxerat ipse 260
 victor aput rapidum Simoenta sub Illo alto,
 donat habere viro decus et tutamen in armis.
 vix illam famuli Phegeus Sagarisque ferebant
 multiplicem conixi umeris; indutus at olim
 Demoleos cursu palantis Troas agebat. 265
 tertia dona facit geminos ex aere lebetas
 cymbiaque argento perfecta atque aspera signis.
 iamque adeo donati omnes opibusque superbi
 puniceis ibant evincti tempora taenis,
 cum saevo e scopulo multa vix arte revolsus, 270
 amissis remis atque ordine debilis uno,
 inrisam sine honore ratem Sergestus agebat.
 qualis saepe viae deprensus in aggere serpens,
 aerea quem oblicum rota transit aut gravis ictu
 seminecem liquit saxo lacerumque viator; 275
 nequiquam longos fugiens dat corpore tortus,
 parte ferox ardensque oculis et sibila colla
 arduus attollens, pars volnere clauda retentat
 nixantem nodis seque in sua membra plicantem:
 tali remigio navis se tarda movebat; 280
 vela facit tamen et plenis subit ostia velis.
 Sergestum Aeneas promisso munere donat
 servatam ob navem laetus sociosque reductos.

olli serva datur, operum haut ignara Minervae,
Cressa genus, Pholoë, geminique sub ubere nati. 285

Hoc pius Aeneas misso certamine tendit
gramineum in campum, quem collibus undique curvis
cingebant silvae, mediaque in valle theatri
circus erat; quo se multis cum milibus heros
consessu medium tulit extructoque resedit 290

.....
hic, qui forte velint rapido contendere cursu,
invitat pretiis animos, et praemia ponit.
undique conveniunt Teuceri mixtique Sicani,
Nisus et Euryalus primi,
Euryalus forma insignis viridique iuventa, 295
Nisus amore pio pueri; quos deinde secutus
regius egregia Priami de stirpe Diores;
hunc Salius simul et Patron, quorum alter Acarnan,
alter ab Arcadio Tegeaeae sanguine gentis;
tum duo Trinacrii iuvenes Helymus Panopesque, 300
adsueti silvis, comites senioris Acestae;
multi praeterea, quos fama obscura recondit.
Aeneas quibus in mediis sic deinde locutus:
'accipite haec animis laetasque advertite mentes.
nemo ex hoc numero mihi non donatus abibit. 305
Cnosia bina dabo levato lucida ferro
spicula caelatamque argento ferre bipennem:
omnibus hic erit unus honos. tres praemia primi
accipient flavaque caput nectentur oliva.
primus eum phaleris insignem victor habeto; 310
alter Amazoniam pharetram plenamque sagittis
Thraeciis, lato quam circum amplectitur auro
balteus et tereti subnectit fibula gemma;
tertius Argolica hac galea contentus abito.'
haec ubi dicta, locum capiunt signoque repente 315

corripunt spatia audito limenque relinunt,
 effusi nimbo similes; simul ultima signant.
 primus abit longeque ante omnia corpora Nisus
 emicat, et ventis et fulminis ocior alis;
 proximus huic, longo sed proximus intervallo, 320
 insequitur Salius; spatio post deinde relicto
 tertius Euryalus;
 Euryalumque Helymus sequitur; quo deinde sub ipso
 ecce volat calcemque terit iam calce Diore
 incumbens umero, spatia et si plura supersint, 325
 transeat elapsus prior ambiguumve relinquat.
 iamque fere spatio extremo fessique sub ipsam
 finem adventabant, levi cum sanguine Nisus
 labitur infelix, caesis ut forte iuvenis
 fusus humum viridisque super madefecerat herbas. 330
 hic iuvenis iam victor ovans vestigia presso
 haut tenuit titubata solo, sed pronus in ipso
 concidit immundoque fimo sacroque cruore,
 non tamen Euryali, non ille oblitus amorum:
 nam sese opposuit Salio per lubrica surgens, 335
 ille autem spissa iacuit revolutus harena.
 emicat Euryalus, et munere victor amici
 prima tenet, plausuque volat fremituque secundo.
 post Helymus subit, et nunc tertia palma Diore.
 hic totum caveae consessum ingentis et ora 340
 prima patrum magnis Salius clamoribus implet
 ereptumque dolo reddi sibi poscit honorem.
 tutatur favor Euryalum lacrimaeque decorae
 gratior et pulchro veniens in corpore virtus.
 adiuvat et magna proclamat voce Diore, 345
 qui subiit palmae frustra ad praemia venit
 ultima, si primi Salio reddentur honores.
 tum pater Aeneas 'vestra' inquit 'munera vobis

certa manent, pueri, et palmam movet ordine ner
me liceat casus misereri insontis amici.
sic fatus tergum Gaetuli immane leonis
dat Salio, villis onerosum atque unguibus aureis.
hic Nisus 'si tanta' inquit 'sunt praemia victis
et te lapsorum miseret, quae munera Niso
digna dabis? primam merui qui laude coronam,
ni me, quae Salium, Fortuna inimica tulisset.'
et simul his dictis faciem ostentabat et udo
turpia membra fimo. risit pater optimus olli
et clipeum efferri iussit, Didymaonis artes,
Neptuni sacro Danaïs de poste refixum.
hoc iuvenem egregium praestanti munere donat.

Post ubi confecti cursus, et dona peregit:
'nunc, sicui virtus animusque in pectore praesens
adsit et evinctis attollat brachia palmis.'
sic ait et geminum pugnae proponit honorem,
victori velatum auro vittisque iuvenum,
ensem atque insignem galeam solacia victo.
nec mora: continuo vastis cum viribus effert
ora Dares magnoque virum se murmure tollit,
solus qui Paridem solitus contendere contra,
idemque ad tumulum, quo maximus occubat Hec
victorem Buten immani corpore, qui se
Bebrycia veniens Amyci de gente ferebat,
perculit et fulva moribundum extendit harena.
talis prima Dares caput altum in proelia tollit,
ostenditque umeros latos alternaque iactat
brachia protendens et verberat ictibus auras.
quaeritur huic alius; nec quisquam ex agmine ta
audet adire virum manibusque inducere caestus.
ergo alacris cunctosque putans excedere palma
Aeneae stetit ante pedes, nec plura moratus

- 0: tum laeva taurum cornu tenet atque ita fatur:
 350 'nate dea, si nemo audet se credere pugnae,
 quae finis standi? quo me decet usque teneri?
 ducere dona iube.' cuncti simul ore fremebant 385
 Dardanidae reddique viro promissa iuebant.
 hic gravis Entellum dictis castigat Acestes,
 355 proximus ut viridante toro consederat herbae:
 'Entelle, heroum quondam fortissime frustra,
 tantane tam patiens nullo certamine tolli 390
 dona sines? ubi nunc nobis deus ille magister,
 nequiquam memoratus Eryx? ubi fama per omnem
 360 Trinacriam et spolia illa tuis pendentia tectis?'
 ille sub haec: 'non laudis amor nec gloria cessit
 pulsa metu; sed enim gelidus tardante senecta 395
 sanguis hebet, frigentque effetae in corpore vires.
 si mihi, quae quondam fuerat quaque improbus iste
 365 exultat fidens, si nunc foret illa iuventas,
 haut equidem pretio inductus pulchroque iuvenco
 venissem, nec dona moror.' sic deinde locutus 400
 in medium geminos immani pondere caestus
 proiecit, quibus acer Eryx in proelia suetus
 370 ferre manum duroque intendere brachia tergo.
 obstipuerunt animi: tantorum ingentia septem
 tor, terga bouum plumbo insuto ferroque rigeant. 405
 ante omnis stupet ipse Dares longaque recusat;
 magnanimusque Anchisiades et pondus et ipsa
 375 huc illuc vinclorum immensa volumina versat.
 tum senior talis referebat pectore voces:
 'quid, si quis caestus ipsius et Herculis arma 410
 vidisset tristemque hoc ipso in litore pugnam?
 haec germanus Eryx quondam tuus arma gerebat
 380 (sanguine cernis adhuc sparsoque infecta cerebro),
 his magnum Alciden contra stetit, his ego suetus,

dum melior viris sanguis dabat aemula necdum
 temporibus geminis canebat sparsa senectus.
 sed si nostra Dares haec Troïus arma recusat
 idque pio sedet Aeneae, probat auctor Acestes,
 aequemus pugnas. Erycis tibi terga remitto
 (solve metus), et tu Troianos exue caestus.
 haec fatus duplicem ex umeris reiecit amictum
 et magnos membrorum artus, magna ossa lacertosque
 exuit atque ingens media consistit harena.
 tum satus Anchisa caestus pater extulit aequos,
 et paribus palmas amborum innexuit armis.
 constitit in digitos extemplo arrectus uterque
 bracchiaque ad superas interritus extulit auras.
 abduxere retro longe capita ardua ab ictu
 immiscentque manus manibus pugnamque lacesunt,
 ille pedum melior motu fretusque iuventa,
 hic membris et mole valens, sed tarda trementi
 genua labant, vastos quatit aeger anhelitus artus.
 multa viri nequiquam inter se volnera iactant,
 multa cavo lateri ingeminant et pectore vastos
 dant sonitus, erratque auris et tempora circum
 crebra manus, duro crepitant sub vulnere malae.
 stat gravis Entellus nisuque immotus eodem,
 corpore tela modo atque oculis vigilantibus exit.
 ille, velut celsam oppugnat qui molibus urbem
 aut montana sedet circum castella sub armis,
 nunc hos, nunc illos aditus, omnemque pererrat
 arte locum et variis adsultibus inritus urget.
 ostendit dextram insurgens Entellus et alte
 extulit: ille ictum venientem a vertice velox
 praevidit celerique elapsus corpore cessit;
 Entellus vires in ventum effudit, et ultro
 ipse gravis graviterque ad terram pondere vasto

concidit, ut quondam cava concidit aut Erymantho
aut Ida in magna radicibus eruta pinus.
consurgunt studiis Teuceri et Trinacria pubes; 450
it clamor caelo, primusque accurrit Acestes
aequaevomque ab humo miserans attollit amicum.
at non tardatus casu neque territus heros
acrior ad pugnam redit ac vim suscitatur ira
(tum pudor incendit vires et conscia virtus): 455
praecipitemque Daren ardens agit aequore toto
nunc dextra ingeminans ictus, nunc ille sinistra.
nec mora nec requies: quam multa grandine nimbi
culminibus crepitant, sic densis ictibus heros
creber utraque manu pulsatur versatur Dareta. 460
tum pater Aeneas procedere longius iras
et saevire animis Entellum hanc passus acerbis,
sed finem imposuit pugnae fessumque Dareta
eripuit mulcens dictis, ac talia fatur:
'infelix, quae tanta animum dementia cepit? 465
non vires alias conversaque numina sentis?
cede deo.' dixitque et proelia voce diremit.
ast illum fidi aequales, genua aegra trahentem
iactantemque utroque caput crassumque cruorem
ore eiectantem mixtosque in sanguine dentes, 470
ducunt ad navis, galeamque enseque vocati
accipiunt, palmam Entello taurumque relinunt.
hic victor, superans animis tauroque superbus
'nate dea vosque haec' inquit 'cognoscite, Teuceri,
et mihi quae fuerint iuvenali in corpore vires 475
et qua servetis revocatum a morte Dareta.'
dixit, et adversi contra stetit ora iuveni,
qui donum astabat pugnae, duosque reducta
libravit dextra media inter cornua caestus,
arduus, effractoque inlinit in ossa cerebro: 480

sternitur exanimisque tremens procumbit humi bos.
 ille super talis effundit pectore voces:
 'hanc tibi, Eryx, meliorem animam pro morte Daretii
 persolvo; hic victor caestus artemque repono.'

Protinus Aeneas celeri certare sagitta 48
 invitat qui forte velint, et praemia dicit,
 ingentique manu malum de nave Seresti
 erigit et volucrem trajecto in fune columbam,
 quo tendant ferrum, malo suspendit ab alto.
 convenere viri, deiectamque aerea sortem 49
 accepit galea; et primus clamore secundo
 Hyrtacidae ante omnis exit locus Hippocoontis.
 quem modo navali Mnestheus certamine victor
 consequitur, viridi Mnestheus evinctus oliva.
 tertius Eurytion, tuus o clarissime frater 49
 Pandare, qui quondam, iussus confundere foedus,
 in medios telum torsisti primus Achivos.
 extremus galeaque ima subsedit Acestes,
 ausus et ipse manu iuvenum temptare laborem.
 tum validis flexos incurvant viribus arcus 50
 pro se quisque viri et depromunt tela pharetris.
 primaque per caelum nervo stridente sagitta
 Hyrtacidae iuvenis volucris diverberat auras;
 et venit adversique infigitur arbore mali.
 intremuit malus timuitque exterrita pinnis 50
 ales, et ingenti sonuerunt omnia plausu.
 post acer Mnestheus adducto constitit arcu,
 alta petens, pariterque oculos telumque tetendit.
 ast ipsam miserandus avem contingere ferro
 non valuit: nodos et vincula linea rupit, 5
 quis innexa pedem malo pendebat ab alto;
 illa notos atque alta volans in nubila fugit.
 tum rapidus, iandudum arcu contenta parato

tela tenens, fratrem Eurytion in vota vocavit,
 iam vacuo laetam caelo speculatus, et alis 515
 plaudentem nigra figit sub nube columbam.
 decidit exanimis vitamque reliquit in astris
 aetheriis fixamque refert delapsa sagittam.
 amissa solus palma superabat Acestes;
 qui tamen aërias telum contorsit in auras, 520
 ostentans artemque pater arcumque sonantem.
 hic oculis subitum obicitur magnoque futurum
 augurio monstrum: docuit post exitus ingens,
 seraque terrifici cecinerunt omina vates.
 namque volans liquidis in nubibus arsit harundo 525
 signavitque viam flammis tenuisque recessit
 consumpta in ventos, caelo ceu saepe refixa
 transcurrunt crinemque volantia sidera ducunt.
 attonitis haesere animis superosque precati
 Trinacrii Teucrique viri, nec maximus omen 530
 abnuvit Aeneas, sed laetum amplexus Acesten
 muneribus cumulat magnis ac talia fatur:
 'sume, pater; nam te voluit rex magnus Olympi
 talibus auspiciis exsortem ducere honores.
 ipsius Anchisae longaevi hoc munus habebis, 535
 cratera inpressum signis, quem Thracius olim
 Anchisae genitori in magno munere Cisseus
 ferre sui dederat monimentum et pignus amoris.'
 sic fatus cingit viridanti tempora lauro
 et primum ante omnis victorem appellat Acesten. 540
 nec bonus Eurytion praelato invidit honore,
 quamvis solus avem caelo deiecit ab alto.
 proximus ingreditur donis qui vincula rupit,
 extremus volucris qui fixit harundine malum.
 At pater Aeneas nondum certamine misso 545
 custodem ad sese comitemque inpubis Iuli

Epytiden vocat, et fidam sic fatur ad aurem:
 'vade age et Ascanio, si iam puerile paratum
 agmen habet secum cursusque instruxit equorum,
 ducat avo turmas et sese ostendat in armis,
 dic' ait. ipse omnem longo discedere circo
 infusum populum et campos iubet esse patentis.
 incedunt pueri pariterque ante ora parentum
 frenatis lucent in equis, quos omnis euntis
 Trinacriae mirata fremit Troiaeque iuventus.
 omnibus in morem tonsa coma pressa corona;
 cornea bina ferunt praefixa hastilia ferro,
 pars levis umero pharetras; it pectore summo
 flexilis obtorti per collum circulus auri.
 tres equitum numero turmae ternique vagantur
 ductores; pueri bis seni quemque secuti
 agmine partito fulgent paribusque magistris.
 una acies iuvenum, ducit quam parvos oyantem
 nomen avi referens Priamus, tua cara, Polite,
 progenies, auctura Italos; quem Thracius albis
 portat ecus bicolor maculis, vestigia primi
 alba pedis frontemque ostentans arduus albam.
 alter Atys, genus unde Atii duxere Latini,
 parvos Atys pueroque puer dilectus Iulo.

* * * *
 extremus formaque ante omnis pulcher Iulus
 Sidoniost invectus equo, quem candida Dido
 esse sui dederat monimentum et pignus amoris.
 cetera Trinacrii pubes senioris Acestae
 fertur equis.

excipiunt plausu pavidos gaudentque tuentes
 Dardanidae veterumque adgnoscent ora parentum.
 postquam omnem laeti consessum oculosque suorum
 lustravere in equis, signum clamore paratis

Epytides longe dedit insonuitque flagello.
 Colli discurrere pares, atque agmina terni 580
 diductis solvere choris rursusque vocati
 convertere vias infestaque tela tulere.
 Inde alios ineunt cursus aliosque recursus
 adversi spatiis, alternosque orbibus orbes
 impediunt, pugnaeque cient simulacra sub armis; 585
 et nunc terga fuga nudant, nunc spicula vertunt
 infensi, facta pariter nunc pace feruntur.
 Ut quondam Creta fertur labyrinthus in alta
 parietibus textum caecis iter ancipitemque
 mille viis habuisse dolum, qua signa sequendi 590
 frangeret indeprensus et inremeabilis error:
 haut alio Teucrum nati vestigia cursu
 impediunt texuntque fugas et proelia ludo,
 delphinum similes, qui per maria umida nando
 Carpathium Libycumque secant. 595
 Hunc morem cursus atque haec certamina primus
 Ascanius, Longam muris cum cingeret Albam,
 rettulit et Priscos docuit celebrare Latinos,
 quo puer ipse modo, secum quo Troia pubes;
 Albani docuere suos; hinc maxima porro 600
 accepit Roma et patrium servavit honorem;
 Troiaque nunc, pueri Troianum dicitur agmen.
 hac celebrata tenus sancto certamina patri.
 Hinc primum Fortuna fidem mutata novavit.
 dum variis tumulo referunt sollemnia ludis, 605
 Irim de caelo misit Saturnia Iuno
 Iliacam ad classem ventosque adspirat eunti,
 multa movens necdum anticum saturata dolorem.
 illa, viam celerans per mille coloribus arcum,

luduntque per undas. 595

14*

nulli visa cito decurrit tramite virgo. 610
 conspicit ingentem concursum et litora lustrat,
 desertosque videt portus classemque relictam.
 at procul in sola secretae Troades acta
 amissum Anchisen flebant, cunctaeque profundum
 pontum aspectabant flentes. heu tot vada fessis 615
 et tantum superesse maris, vox omnibus una.
 urbem orant, taedet pelagi perferre laborem.
 ergo inter medias sese haut ignara nocendi
 conicit et faciemque deae vestemque reponit;
 fit Beroë, Tmarii coniunx longaeva Dorychi, 620
 cui genus et quondam nomen natique fuissent;
 ac sic Dardanidum mediam se matribus infert.
 'o miserae, quas non manus' inquit 'Achaica bello
 traxerit ad letum patriae sub moenibus! o gens
 infelix, cui te exitio Fortuna reservat? 625
 septima post Troiae excidium iam vertitur aestas,
 cum freta, cum terras omnis, tot inhospita saxa
 sideraque emensae ferimur, dum per mare magnum
 Italiam sequimur fugientem et volvimur undis.
 hic Erycis fines fraterni atque hospes Acestes: 630
 quis prohibet muros iacere et dare civibus urbem?
 o patria et rapti nequiquam ex hoste penates,
 nullane iam Troiae dicentur moenia? nusquam
 Hectoreos amnis Xanthum et Simoënta videbo?
 quin agite et mecum infaustas exurite puppis. 635
 nam mihi Cassandrae per somnum vatis imago
 ardentis dare visa faces: „hic quaerite Troiam,
 hic domus est“ inquit „vobis“. iam tempus agi res,
 nec tantis mora prodigiis. en quattuor arae
 Neptuno; deus ipse faces animamque ministrat. 640
 haec memorans prima infensum vi corripit ignem
 sublataque procul dextra conixa coruscat

et iacit. arrectae mentes stupefactaque corda
 Iliadum. hic una e multis, quae maxima natu,
 Pyrgo, tot Priami natorum regia nutrix 645
 'non Beroë vobis, non haec Rhoeteia, matres,
 est Dorycli coniunx: divini signa decoris
 ardentisque notate oculos, qui spiritus illi,
 quis voltus vocisque sonus vel gressus eunti.
 ipsa egomet dudum Beroën digressa reliqui 650
 aegram, indignantem, tali quod sola careret
 munere nec meritos Anchisae inferret honores.
 haec effata.
 at matres primo ancipites oculisque malignis
 ambiguae spectare rates miserum inter amorem 655
 praesentis terrae fatisque vocantia regna:
 cum dea se paribus per caelum sustulit alis
 ingentemque fuga secuit sub nubibus arcum.
 tum vero attonitae monstris actaeque furore
 conclamant rapiuntque focis penetralibus ignem, 660
 pars spoliant aras, frondem ac virgulta facesque
 coniciunt. furit immissis Volcanus habenis
 transtra per et remos et pictas abiecte puppis.
 nuntius Anchisae ad tumulum cuneosque theatri
 incensas perfert navis Eumelus, et ipsi 665
 respiciunt atram in nimbo volitare favillam.
 primus et Ascanius, cursus ut laetus equestris
 ducebat, sic acer equo turbata petivit
 castra, nec exanimis possunt retinere magistri.
 'quis furor iste novos? quo nunc, quo tenditis' inquit, 670
 'heu miserae cives? non hostem inimicaque castra
 Argivom, vestras spes uritis. en, ego vester
 Ascanius!' galeam ante pedes proiecit inanem,
 qua ludo indutus belli simulacra ciebat.
 accelerat simul Aeneas, simul agmina Teucrum. 675

ast illae diversa metu per litora passim
 diffugiunt, silvasque et sicubi concava furtim
 saxa petunt; piget incepti lucisque, suosque
 mutatae adgnoscent, excussaue pectore Iuno est.
 sed non idcirco flamma atque incendia vires 680
 indomitas posuere; udo sub robore vivit
 stuppa vomens tardum fumum, lentusque carinas
 est vapor, et toto descendit corpore pestis,
 nec vires heroum infusaue flumina prosunt.
 tum pius Aeneas umeris abscindere vestem 685
 auxilioque vocare deos et tendere palmas:
 'Iuppiter omnipotens, si nondum exosus ad unum
 Troianos, siquid pietas antiqua labores
 respicit humanos, da flammam evadere classi
 nunc, pater, et tenuis Teucrum res eripe leto; 690
 vel tu quod superest infesto fulmine Morti,
 si mereor, demitte tuaque hic obrue dextra.'
 vix haec ediderat, cum effusis imbribus atra
 tempestas sine more furit, tonitruque tremescunt
 ardua terrarum et campi: ruit aethere toto 695
 turbidus imber aqua densisque nigerrimus austris,
 implenturque super puppes, semusta madescunt
 robor, restinctus donec vapor omnis et omnes
 quattuor amissis servatae a peste carinae.

At pater Aeneas, casu concussus acerbo, 700
 nunc huc ingentis, nunc illuc pectore curas
 mutabat versans, Siculisne resideret arvis
 oblitus fatorum, Italasne capesseret oras.
 tum senior Nautes, unum Tritonia Pallas
 quem docuit multaque insignem reddidit arte 705
 (hac responsa dabat vel quae portenderet ira
 magna deum vel quae fatorum posceret ordo),
 isque his Aenean solatus vocibus inquit:

'nate dea, quo fata trahunt retrahuntque sequamur;
quidquid erit, superanda omnis fortuna ferendo est. 710
est tibi Dardanius divinae stirpis Acestes.

hunc cape consiliis socium et coniunge volentem,
huic trade amissis superant qui navibus et quos
pertaesum magni incepti rerumque tuarum est;
longaevosque senes ac fessas aequore matres 715
et quidquid tecum invalidum metuensque pericli est
delige, et his habeant terris sine moenia fessi:
urbem appellabunt permissio nomine Acestam.'

Talibus incensus dictis senioris amici
tum vero in curas animo diducitur omnis. 720

et Nox atra polum bigis subvecta tenebat.
visa dehinc caelo facies delapsa parentis
Anchisae subito talis effundere voces:

'nate, mihi vita quondam, dum vita manebat,
care magis, nate, Iliacis exercite fati, 725

imperio Iovis huc venio, qui classibus ignem
depulit et caelo tandem miseratus ab alto est.

consiliis pare, quae nunc pulcherrima Nautes
dat senior: lectos iuvenes, fortissima corda,

defer in Italiam. gens dura atque aspera cultu 730
debellanda tibi est Latio. Ditis tamen ante

infernās accede domos et Averno per alta
congressus pete, nate, meos. non me impia namque

Tartara habent tristes umbrae, sed amoena piorum
concilia Elysiumque colo. huc casta Sibylla 735

nigrarum multo pecudum te sanguine ducet.
tum genus omne tuum et quae dentur moenia disces.

iamque vale; torquet medios Nox umida cursus,
et me saevos equis Oriens adflavit anhelis.'

dixerat, et tenuis fugit ceu fumus in auras. 740
Aeneas 'quo deinde ruis? quo proripis?' inquit,

“quem fugis? aut quis te nostris complexibus arcet?”
 haec memorans cinerem et sopitos suscitât ignis,
 Pergameumque larem et canae penetralia Vestae
 farre pio et plena supplex veneratur acerra. 745

Extemplo socios primumque arcessit Acesten
 et Iovis imperium et cari praecepta parentis
 edocet et quae nunc animo sententia constet.
 haut mora consiliis, nec iussa recusât Acestes.
 transcribunt urbi matres populumque volentem 750
 deponunt, animos nil magnae laudis egentes.
 ipsi transtra novant flammisque ambesa reponunt
 robora navigiis, aptant remosque rudentisque,
 exigui numero, sed bello vivida virtus.

interea Aeneas urbem designat aratro 755
 sortiturque domos, hoc Ilium et haec loca Troiam
 esse iubet. gaudet regno Troianus Acestes,
 indicitque forum et patribus dat iura vocatis.
 tum vicina astris Erycino in vertice sedes
 fundatur Veneri Idaliae, tumuloque sacerdos 760
 ac lucus late sacer additur Anchiseo.

Iamque dies epulata novem gens omnis, et aris
 factus honos: placidi straverunt aequora venti,
 creber et adspirans rursus vocat auster in altum.
 exoritur procurva ingens per litora fletus; 765
 complexi inter se noctemque diemque morantur.
 ipsae iam matres, ipsi, quibus aspera quondam
 visa maris facies et non tolerabile nomen,
 ire volunt omnemque fugae perferre laborem.
 quos bonus Aeneas dictis solatur amicis 770
 et consanguineo lacrimans commendat Acestae.
 tris Eryci vitulos et Tempestatibus agnam
 caedere deinde iubet solvique ex ordine funem.
 ipse caput tonsae foliis evinctus olivae,

stans procul in prora pateram tenet, extaque salsos 775
proicit in fluctus ac vina liquentia fundit.

certatim socii feriunt mare et aequora verrunt: 778
prosequitur surgens a puppi ventus euntis. 777

At Venus interea Neptunum exercita curis
adloquitur talisque effundit pectore questus: 780

Tunonis gravis ira neque exsaturabile pectus
cogunt me, Neptune, preces descendere in omnis,
quam nec longa dies pietas nec mitigat ulla,
nec Iovis imperio fatisque infracta quiescit.

non media de gente Phrygum exedissee nefandis 785
urbem odiis satis est nec poenam traxe per omnem:

reliquias Troiae, cineres atque ossa peremptae
insequitur. causas tanti sciat illa furoris.

ipse mihi nuper Libycis tu testis in undis,
quam molem subito excierit: maria omnia caelo 790

miscuit Aeoliis nequiquam freta procellis,
in regnis hoc ausa tuis.

per scelus ecce etiam Troianis matribus actis
exussit foede puppis, et classe subegit

amissa socios ignotae linquere terrae. 795
quod superest oro liceat dare tuta per undas

vela tibi, liceat Laurentem attingere Thybrim,
si concessa peto, si dant ea moenia parcae.

tum Saturnius haec domitor maris edidit alti:
'fas omne est, Cytherea, meis te fidere regnis, 800

unde genus ducis. merui quoque: saepe furores
compressi et rabiem tantam caelique marisque.

nec minor in terris (Xanthum Simoëntaque testor)
Aeneae mihi cura tui. cum Troia Achilles

exanimata sequens impingeret agmina muris, 805
milìa multa daret leto, gementque repleti

amnes, nec reperire viam atque evolvere posset

in mare se Xanthus, Pelidae tunc ego forti
 congressum Aenean nec dis nec viribus aequis
 nube cava rapui, cuperem cum vertere ab imo
 structa meis manibus periurae moenia Troiae.
 nunc quoque mens eadem perstat mihi, pelle timo-
 tutus quos optas portus accedet Averni.
 unus erit tantum, amissum quem gurgite quaeret
 unum pro multis dabitur caput.
 his ubi laeta deae permulsit pectora dictis,
 iungit equos auro genitor spumantiaque addit
 frena feris manibusque omnis effundit habenas.
 caeruleo per summa levis volat aequora curru;
 subsidunt undae, tumidumque sub axe tonanti
 sternitur aequor aquis, fugiunt vasto aethere nim-
 tum variae comitum facies, immania cete,
 et senior Glauci chorus Inousque Palaemon
 Tritonesque citi Phorcique exercitus omnis . . .
 laeva tenent Thetis et Melite Panopeaque virgo,
 Nisaeae Spioque Thaliaque Cymodoceque.

Hic patris Aeneae suspensam blanda vicissim
 gaudia pertemptant mentem: iubet ocius omnis
 attolli malos, intendi bracchia velis.
 una omnes fecere pedem pariterque sinistros,
 nunc dextros solvere sinus, una ardua torquent
 cornua detorquentque, ferunt sua flamina classem
 princeps ante omnis densum Palinurus agebat
 agmen; ad hunc alii cursum contendere iussi.
 iamque fere mediam caeli Nox umida metam
 contigerat, placida laxabant membra quiete
 sub remis fusi per dura sedilia nautae:
 cum levis aetheriis delapsus Somnus ab astris
 aëra dimovit tenebrosum et dispulit umbras,
 te, Palinure, petens, tibi somnia tristia portans

insonti; puppique deus consedit in alta,
 Phorbanti similis, funditque has ore loquellas:
 810 'Iaside Palinure, ferunt ipsa aequora classem;
 aequatae spirant aerae; datur hora quieti.
 815 pone caput fessosque oculos furare labori. 845
 ipse ego paulisper pro te tua munera inibo.'
 cui vix attollens Palinurus lumina fatur
 820 'mene salis placidi voltum fluctusque quietos
 ignorare iubes? mene huic confidere monstro?
 Aenean credam (quid enim?) fallacibus auris 850
 et caelo, totiens deceptus fraude sereni!
 talia dicta dabat, clavomque adfixus et haerens
 825 nusquam amittebat oculosque sub astra tenebat.
 abi. ecce deus ramum Lethaeo rore madentem
 vique soporatum Stygia super utraque quassat 855
 tempora, cunctantique natantia lumina solvit.
 vix primos inopina quies laxaverat artus,
 830 et super incumbens cum puppis parte revolsa
 cumque gubernaculo liquidas proiecit in undas
 praecipitem ac socios nequiquam saepe vocantem; 860
 ipse volans tenuis se sustulit ales ad auras.
 currit iter tutum non setius aequore classis
 835 promissisque patris Neptuni interrita fertur.
 iamque adeo scopulos Sirenum advecta subibat
 difficilis quondam multorumque ossibus albos 865
 (tum rauca adsiduo longe sae saxa sonabant),
 cum pater amisso fluitantem errare magistro
 840 sensit, et ipse ratem nocturnis rexit in undis,
 multa gemens casuque animum concussus amici.
 'o nimium caelo et pelago confise sereno, 870
 nudus in ignota, Palinure, iacebis harena.'
 sic fatur lacrimans, classique immittit habenas, VI 1
 840 et tandem Euboicis Cumarum adlabitur oris.

P. VERGILI MARONIS
AENEIDOS
LIBER SEXTVS

Obvertunt pelago proras; tum dente tenaci
ancora fundabat navis et litora curvae
praetexunt puppes. iuvenum manus emicat ardens
litus in Hesperium; quaerit pars semina flammae
abstrusa in venis silicis, pars densa ferarum
tectata rapit silvas inventaque flumina monstrat.
at pius Aeneas arcēs, quibus altus Apollo
praesidet, horrendaeque procul secreta Sibyllae,
antrum immane petit, magnam cui mentem animumque
Delius inspirat vates aperitque futura.
iam subeunt Triviae lucos atque aurea tecta.

Daedalus, ut fama est, fugiens Minoïa regna,
praepetibus pinnis ausus se credere caelo,
insuetum per iter gelidas enavit ad arctos
Calchidicaque levis tandem super astitit arce.
redditus his primum terris tibi, Phoebe, sacravit
remigium alarum posuitque immania templa.
in foribus letum Androgeo, tum pendere poenas
Cecropidae iussi (miserum!) septena quotannis
corpora natorum; stat ductis sortibus urna;
contra elata mari respondet Cnosia tellus:
hic crudelis amor tauri suppositaque furto

Pasiphaë mixtumque genus prolesque biformis 25
 Minotaurus inest, Veneris monimenta nefandae;
 hic labor ille domus et inextricabilis error;
 magnum reginae sed enim miseratus amorem
 Daedalus ipse dolos tecti ambagesque resolvit,
 caeca regens filo vestigia. tu quoque magnam 30
 partem opere in tanto, sineret dolor, Icare, haberes.
 bis conatus erat casus effingere in auro,
 bis patriae cecidere manus. quin protinus omnia
 perlegerent oculis, ni iam praemissus Achates
 adforet atque una Phoebi Triviaeque sacerdos, 35
 Deiphobe Glauci, fatur quae talia regi:
 'non hoc ista sibi tempus spectacula poscit;
 nunc grege de intacto septem mactare iuencos
 praestiterit, totidem lectas de more bidentis.'
 talibus adfata Aenean (nec sacra morantur 40
 iussa viri) Teucros vocat alta in templa sacerdos. —

Excisum Euboicae latus ingens rupis in antrum,
 quo lati ducunt aditus centum, ostia centum;
 unde ruunt totidem voces, responsa Sibyllae.
 ventum erat ad limen, cum virgo 'poscere fata 45
 tempus' ait: 'deus, ecce, deus!' cui talia fanti
 ante fores subito non voltus, non color unus,
 non comptae mansere comae; sed pectus anhelum,
 et rabie fera corda tument; maiorque videri
 nec mortale sonans, adflata est numine quando 50
 iam propiore dei. 'cessas in vota precesque,
 Tros' ait 'Aenea? cessas? neque enim ante dehiscant
 attonitae magna ora domus.' et talia fata
 conticuit. gelidus Tencris per dura cucurrit
 ossa tremor, funditque preces rex pectore ab imo: 55
 'Phoebe, gravis Troiae semper miserate labores,
 Dardana qui Paridis derexti tela manusque

corpus in Aeacidæ, magnas obeuntia terras
 tot maria intravi duce te penitusque repostas
 Massylum gentis praetentaque Syrtibus arva,
 iam tandem Italiae fugientis prendimus oras.
 hac Troiana tenus fuerit Fortuna secuta:
 vos quoque Pergameæ iam fas est parcere genti,
 dique deæque omnes, quibus obstitit Ilium et ingens
 gloria Dardaniæ. tuque, o sanctissima vates,
 praescia venturi, da (non indebita posco
 regna meis fatis) Latio considerare Teucros
 errantisque deos agitataque numina Troiæ.
 tum Phoebæ et Triviae solido de marmore templum
 instituam festosque dies de nomine Phoebi.
 te quoque magna manent regnis penetralia nostris:
 hic ego namque tuas sortes arcanæque fata,
 dicta meæ genti, ponam lectosque sacrabo,
 alma, viros. foliis tantum ne carmina manda,
 ne turbata volent rapidis ludibria ventis:
 ipsa canas oro.' finem dedit ore loquendi.

At Phoebi nondum patiens immanis in antro
 bacchatur vates, magnum si pectore possit
 excussisse deum: tanto magis ille fatigat
 os rabidum, fera corda domans, fingitque premendo.
 ostia iamque domus patuere ingentia centum
 sponte sua vatisque ferunt responsa per auras:
 'o tandem magnis pelagi defuncte periculis
 (sed terræ graviora manent), in regna Lavini
 Dardanidæ venient (mitte hanc de pectore curam),
 sed non et venisse volent. bella, horrida bella
 et Thybrim multo spumantem sanguine cerno.
 non Simois tibi nec Xanthus nec Dorica castra
 defuerint; alius Latio iam partus Achilles,
 natus et ipse dea; nec Teucris addita Iuno

usquam aberit: cum tu supplex in rebus egenis
 quas gentis Italum aut quas non oraveris urbes!
 causa mali tanti coniunx iterum hospita Teucris
 externique iterum thalami.

tu ne cede malis, sed contra audentior ito 95
 qua tua te Fortuna sinet. via prima salutis,
 quod minime reris, Graia pandetur ab urbe.

Talibus ex adyto dictis Cymaea Sibylla
 horrendas canit ambages antroque remugit,
 obscuris vera involvens: ea frena furenti 100
 concutit et stimulos sub pectore vertit Apollo.
 ut primum cessit furor et rabida ora quierunt,
 incipit Aeneas heros: 'non ulla laborum,
 o virgo, nova mi facies inopinave surgit;
 omnia praecepi atque animo mecum ante peregi. 105
 unum oro: quando hic inferni ianua regis
 dicitur et tenebrosa palus Acheronte refuso,
 ire ad conspectum cari genitoris et ora
 contingat; doceas iter et sacra ostia pandas.
 illum ego per flammās et mille sequentia tela 110
 eripui his umeris medioque ex hoste recepi;
 ille meum comitatus iter maria omnia mecum
 atque omnis pelagique minas caelique ferebat,
 invalidus, viris ultra sortemque senectae.
 quin, ut te supplex peterem et tua limina adirem, 115
 idem orans mandata dabat. gnatique patrisque,
 alma, precor, miserere (potes namque omnia, nec te
 nequiquam lucis Hecate praefecit Avernis),
 si potuit manis arcessere coniugis Orpheus
 Thraecia fretus cithara fidibusque canoris, 120
 si fratrem Pollux alterna morte redemit
 itque reditque viam totiens. quid Thesea magnum,
 quid memorem Alciden? et mi genus ab Iove summo,||

Talibus orabat dictis arasque tenebat,
 cum sic orsa loqui vates: 'sate sanguine
 Tros Anchisiade, facilis descensus Averni
 (noctes atque dies patet atri ianua Ditis
 sed revocare gradum superasque evadere
 hoc opus, hic labor est. pauci, quos aethera
 Iuppiter aut ardens evexit ad aethera vi-
 dis geniti potuere. tenent media omnia
 Cocytusque sinu labens circumvenit atrox
 quod si tantus amor menti, si tanta cup-
 bis Stygios innare lacus, bis nigra videntur
 Tartara, et insano invat indulgere labori
 accipe quae peragenda prius. latet arbor
 aureus et foliis et lento vimine ramus,
 Iunoni infernae dictus sacer; hunc tegit
 lucus et obscuris claudunt convallibus umbrae
 sed non ante datur telluris operta subire
 auricomos quam qui decerpserit arbore
 (hoc sibi pulchra suum ferri Proserpina
 instituit: primo avolso non deficit alter
 aureus, et simili frondescit virga metallo
 ergo alte vestiga oculis et rite repertum
 carpe manu. namque ipse volens facilis
 si te fata vocant: aliter non viribus ullis
 vincere nec duro poteris convellere ferro
 praeterea iacet exanimum tibi corpus ar-
 (heu nescis) totamque incestat funere cl-
 dum consulta petis nostroque in limine
 sedibus hunc refer ante suis et conde sa-
 duc nigras pecudes; ea prima piacula su-
 sic demum lucos Stygis et regna invia
 aspicies.' dixit pressoque obmutuit ore.

Aeneas maesto defixus lumina voltu

ingreditur, linquens antrum, caecosque volutat
 eventus animo secum. cui fidus Achates
 it comes et paribus curis vestigia figit.
 multa inter sese vario sermone serebant, 160
 quem socium exanimem vates, quod corpus humandum
 diceret. atque illi Misenum in litore sicco,
 ut venere, vident indigna morte peremptum,
 Misenum Aeoliden, quo non praestantior alter
 aere ciere viros Martemque accendere cantu. 165
 Hectoris hic magni fuerat comes, Hectora circum
 et lituo pugnas insignis obibat et hasta.
 postquam illum vita victor spoliavit Achilles,
 Dardanio Aeneae sese fortissimus heros
 addiderat socium, non inferiora secutus. 170
 sed tum forte cava dum personat aequora concha,
 demens, et cantu vocat in certamina divos,
 aemulus exceptum Triton, si credere dignum est,
 inter saxa virum spumosa immerserat unda.
 ergo omnes magno circum clamore fremebant, 175
 praecipue pius Aeneas. tum iussa Sibyllae,
 haut mora, festinant flentes aramque sepulchro
 congerere arboribus caeloque educere certant.
 itur in antiquam silvam, stabula alta ferarum,
 procumbunt piceae, sonat icta securibus ilex 180
 fraxineaeque trabes cuneis et fissile robur
 scinditur, advolvont ingentis montibus ornos.
 nec non Aeneas opera inter talia primus
 hortatur socios paribusque accingitur armis.
 atque haec ipse suo tristi cum corde volutat, 185
 aspectans silvam immensam, et sic forte precatur:
 'si nunc se nobis ille aureus arbore ramus
 ostendat nemore in tanto! quando omnia vere
 heu nimium de te vates, Misene, locuta est.'

vix ea fatus erat, geminae cum forte columbae
 ipsa sub ora viri caelo venere volantes
 et viridi sedere solo. tum maximus heros
 maternas adgnoscit aves laetusque precatur:
 'este duces o, siqua via est, cursumque per auras
 derigite in lucos, ubi pinguem dives opacat
 ramus humum. tuque o dubiis ne defice rebus,
 diva parens.' sic effatus vestigia pressit
 observans, quae signa ferant, quo tendere pergant.
 pascentes illae tantum prodire volando,
 quantum acie possent oculi servare sequentum.
 inde ubi venere ad fauces grave olentis Averni,
 tollunt se celeres liquidumque per aëra lapsae
 sedibus optatis gemina super arbore sidunt,
 discolor unde auri per ramos aura refulsit.
 quale solet silvis brumali frigore viscum
 fronde virere nova, quod non sua seminat arbor,
 et croceo fetu teretis circumdare truncos:
 talis erat species auri frondentis opaca
 ilice, sic leni crepitabat brattea vento.
 corripit Aeneas extemplo avidusque refringit
 cunctantem, et vatis portat sub tecta Sibyllae.

Nec minus interea Misenum in litore Teucri
 flebant et cineri ingrato suprema ferebant.
 principio pinguem taedis et robore secto
 ingentem struxere pyram, cui frondibus atris
 intexunt latera et feralis ante cupressos
 constituunt, decorantque super fulgentibus armis.
 pars calidos latices et aëna undantia flammis
 expediunt corpusque lavant frigentis et ungunt.
 fit gemitus. tum membra toro defleta reponunt
 purpureasque super vestes, velamina nota,
 coniciunt. pars ingenti subiere feretro

(triste ministerium) et subiectam more parentum
aversi tenere facem. congesta cremantur
turea dona, dapes, fuso crateres olivo. 225

postquam conlapsi cineres et flamma quievit,
reliquias vino et bibulam lavere favillam,
ossaque lecta cado textit Corynaeus aëno. 230

idem ter socios pura circumtulit unda
spargens rore levi et ramo felicis olivae,
lustravitque viros dixitque novissima verba.
at pius Aeneas ingenti mole sepulchrum
imponit suaeque arma viro remumque tubamque
monte sub aërio, qui nunc Misenus ab illo
dicitur aeternumque tenet per saecula nomen. 235

His actis propere exequitur praecepta Sibyllae.
spelunca alta fuit vastoque immanis hiatu,
scrupea, tuta lacu nigro nemorumque tenebris,
quam super haut ullae poterant impune volantes
tendere iter pinnis: talis sese halitus atris 240
faucibus effundens super ad convexa ferebat.

quattuor hic primum nigrantis terga iuencos 243

constituit frontique invergit vincta sacerdos, 245
et summas carpens media inter cornua saetas

ignibus imponit sacris, libamina prima,
voce vocans Hecaten caeloque ereboque potentem.

supponunt alii cultros tepidumque cruorem
succipiunt pateris. ipse atri velleris agnam
Aeneas matri Eumenidum magnaеque sorori 250

ense ferit sterilemque tibi, Proserpina, vaccam.

tum Stygio regi nocturnas incohat aras
et solida imponit taurorum viscera flammis,
pingue superque oleum fundens ardentibus extis

unde locum Grai dixerunt nomine Aornon 242

. . . . .
 ecce autem primi sub lumina solis et ortus 25
 sub pedibus mugire solum et iuga coepta moveri
 silvarum visaeque canes ululare per umbram
 adventante dea. 'procul o procul este, profani'
 conclamat vates, 'totoque absistite luco;
 tuque invade viam vaginaque eripe ferrum: 26
 nunc animis opus, Aenea, nunc pectore firmo.'
 tantum effata furens antro se immisit aperto;
 ille ducem haut timidus vadentem passibus aequat.

Di, quibus imperium est animarum, umbraeque silentes
 et Chaos et Phlegethon, loca nocte tacentia late, 26
 sit mihi fas audita loqui, sit numine vestro
 pandere res alta terra et caligine mersas.

Ibant obscuri sola sub nocte per umbram
 perque domos Ditis vacuas et inania regna:
 quale per incertam lunam sub luce maligna 27
 est iter in silvis, ubi caelum condidit umbra
 Iuppiter et rebus nox abstulit atra colorem.
 vestibulum ante ipsum primis in faucibus Orci
 Luctus et ultrices posuere cubilia Curae,
 pallentesque habitant Morbi tristisque Senectus 27
 et Metus et malesuada Fames ac turpis Egestas,
 terribiles visu formae, Letumque Labosque;
 tum consanguineus Leti Sopor et mala mentis
 Gaudia mortiferumque adverso in limine Bellum
 ferreique Eumenidum thalami et Discordia demens, 28
 vipereum crinem vittis innexa cruentis.

In medio ramos annosaeque brachia pandit
 ulmus opaca ingens, quam sedem Somnia volgo
 vana tenere ferunt foliisque sub omnibus haerent.
 multaeque praeterea variarum monstra ferarum 28
 Centauri in foribus stabulant Scyllaeque biformes

et centumgeminus Briareus ac belua Lernae
 horrendum stridens, flammisque armata Chimaera,
 Gorgones Harpyiaeque et forma tricorporis umbrae.
 corripit hic subita trepidus formidine ferrum 290
 Aeneas strictamque aciem venientibus offert,
 et ni docta comes tenuis sine corpore vitas
 admoneat volitare cava sub imagine formae,
 inruat et frustra ferro diverberet umbras.

Hinc via Tartarei quae fert Acherontis ad undas. 295
 turbidus hic caeno vastaque voragine gurgēs
 aestuat atque omnem Cocyto eructat harenam.
 portitor has horrendus aquas et flumina servat
 terribili squalore Charon, cui plurima mento
 canities inculta iacet, stant lumina flamma, 300
 sordidus ex umeris nodo dependet amictus.
 ipse ratem conto subigit velisque ministrat
 et ferruginea subvectat corpora cumba,
 iam senior, sed cruda deo viridisque senectus.
 huc omnis turba ad ripas effusa ruebat, 305
 matres atque viri defunctaque corpora vita
 magnanimum heroum, pueri innuptaeque puellae
 impositique rogis iuvenes ante ora parentum:
 quam multa in silvis autumnī frigore primo
 lapsa cadunt folia, aut ad terram gurgite ab alto 310
 quam multae glomerantur aves, ubi frigidus annus
 trans pontum fugat et terris immittit apricis.
 stabant orantes primi transmittere cursum
 tendebantque manus ripae ulterioris amore.
 navita sed tristis nunc hos nunc accipit illos, 315
 ast alios longe summotos arcet harena.
 Aeneas miratus enim motusque tumultu
 'dic' ait, 'o virgo, quid volt concursus ad annem?
 quidve petunt animae? vel quo discrimine ripas

hae lincunt, illae remis vada livida verrunt?' 320
 olli sic breviter fata est longaeva sacerdos:
 'Anchisa generate, deum certissima proles,
 Cocyti stagna alta vides Stygiamque paludem,
 di cuius iurare timent et fallere numen.
 portitor ille Charon; hi, quos vehit unda, sepulti; 326
 haec omnis, quam cernis, inops inhumataque turbast; 325
 nec ripas datur horrendas et rauca fluenta
 transportare prius, quam sedibus ossa quierunt.
 centum errant annos volitantque haec litora circum:
 tum demum admissi stagna exoptata revisunt.' 330
 constitit Anchisa satus et vestigia pressit,
 multa putans sortemque animo miseratus iniquam.
 cernit ibi maestos et mortis honore carentis
 Leucaspim et Lyciae ductorem classis Oronten,
 quos simul ab Troia ventosa per aequora vectos 335
 obruit auster, aqua involvens navemque virosque.
 Ecce gubernator sese Palinurus agebat,
 qui Libyco nuper cursu, dum sidera servat,
 exciderat puppi mediis effusus in undis.
 hunc ubi vix multa maestum cognovit in umbra, 340
 sic prior adloquitur: 'quis te, Palinure, deorum
 eripuit nobis medioque sub aequore mersit?
 dic age. namque mihi, fallax haut ante repertus,
 hoc uno responso animum delusit Apollo,
 qui fore te ponto incolumem finisque canebat 345
 venturum Ausonios. en haec promissa fides est?'
 ille autem: 'neque te Phoebi cortina fefellit,
 dux Anchisiade, nec me deus aequore mersit,
 namque gubernaculum multa vi forte revolsum,
 cui datus haerebam custos cursusque regebam, 350
 praecipitans traxi mecum. maria aspera iuro
 non ullum pro me tantum cepisse timorem,

quam tua ni, spoliata armis, excussa magistro,
 deficeret tantis navis surgentibus undis.
 tris notus hibernas immensa per aequora noctes 355
 vexit me violentus aqua; vix lumine quarto
 prospexi Italiam summa sublimis ab unda.
 paulatim adnabam terrae: iam tuta tenebam,
 nī gens crudelis madida cum veste gravatum
 prensantemque uncis manibus capita aspera montis 360
 ferro invasisset praedamque ignara putasset.

* * *

nunc me fluctus habet versantque in litore venti.
 quod te per caeli iucundum lumen et auras,
 per genitorem oro, per spes surgentis Iuli,
 eripe me his, invicte, malis: aut tu mihi terram 365
 inice (namque potes) portusque require Velinos,
 aut tu, siqua via est, siquam tibi diva creatrix
 ostendit (neque enim, credo, sine numine divom
 flumina tanta paras Stygiamque innare paludem),
 da dextram misero et tecum me tolle per undas, 370
 sedibus ut saltem placidis in morte quiescam.
 talia fatus erat, coepit cum talia vates:
 'unde haec, o Palinure, tibi tam dira cupido?
 tu Stygias inhumatus aquas amnemque severum
 Eumenidum aspicias ripamve iniussus adibis? 375
 desine fata deum flecti sperare precando.
 sed cape dicta memor, duri solacia casus.
 nam tua finitimi, longe lateque per urbes
 prodigiis acti caelestibus, ossa piabunt
 et statuent tumulum et tumulo sollemnia mittent, 380
 aeternumque locus Palinuri nomen habebit.'
 his dictis curae emotae pulsusque parumper
 corde dolor tristi; gaudet cognomine terrae.

Ergo iter inceptum peragunt fluvioque propinquant.

navita quos iam inde ut Stygia prospexit ab unda 38
per tacitum nemus ire pedemque advertere ripae,
sic prior adgreditur dictis atque increpat ultro:
'quisquis es, armatus qui nostra ad flumina tendis,
fare age, quid venias, iam istinc, et comprime gressum
umbrarum hic locus est, somni noctisque soporae; 39
corpora viva nefas Stygia vectare carina.
nec vero Alciden me sum laetatus euntem
accepisse lacu nec Thesea Pirithoumque,
dis quamquam geniti atque invicti viribus essent.
Tartareum ille manu custodem in vincla petivit 39
ipsius a solio regis, traxitque trementem;
hi dominam Ditis thalamo deducere adorti.'
quae contra breviter fata est Amphrysia vates:
'nullae hic insidiae tales (absiste moveri),
nec vim tela ferunt: licet ingens ianitor antro 40
aeternum latrans exsanguis terreat umbras,
casta licet patruī servet Proserpina limen.
Troīus Aeneas, pietate insignis et armis,
ad genitorem imas erebi descendit ad umbras.
si te nulla movet tantae pietatis imago, 40
at ramum hunc' (aperit ramum, qui veste latebat)
'adgnoscas.' tumida ex ira tum corda residunt,
nec plura his: ille admirans venerabile donum
fatalis virgae, longo post tempore visum,
caeruleam advertit puppim ripaeque propinquat. 41
inde alias animas, quae per iuga longa sedebant,
deturbat laxatque foros; simul accipit alveo
ingentem Aenean. gemuit sub pondere cumba
sutilis et multam accepit rimosa paludem.
tandem trans fluvium incolumis vatemque virumque 41
informi limo glaucaque exponit in ulva.

Cerberus haec ingens latratu regna trifauci

personat, adverso recubans immanis in antro.
 cui vates, horrere videns iam colla colubris,
 melle soporatum et medicatis frugibus offam 420
 obicit. ille fame rabida tria guttura pandens
 corripit obiectam atque immania terga resolvit
 fusus humi totoque ingens extenditur antro.
 occupat Aeneas aditum custode sepulto
 evaditque celer ripam inremeabilis undae. 425

Continuo auditae voces vagitus et ingens
 infantumque animae flentes, in limine primo
 quos dulcis vitae exsortis et ab ubere raptos
 abstulit atra dies et funere mersit acerbo.
 hos iuxta falso damnati crimine mortis. 430
 nec vero hae sine sorte datae, sine iudice, sedes:
 quaesitor Minos urnam movet; ille silentum
 conciliumque vocat vitasque et crimina discit.
 proxima deinde tenent maesti loca, qui sibi letum
 insontes peperere manu lucemque perosi 435
 proiecere animas. quam vellent aethere in alto
 nunc et pauperiem et duros perferre labores!
 fas obstat, tristisque palus inamabilis undae
 alligat et noviens Styx interfusa coerces.
 nec procul hinc partem fusi monstrantur in omnem 440
 lugentes campi; sic illos nomine dicunt.
 hic quos durus amor crudeli tabe peredit,
 secreti celant calles et murtea circum
 silva tegit; curae non ipsa in morte relinquunt.
 his Phaedram Procrimque locis maestamque Eriphylen, 445
 crudelis nati monstrantem volnera, cernit,
 Euhadnenque et Pasiphaën; his Laodamia
 et comes et iuvenis quondam, nunc femina Caeneus
 rursus et in veterem fato revoluta figuram.
 inter quas Phoenissa recens a vulnere Dido 450

errabat silva in magna. quam Troïus heros
 ut primum iuxta stetit adgnovitque per umbras
 obscuram, qualem primo qui surgere mense
 aut videt aut vidisse putat per nubila lunam,
 demisit lacrimas dulcique adfatus amorest: 4
 'infelix Dido, verus mihi nuntius ergo
 venerat extinctam ferroque extrema secutam?
 funeris heu tibi causa fui? per sidera iuro,
 per superos et siqua fides tellure sub ima est,
 invitus, regina, tuo de litore cessi. 4
 sed me iussa deum, quae nunc has ire per umbras,
 per loca senta situ cogunt noctemque profundam,
 imperiis egere suis; nec credere quivi
 hunc tantum tibi me discessu ferre dolorem.
 siste gradum teque aspectu ne subtrahe nostro. 4
 quem fugis? extremum fato quod te adloquor, hoc est
 talibus Aeneas ardentem et torva tuentem
 lenibat dictis animum lacrimasque ciebat.
 illa solo fixos oculos aversa tenebat,
 nec magis incepto voltum sermone movetur, 4
 quam si dura silex aut stet Marpesia cantes.
 tandem corripuit sese atque inimica refugit
 in nemus umbriferum, coniunx ubi pristinus illi
 respondet curis aequatque Sychaeus amorem.
 nec minus Aeneas, casu concussus iniquo, 4
 prosequitur lacrimis longe et miseratur euntem.
 Inde datum molitur iter. iamque arva tenebant
 ultima, quae bello clari secreta frequentant.
 hic illi occurrit Tydeus, hic inclutus armis
 Parthenopaeus et Adrasti pallentis imago, 4
 hic multum fleti ad superos belloque caduci
 Dardanidae, quos ille omnis longo ordine cernens
 ingemuit, Glaucumque Medontaque Thersilochumque

tris Antenoridas, Cererique sacrum Polyboten
 Idaeumque etiam currus, etiam arma tenentem. 485
 circumstant animae dextra laevaue frementes.
 nec vidisse semel satis est; iuvat usque morari
 et conferre gradum et veniendi discere causas.
 at Danaum proceres Agamemnoniaeque phalanges
 ut videre virum fulgentiaque arma per umbras, 490
 ingenti trepidare metu: pars vertere terga,
 ceu quondam petiere rates; pars tollere vocem
 exiguam, inceptus clamor frustratur hiantis.

Atque hic Priamiden laniatum corpore toto
 Deiphobum vidit, lacerum crudeliter ora, 495
 ora manusque ambas, populataque tempora raptis
 auribus et truncas inhonesto vulnere naris.
 vix adeo agnovit pavitantem ac dira tegentem
 supplicia, et notis compellat vocibus ultro:
 'Deiphobe armipotens, genus alto a sanguine Teueri, 500
 quis tam crudelis optavit sumere poenas?
 cui tantum de te licuit? mihi fama suprema
 nocte tulit fessum vasta te caede Pelasgum
 procubuisse super confusae stragis acervom.
 tunc egomet tumulum Rhoeteo litore inanem 505
 constitui et magna manis ter voce vocavi.
 nomen et arma locum servant: te, amice, nequivi
 conspicere et patria decedens ponere terra.'
 ad quae Priamides: 'nihil o tibi amice relictum;
 omnia Deiphobo solvisti et funeris umbris. 510
 sed me fata mea et scelus exitiale Lacaenae
 his mersere malis; illa haec monimenta reliquit.
 namque ut supremam falsa inter gaudia noctem
 egerimus, nosti; et nimium meminisse necesse est.
 cum fatalis ecus saltu super ardua venit 515
 Pergama et armatum peditem gravis attulit alvo,

illa chorum simulans euhantis orgia circum
 ducebat Phrygias; flammam media ipsa tenebat
 ingentem et summa Danaos ex arce vocabat.
 tunc me confectum choreis somnoque gravatum 52
 infelix habuit thalamus pressitque iacentem
 dulcis et alta quies placidaeque simillima morti.
 egregia interea coniunx arma omnia tectis
 amovet (et fidum capiti subduxerat ensem):
 intra tecta vocat Menelaum et limina pandit, 53
 scilicet id magnum sperans fore munus amanti
 et famam extinguī veterum sic posse malorum.
 quid moror? inrumpunt thalamo, comes additus una
 hortator scelerum Aeolides. di, talia Graīs
 instaurate, pio si poenas ore reposco. 54
 sed te qui vivom casus, age fare vicissim,
 attulerint. pelagine venis erroribus actus
 an monitu divom? an quae te Fortuna fatigat,
 ut tristis sine sole domos, loca turbida, adires?
 hac vice sermonum roseis Aurora quadrigis 55
 iam medium aetherio cursu traiecerat axem.
 et fors omne datum traherent per talia tempus,
 sed comes admonuit breviterque adfata Sibylla est.
 'nox ruit, Aenea; nos flendo ducimus horas.
 hic locus est, partis ubi se via findit in ambas: 56
 dextera quae Ditis magni sub moenia tendit,
 hac iter Elysium nobis; at laeva malorum
 exercet poenas et ad impia Tartara mittit.'
 Deiphobus contra 'ne saevi, magna sacerdos:
 discedam, explebo numerum reddarque tenebris. 57
 i decus, i, nostrum: melioribus utere fatis.'
 tantum effatus, et in verbo vestigia torsit.

Respicit Aeneas: subito et sub rupe sinistra
 moenia lata videt, triplici circumdata muro,

quae rapidus flammis ambit torrentibus amnis, 550
 Tartareus Phlegethon, torquetque sonantia saxa.
 porta adversa ingens, solidoque adamante columnae,
 vis ut nulla virum, non ipsi excindere bello
 caelicolae valeant; stat ferrea turris ad auras,
 Tisiphoneque sedens, palla succincta cruenta, 555
 vestibulum exsomnis servat noctesque diesque.
 hinc exaudiri gemitus et saeva sonare
 verbera, tum stridor ferri tractaeque catenae.
 constitit Aeneas strepitumque exterritus hausit.
 'quae scelerum facies? o virgo, effare; quibusve 560
 urgentur poenis? quis tantus clangor ad auris?'
 tum vates sic orsa loqui: 'dux inclute Teucrum,
 nulli fas casto sceleratum insistere limen;
 sed me cum lucis Hecate praefecit Avernis,
 ipsa deum poenas docuit perque omnia duxit. 565
 Cnosius haec Rhadamanthus habet durissima regna
 castigatque auditque dolos subigitque fateri,
 quae quis apud superos, furto laetatus inani,
 distulit in seram commissa piacula mortem.
 continuo sontis ultrix accincta flagello 570
 Tisiphone quatit insultans, torvosque sinistra
 intentans anguis vocat agmina saeva sororum.'
 (tum demum horrissono stridentes cardine sacrae
 panduntur portae.) 'cernis, custodia qualis
 vestibulo sedeat? facies quae limina servet? 575
 quinquaginta atris immanis hiatibus hydra
 saevior intus habet sedem. tum Tartarus ipse
 bis patet in praeceps tantum tenditque sub umbras,
 quantus ad aetherium caeli suspectus Olympum.
 hic genus antiquom Terrae, Titania pubes, 580
 fulmine deiecti fundo volvontur in imo.
 hic et Aloidas geminos immania vidi

corpora, qui manibus magnum rescindere caelum
 adgressi superisque Iovem detrudere regnis.
 vidi et crudelis dantem Salmonea poenas,
 *[dum flammam Iovis et sonitus imitatur Olympi.]
 quattuor hic invectus equis et lampada quassans
 per Graium populos mediaeque per Elidis urbem
 ibat ovans divomque sibi poscebat honorem,
 demens, qui nimbos et non imitabile fulmen
 aere et cornipedum pulsu simularet equorum.
 at pater omnipotens densa inter nubila telum
 contorsit, non ille faces nec fumea taedis
 lumina, praecipitemque immani turbine adegit.
 nec non et Tityon, Terrae omniparentis alumnum,
 cernere erat, per tota novem cui iugera corpus
 porrigitur, rostroque immanis voltur obunco
 immortale iecur tondens fecundaque poenis
 viscera rimaturque epulis habitatque sub alto
 pectore, nec fibris requies datur ulla renatis.
 [quid memorem Lapithas, Ixiona Pirithoumque?]

* * * *

quo super atra silex iam iam lapsura cadentique
 imminet adsimilis; lucent genialibus altis
 aurea fulera toris, epulaeque ante ora paratae
 regifico luxu; furiarum maxima iuxta
 accubat et manibus prohibet contingere mensas
 exsurgitque facem attollens atque intonat ore.
 hic quibus invisi fratres, dum vita manebat,
 pulsatusve parens aut fraus innexa clienti,
 aut qui divitiis soli incubuere repertis
 nec partem posuere suis (quae maxima turba est),
 quique ob adulterium caesi, quique arma secuti
 impia nec veriti dominorum fallere dextras,
 inclusi poenam expectant. ne quaere doceri

quam poenam, aut quae forma viros fortunave mersit. 615
 saxum ingens volvont alii, radiisque rotarum
 districti pendent; sedet aeternumque sedebit
 infelix Theseus; Phlegyasque miserrimus omnis
 admonet et magna testatur voce per umbras:

"discite iustitiam moniti et non temnere divos." 620

vendidit hic auro patriam dominumque potentem
 imposuit, fixit leges pretio atque refixit;
 hic thalamum invasit natae vetitosque hymenaeos;
 ausi omnes immane nefas ausoque potiti.

non, mihi si linguae centum sint oraque centum, 625
 ferrea vox, omnis scelerum comprehendere formas,
 omnia poenarum percurrere nomina possim."

Haec ubi dicta dedit Phoebi longaeva sacerdos,
 'sed iam age, carpe viam et susceptum perface munus.
 adceleremus' ait: 'Cyclopum educta caminis 630

moenia conspicio atque adverso fornice portas,
 haec ubi nos praecepta iubent deponere dona.'
 dixerat et pariter gressi per opaca viarum
 corripunt spatium medium foribusque propinquant.

occupat Aeneas aditum corpusque recenti 635
 spargit aqua ramumque adverso in limine figit.

His demum exactis, perfecto munere divae,

devenere locos laetos et amoena virecta

fortunatorum nemorum sedesque beatas.

largior hic campos aether et lumine vestit 640

purpureo, solemque suum, sua sidera norunt.

pars in gramineis exercent membra palaestris,

contendunt ludo et fulva luctantur harena;

pars pedibus plaudunt choreas et carmina dicunt.

nec non Thraecius longa cum veste sacerdos 645

obloquitur numeris septem discrimina vocum,

iamque eadem digitis, iam pectine pulsat eburno.

hic genus anticum Teuceri, pulcherrima proles,
 magnanimi heroes, nati melioribus annis,
 Ilusque Assaracusque et Troiae Dardanus auctor. 68
 arma procul currusque virum miratur inanis.
 stant terra defixae hastae, passimque soluti
 per campum pascuntur equi. quae gratia currum
 armorumque fuit vivis, quae cura nitentis
 pascere equos, eadem sequitur tellure repostos. 69
 conspicit ecce alios dextra laevaque per herbam
 vescentis laetumque choro paeana canentis
 inter odoratum lauri nemus, unde superne
 plurimus Eridani per silvam volvitur amnis.
 hic manus ob patriam pugnando volnera passi, 70
 quique sacerdotes casti, dum vita manebat,
 quique pii vates et Phoebæ digna locuti,
 inventas aut qui vitam excoluere per artis,
 quique sui memores aliquos fecere merendo:
 omnibus his nivea cinguntur tempora vitta. 71
 quos circumfusus sic est adfata Sibylla,
 Musaeum ante omnis (medium nam plurima turba
 hunc habet atque umeris extantem suspicit altis):
 'dicite, felices animae tuque, optime vates,
 quae regio Anchisen, quis habet locus? illius ergo 72
 venimus et magnos erebi transnavimus amnis.'
 atque hic responsum paucis ita reddidit heros:
 'nulli certa domus; lucis habitamus opacis
 riparumque toros et prata recentia rivis
 incolimus. sed vos, si fert ita corde voluntas, 73
 hoc superate iugum, et facili iam tramite sistam.'
 dixit et ante tulit gressum camposque nitentis
 desuper ostentat, dehinc summa cacumina linquunt.
 At pater Anchises penitus convalle virenti
 inclusas animas superumque ad lumen ituras 74

lustrabat studio recolens, omnemque suorum
 forte recensebat numerum carosque nepotes
 fataque fortunasque virum moresque manusque.
 isque ubi tendentem adversum per gramina vidit
 Aenean, alacris palmas utrasque tetendit, 685
 effusaeque genis lacrimae et vox excidit ore:
 'venisti tandem, tuaque expectata parenti
 vicit iter durum pietas? datur ora tueri,
 nate, tua et notas audire et reddere voces?
 sic equidem ducebam animo rebarque futurum 690
 tempora dinumerans, nec me mea cura fefellit.
 quas ego te terras et quanta per aequora vectum
 accipio, quantis iactatum, nate, periculis!
 quam metui, ne quid Libyae tibi regna nocerent!
 ille autem 'tua me, genitor, tua tristis imago 695
 saepius occurrens haec limina tendere adegit;
 stant sale Tyrrheno classes. da iungere dextram,
 da, genitor, teque amplexu ne subtrahe nostro.'
 sic memorans largo fletu simul ora rigabat.
 ter conatus ibi collo dare bracchia circum, 700
 ter frustra comprehensa manus effugit imago
 [par levibus ventis volucrique simillima somno].

Interea videt Aeneas in valle reducta
 seclusum nemus et virgulta sonantia silvae
 Lethaeumque domos placidas qui praevenat amnem. 705
 hunc circum innumerae gentes populi que volabant,
 ac velut in pratis ubi apes aestate serena
 floribus insidunt variis et candida circum
 lilia funduntur, strepit omnis murmure campus.
 horrescit visu subito causasque requirit 710
 inscius Aeneas, quae sint ea flumina porro,
 quive viri tanto compleverint agmine ripas.
 tum pater Anchises 'animae, quibus altera fato

corpora debentur, Lethaei ad fluminis undam
securos latices et longa oblivia potant.

715

*[has equidem memorare tibi atque ostendere coram]
iampridem hanc prolem cupio enumerare meorum,
quo magis Italia mecum laetere reperta.'

'o pater, anne aliquas ad caelum hinc ire putandumst
sublimis animas iterumque ad tarda reverti

720

corpora? quae lucis miseris tam dira cupido?

'dicam equidem nec te suspensum, nate, tenebo'
suscipit Anchises, atque ordine singula pandit.

'principio caelum ac terram camposque liquentis
lucentemque globum, lunam Titaniaque astra

725

spiritus intus alit, totamque infusa per artus
mens agitat molem et magno se corpore miscet.

inde hominum pecudumque genus vitaeque volantum
et quae marmoreo fert monstra sub aequore pontus.

igneus est ollis vigor et caelestis origo

730

seminibus, quantum non corpora noxia tardant
terrenique hebetant artus moribundaque membra,

hinc metuunt cupiuntque, dolent gaudentque, neque auras
dispiciunt clausae tenebris et carcere caeco.

quin et supremo cum lumine vita reliquit,

735

non tamen omne malum miseris nec funditus omnes
corporeae excedunt pestes, penitusque necesse est

multa diu concreta modis inolescere miris.

ergo exercentur poenis veterumque malorum
supplicia expendunt. aliae panduntur inanes

740

suspensae ad ventos, aliis sub gurgite vasto
infectum eluitur scelus aut exuritur igni:

donec longa dies, perfecto temporis orbe,

745

concretam exemit labem purumque relinquit
aetherium sensum atque aurai simplicis ignem.

quisque suos patimur manis; exinde per amplum

750

mittimur Elysium et pauci laeta arva tenemus.
 has omnis, ubi mille rotam volvere per annos, 748
 Lethaeum ad fluvium deus evocat agmine magno,
 scilicet immemores super ut convexa revisant 750
 rursus et incipiant in corpora velle reverti.'

Dixerat Anchises, natumque unaque Sibyllam
 conventus trahit in medios turbamque sonantem,
 et tumulum capit, unde omnis longo ordine posset
 adversos legere et venientum discere voltus. 755

'Nunc age, Dardanium prolem quae deinde sequatur
 gloria, qui maneant Itala de gente nepotes,
 inlustris animas nostrumque in nomen ituras
 expediam dictis et te tua fata docebo.

ille, vides, pura iuvenis qui nititur hasta, 760

proxima sorte tenet lucis loca, primus ad auras
 aetherias Italo commixtus sanguine surget,
 Silvius, Albanum nomen, tua postuma proles,
 quem tibi longaevo serum Lavinia coniunx
 educet silvis regem regumque parentem, 765

unde genus Longa nostrum dominabitur Alba.
 proximus ille Procas, Troianae gloria gentis,
 et Capys et Numitor et qui te nomine reddet
 Silvius Aeneas, pariter pietate vel armis
 egregius, si umquam regnandam acceperit Albam. 770

qui iuvenes! quantas ostentant, aspice, vires!
 atque umbrata gerunt civili tempora quercu.
 hi tibi Nomentum et Gabios urbemque Fidenam,
 hi Collatinas imponent montibus arces,
 Pometios Castrumque Inui Bolamque Coramque. 775
 haec tum nomina erunt, nunc sunt sine nomine terrae.
 quin et avo comitem sese Mavortius addet
 Romulus, Assaraci quem sanguinis Ilia mater
 educet. viden ut geminae stant vertice cristae

et pater ipse sno superum iam signat honore? 78
 en huius, nate, auspiciis illa incluta Roma
 imperium terris, animos aequabit Olympo
 septemque una sibi muro circumdabit arces,
 felix prole virum: qualis Berecynthia mater 78
 invehitur curru Phrygias tarrita per urbes,
 laeta deum partu, centum complexa nepotes,
 omnis caelicolas, omnis super alta tenentis.
 huc geminas nunc flecte acies, hanc aspice gentem
 Romanosque tuos. hic Caesar et omnis Iuli
 progenies, magnum caeli ventura sub axem. 79
 hic vir, hic est, tibi quem promitti saepius audis,
 Augustus Caesar, divi genus, aurea condet
 saecula qui rursus Latio regnata per arva
 Saturno quondam, super et Garamantas et Indos
 proferet imperium (iacet extra sidera tellus, 79
 extra anni solisque vias, ubi caelifer Atlans
 axem umero torquet stellis ardentibus aptum).
 huius in adventum iam nunc et Caspia regna
 responsis horrent divom et Maeotia tellus
 et septemgemini turbant trepida ostia Nili. 80
 nec vero Alcides tantum telluris obivit,
 fixerit aeripedem cervam licet aut Erymanthi
 pacarit nemora et Lernam tremefecerit arcu,
 nec qui pampineis victor iuga flectit habenis
 Liber, agens celso Nysae de vertice tigris. 80
 et dubitamus adhuc virtute extendere vires,
 aut metus Ausonia prohibet consistere terra?
 illae autem, paribus quas fulgere cernis in armis, 81
 concordēs animae nunc et dum nocte premuntur,
 heu quantum inter se bellum, si lumina vitae
 attigerint, quantas acies stragemque ciebunt,
 aggeribus socer Alpinis atque arce Monoeci 81

descendens, gener adversis instructus eoīs!
 ne, pueri, ne tanta animis adsuescite bella
 neu patriae validas in viscera vertite vires;
 tuque prior, tu parce, genus qui ducis Olympo:
 proice tela manu, sanguis meus! 835
 quis procul ille autem ramis insignis olivae 808
 sacra ferens? nosco crinis incanaque menta
 regis Romani, primam qui legibus urbem 810
 fundabit, Curibus parvis et paupere terra
 missus in imperium magnum. quōi deinde subibit
 otia qui rumpet patriae residesque movebit
 Tullus in arma viros et iam desueta triumphis
 agmina. quem iuxta sequitur iactantior Ancus, 815
 nunc quoque iam nimium gaudens popularibus auris.
 vis et Tarquinius reges animamque superbam
 ultoris Bruti fascesque videre receptos?
 consulis imperium hic primus saevasque secures
 accipiet, natosque pater nova bella moventis 820
 ad poenam pulchra pro libertate vocabit,
 infelix, utcumque ferent ea facta minores:
 vincet amor patriae laudumque immensa cupido.
 quin Decios Drususque procul saevomque securi
 aspice Torquatum et referentem signa Camillum. 825
 ille triumphata Capitolia ad alta Corintho 836
 victor aget currum, caesis insignis Achivis.
 eruet ille Argos Agamemnoniasque Mycenae
 ipsumque Aeaciden, genus armipotentis Achilli,
 ultus avos Troiae templa et temerata Minervae. 840
 quis te, magne Cato, tacitum aut te, Cosse, relinquat?
 quis Gracchi genus aut geminos, duo fulmina belli,
 Scipiadas, cladem Libyae, parvoque potentem
 Fabricium vel te sulco, Serrane, serentem?
 quo fessum rapitis, Fabii? tun Maximus ille es, 845

unus qui nobis cunctando restitues rem?
 exudent alii spirantia mollius aera
 (cedo equidem), vivos ducent de marmore voltus,
 orabunt causas melius, caelique meatus
 describent radio et surgentia sidera dicent: 85
 tu regere imperio populos, Romane, memento
 (haec tibi erunt artes) pacique imponere morem,
 parcere subiectis et debellare superbos.'

Sic pater Anchises, atque haec mirantibus addit:
 'aspice, ut insignis spoliis Marcellus opimis 85
 ingreditur victorque viros super eminent omnis.
 hic rem Romanam magno turbante tumultu
 sistet, eques sternet Poenos Gallumque rebellem,
 tertiaque arma patri suspendet capta Quirino.'
 atque hic Aeneas (una namque ire videbat 86
 egregium forma iuvenem et fulgentibus armis,
 sed frons laeta parum et deiecto lumina voltu)
 'quis, pater, ille, virum qui sic comitatur euntem?
 filius anne aliquis magna de stirpe nepotum?
 qui strepitus circa comitum! quantum instar in ipso! 86
 sed nox atra caput tristi circumvolat umbra.'
 tum pater Anchises lacrimis ingressus obortis
 'o gnate, ingentem luctum ne quaere tuorum.
 ostendent terris hunc tantum fata neque ultra
 esse sinent. nimium vobis Romana propago 87
 visa potens, superi, propria haec si dona fuissent.
 quantos ille virum magnam Mavortis ad urbem
 campus aget gemitus! vel quae, Tiberine, videbis
 funera, cum tumulum praeterlabere recentem!
 nec puer Iliaca quisquam de gente Latinos 87
 in tantum spe tollet avos, nec Romula quondam
 ullo se tantum tellus iactabit alumno.
 heu pietas, heu prisca fides invictaque bello

dextera! non illi se quisquam impune tulisset
 obviu armato, seu cum pedes iret in hostem 880
 seu spumantis equi foderet calcaribus armos.
 heu miserande puer, siqua fata aspera rumpas,
 tu Marcellus eris. manibus date lilia plenis,
 purpureos spargam flores animamque nepotis
 his saltem adcumulem donis et fungar inani 885
 munere.' sic tota passim regione vagantur
 aëris in campis latis atque omnia lustrant.
 quae postquam Anchises natum per singula duxit
 incenditque animum famae venientis amore,
 exim bella viro memorat quae deinde gerenda 890
 Laurentisque docet populos urbemque Latini
 et quo quemque modo fugiatque feratque laborem.

[Sunt geminae Somni portae; quarum altera fertur
 cornea, qua veris facilis datur exitus umbris,
 altera candenti perfecta nitens elephanto, 895
 sed falsa ad caelum mittunt insomnia manes.]
 his ibi tum natum Anchises unaque Sibyllam
 prosequitur dictis portaque emittit Avena:
 ille viam secat ad navis sociosque revisit;
 tum se ad Caietae recto fert litore portum. 900
 [anchora de prora iacitur; stant litore puppes.]

P. VERGILI MARONIS
A E N E I D O S

LIBER SEPTIMVS

Tu quoque litoribus nostris, Aeneïa nutrix,
aeternam moriens famam, Caieta, dedisti;
et nunc servat honos sedem tuus ossaque nomen
Hesperia in magna, siqua est ea gloria, signat.
at pius exequiis Aeneas rite solutis, 5
aggere composito tumuli, postquam alta quierunt
aequora, tendit iter velis portumque relinquit.
adspirant aurae in noctem nec candida cursus
Luna negat, splendet tremulo sub lumine pontus.
proxima Circaeae raduntur litora terrae, 10
dives inaccessos ubi Solis filia lucos
adsiduo resonat cantu tectisque superbis
urit odoratam nocturna in lumina caedrum,
arguto tenuis percurrrens pectine telas.
hinc exaudiri gemitus iraeque leonum 15
vincla recusantum et sera sub nocte rudentum,
saetigerique sues atque in praesepibus ursi
saevire ac formae magnorum ululare luporum,
quos hominum ex facie dea saeva potentibus herbis
induerat Circe in voltus ac terga ferarum. 20
quae ne monstra pii paterentur talia Troes

delati in portus neu litora dira subirent,
 Neptunus ventis implevit vela secundis
 atque fugam dedit et praeter vada fervida vexit.

Iamque rubescebat radiis mare et aethere ab alto 25
 Aurora in roseis fulgebat lutea bigis:
 cum venti posuere omnisque repente resedit
 flatus et in lento luctantur marmore tonsae.
 atque hic Aeneas ingentem ex aequore lucum
 prospicit. hunc inter fluvio Tiberinus amoeno 30
 verticibus rapidis et multa flavos harena
 in mare prorumpit. variae circumque supraque
 adsuetae ripis volucres et fluminis alveo
 aethera mulcebant cantu lucoque volabant.
 flectere iter sociis terraeque advertere proras 35
 imperat et laetus fluvio succedit opaco.

Nunc age, qui reges, Erato, quae tempora rerum,
 quis Latio antiquo fuerit status, advena classem
 cum primum Ausoniis exercitus appulit oris,
 expediam et primae revocabo exordia pugnae. 40
 tu vatem, tu, diva, mone. dicam horrida bella,
 dicam acies actosque animis in funera reges
 Tyrrhenamque manum totamque sub arma coactam
 Hesperiam. maior rerum mihi nascitur ordo,
 maius opus moveo.

rex arva Latinus et urbes 45
 iam senior longa placidas in pace regebat.
 hunc Fauno et nympha genitum Laurente Marica
 accipimus, Fauno Picus pater isque parentem
 te, Saturne, refert, tu sanguinis ultimus auctor.
 filius huic fato divom prolesque virilis 50
 nulla fuit primaque oriens erepta iuventa est.
 sola domum et tantas servabat filia sedes,
 iam matura viro, iam plenis nubilis annis

multi illam magno e Latio totaque petebant
 Ausonia. petit ante alios pulcherrimus omnis
 Turnus, avis atavisque potens, quem regia coniunx
 adiungi generum miro properabat amore;
 sed variis portenta deum terroribus obstant.
 laurus erat tecti medio in penetralibus altis,
 sacra comam multosque metu servata per annos,
 quam pater inventam, primas cum conderet arces,
 ipse ferebatur Phoebo sacrasse Latinus
 Laurentisque ab ea nomen posuisse colonis.
 huius apes summum densae (mirabile dictu),
 stridore ingenti liquidum trans aethera vectae,
 obsedere apicem, et pedibus per mutua nexis
 examen subitum ramo frondente pependit.
 continuo vates 'externum cernimus' inquit
 'adventare virum et partis petere agmen easdem
 partibus ex isdem et summa dominarier arce.'
 praeterea, castis adolet dum altaria taedis
 et iuxta genitorem adstat Lavinia virgo,
 visa (nefas) longis comprehendere crinibus ignem,
 atque omnem ornatum flamma crepitante cremari,
 *regalisque accensa comas, accensa coronam
 *insignem gemmis, tum fumida lumine fulvo
 *involvi ac totis Vulcanum spargere tectis.
 id vero horrendum ac visu mirabile ferri:
 namque fore inlustrem fama fatisque canebant
 ipsam, sed populo magnum portendere bellum.
 at rex sollicitus monstris oracula Fauni,
 fatidici genitoris, adit lucosque sub alta
 consulit Albunea, nemorum quae maxima sacro
 fonte sonat saevamque exhalat opaca mephitim.
 hinc Italae gentes omnisque Oenotria tellus
 in dubiis responsa petunt; huc dona sacerdos

cum tulit et caesarum ovium sub nocte silenti
 55 pellibus incubuit stratis somnosque petivit,
 multa modis simulacra videt volitantia miris
 et varias audit voces fruiturque deorum 90
 conloquio atque imis Acheronta adfatur Avernis.
 hic et tum pater ipse petens responsa Latinus
 60 centum lanigeras mactabat rite bidentis
 atque harum effultus tergo stratisque iacebat
 velleribus: subita ex alto vox reddita luco est 95
 'ne pete conubiis natam sociare Latinis,
 o mea progenies, thalamis neu crede paratis:
 65 externi venient generi, qui sanguine nostrum
 nomen in astra ferant quorumque a stirpe nepotes
 omnia sub pedibus, qua Sol utrumque recurrens 100
 aspicit Oceanum, vertique regique videbunt.'
 haec responsa patris Fauni monitusque silenti
 70 nocte datos non ipse suo premit ore Latinus,
 sed circum late volitans iam Fama per urbes
 Ausonias tulerat, cum Laomedontia pubes 105
 gramineo ripae religavit ab aggere classem.

Aeneas primique duces et pulcher Iulus
 75 corpora sub ramis deponunt arboris altae
 instituuntque dapes et adorea liba per herbam
 subiciunt epulis (sic Iuppiter ipse monebat) 110
 et Cereale solum pomis agrestibus augment.
 consumptis hic forte aliis ut vertere morsus
 80 exiguum in Cererem penuria adegit edendi
 et violare manu malisque audacibus orbem
 fatalis crusti patulis nec parcere quadris: 115
 'heus! etiam mensas consumimus' inquit Iulus,
 nec plura adludens. ea vox audita laborum
 85 prima tulit finem, primamque loquentis ab ore
 eripuit pater ac stupefactus numine pressit.

continuo 'salve fatis mihi debita tellus 120
 vosque' ait, 'o fidi Troiae, salvete, penates:
 hic domus, haec patria est. genitor mihi talia namque
 (nunc repeto) Anchises fatorum arcana reliquit:
 "cum te, nate, fames ignota ad litora vectum
 accisis coget dapibus consumere mensas, 125
 tum sperare domos defessus ibique memento
 prima locare manu molirique aggere tecta".
 haec erat illa fames; haec nos suprema manebat,
 exiliis positura modum.
 quare agite et primo laeti cum lumine solis 130
 quae loca, quive habeant homines, ubi moenia gentis,
 vestigemus et a portu diversa petamus.
 nunc pateras libate Iovi precibusque vocate
 Anchisen genitorem [et vina reponite mensis].'
 sic deinde effatus frondenti tempora ramo 135
 implicat et geniumque loci primamque deorum
 Tellurem nymphasque et adhuc ignota precatur
 flumina, tum Noctem Noctisque orientia signa
 Idaeumque Iovem Phrygiamque ex ordine matrem
 invocat et duplicis caeloque ereboque parentis. 140
 hic pater omnipotens ter caelo clarus ab alto
 intonuit radiisque ardentem lucis et auro
 ipse manu quatiens ostendit ab aethere nubem.
 diditur hic subito Troiana per agmina rumor
 advenisse diem, quo debita moenia condant. 145
 [certatim instaurant epulas atque omine magno
 crateras laeti statuunt et vina coronant.]
 Postera cum prima lustrabat lampade terras
 orta dies, urbem et finis et litora gentis
 diversi explorant: haec fontis stagna Numici, 150
 hunc Thybrim fluvium, hic fortis habitare Latinos.
 tum satus Anchisa delectos ordine ab omni

centum oratores augusta ad moenia regis
 ire iubet, ramis velatos Palladis omnis,
 donaque ferre viro pacemque exposcere Teucris. 155
 haut mora, festinant iussi rapidisque feruntur
 passibus. ipse humili designat moenia fossa
 moliturque locum primasque in litore sedes
 castrorum in morem pinnis atque aggere cingit.
 iamque iter emensi turris ac tecta Latinorum 160
 ardua cernebant iuvenes muroque subibant.
 ante urbem pueri et primaevo flore inventus
 exercentur equis domitantque in pulvere currus
 aut acris tendunt arcus aut lenta lacertis
 spicula contorquent cursuque ictuque lacessunt: 165
 cum praevectus equo longaevi regis ad auris
 nuntius ingentis ignota in veste reportat
 advenisse viros. ille intra tecta vocari
 imperat et solio medius consedit avito.
 tectum augustum ingens, centum sublime columnis, 170
 urbe fuit summa, Laurentis regia Pici,
 horrendum silvis et religione parentum.
 hic sceptrā accipere et primos attollere fasces
 regibus omen erat, hoc illis curia templum,
 hae sacris sedes epulis, hic ariete caeso 175
 perpetuis soliti patres considerare mensis.
 quin etiam veterum effigies ex ordine avorum
 antiqua e caedro, Italusque paterque Sabinus
 vitisator, curvam servans sub imagine falcem,
 Saturnusque senex Ianique bifrontis imago 180
 vestibulo astabant, alique ab origine reges
 Martiaque ob patriam pugnando volnera passi.
 multaque praeterea sacris in postibus arma,
 captivi pendent currus curvaeque secures
 et cristae capitum et portarum ingentia claustra 185

spiculaque clipeique ereptaque rostra carinis.
 ipse Quirinali lituo parvaque sedebat
 succinctus trabea laevaue ancile gerebat
 Picus, ecum domitor; quem capta cupidine coniunx
 aurea percussum virga versumque venenis 19
 fecit avem Circe sparsitque coloribus alas.
 tali intus templo divom patriaue Latinus
 sede sedens Teucros ad sese in tecta vocavit,
 atque haec ingressis placido prior edidit ore:

‘Dicite, Dardanidae (neque enim nescimus et urbem 19
 et genus, auditique advertitis aequore cursum),
 quid petitis? quae causa rates aut cuius egentis
 litus ad Ausonium tot per vada caerula vexit?
 sive errore viae seu tempestatibus acti
 (qualia multa mari nautae patiuntur in alto) 20
 fluminis intrastis ripas portuque sedetis,
 ne fugite hospitium neve ignorete Latinos
 Saturni gentem, haut vincolo nec legibus aequam,
 sponte sua veterisque dei se more tenentem.
 atque equidem memini (fama est obscurior annis) 20
 Auruncos ita ferre senes, his ortus ut agris
 Dardanus Idaeas Phrygiae penetravit ad urbes
 Thraeciamque Samum, quae nunc Samothracia fertur
 hinc illum, Corythi Tyrrhena ab sede profectum,
 aurea nunc solio stellantis regia caeli 21
 accipit et numerum divorum altaribus auget.’

Dixerat, et dicta Ilioneus sic voce secutus:
 ‘rex, genus egregium Fauni, nec fluctibus actos
 atra subegit hiems vestris succedere terris
 nec sidus regione viae litusve fefellit: 21
 consilio hanc omnes animisque volentibus urbem
 adferimur, pulsī regnis, quae maxima quondam
 extremo veniens Sol aspiciebat Olympo.

- ab Iove principium generis, Iove Dardana pubes
gaudet avo, rex ipse Iovis de gente suprema: 220
Troïus Aeneas tua nos ad limina misit.
quanta per Idaeos saevis effusa Mycenis
tempestas ierit campos, quibus actus uterque
Europae atque Asiae fatis concurrerit orbis,
audii et siquem tellus extrema refuso 225
summovet oceano et siquem extenta plagarum
quattuor in medio dirimit plaga Solis iniqui.
diluvio ex illo tot vasta per aequora vecti
dis sedem exigua patriis litusque rogamus
innocuum et cunctis undamque auramque patentem. 230
non erimus regno indecores, nec vestra feretur
fama levis tantique abolescet gratia facti,
nec Troiam Ausonios gremio excepisse pigebit.
fata per Aeneae iuro dextramque potentem
sive fide seu quis bello est expertus et armis: 235
multi nos populi, multae (ne temne, quod ultro
praeferimus manibus vittas ac verba precantia)
et petiere sibi et voluere adiungere gentes;
sed nos fata deum vestras exquirere terras
imperii egere suis. hinc Dardanus ortus; 240
huc repetit iussisque ingentibus arguet Apollo
Tyrrhenum ad Thybrim et fontis vada sacra Numici
. . . . .
dat tibi praeterea fortunae parva prioris
munera, reliquias Troia ex ardente receptas.
hoc pater Anchises auro libabat ad aras; 245
hoc Priami gestamen erat, cum iura vocatis
more daret populis, sceptrumque sacerque tiaras
Iliadumque labor vestes.
Talibus Ilionei dictis defixa Latinus
obtutu tenet ora soloque immobilis haeret 250

intentos volvens oculos. nec purpura regem
 picta movet nec sceptrata movent Priameia tantum,
 quantum in conubio natae thalamoque moratur;
 et veteris Fauni volvit sub pectore sortem,
 hunc illum fati externa ab sede profectum
 portendi generum paribusque in regna vocari
 auspiciis, huic progeniem virtute futuram
 egregiam et totum quae viribus occupet orbem.
 tandem laetus ait: 'di nostra incepta secudent
 auguriumque suum! dabitur, Troiane, quod optas; 2
 munera nec sperno. non vobis rege Latino
 divitis uber agri Troiaee opulentia derit.
 ipse modo Aeneas, nostri si tanta cupidost,
 si iungi hospitio properat sociusque vocari,
 adveniat voltus neve exhorrescat amicos: 2
 pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni.
 vos contra regi mea nunc mandata referte.
 est mihi nata, viro gentis quam iungere nostrae
 non patrio ex adyto sortes, non plurima caelo
 monstra sinunt: generos externis adfore ab oris, 2
 hoc Latio restare canunt, qui sanguine nostrum
 nomen in astra ferant. hunc illum poscere fata
 et reor et, siquid veri mens augurat, opto.'
 haec effatus equos numero pater eligit omni
 (stabant ter centum nitidi in praeseptibus altis):
 omnibus extemplo Teucris iubet ordine duci
 instratos ostro alipedes pictisque tapetis
 (aurea pectoribus demissa monilia pendent,
 tecti auro fulvom mandunt sub dentibus aurum),
 absenti Aeneae currum geminosque iugalis
 semine ab aethereo, spirantis naribus ignem,
 illorum de gente, patri quos daedala Circe
 supposita de matre nothos furata creavit.

talibus Aeneadae donis dictisque Latini
sublimes in equis redeunt pacemque reportant. 285

Ecce autem Inachiis sese referebat ab Argis
saeva Iovis coniunx aurasque invecta tenebat,
et laetum Aenean classemque ex aethere longe
Dardanium Siculo prospexit abusque Pachyno.
moliri iam tecta videt, iam fidere terrae, 290
deseruisse rates: stetit acri fixa dolore.

tum quassans caput haec effundit pectore dicta:
'heu stirpem invisam et fatis contraria nostris
fata Phrygum! num Sigeis occumbere campis,
num capti potuere capi? num incensa cremavit 295
Troia viros? medias acies mediosque per ignis
invenere viam. at, credo, mea numina tandem
fessa iacent odiis aut exsaturata quievi,

quin etiam patria excussos infesta per undas
ausa sequi et profugis toto me opponere ponto. 300
absumptae in Teucros vires caelique marisque.
quid Syrtes aut Scylla mihi, quid vasta Charybdis
profuit? optato conduntur Thybridis alveo,

securi pelagi atque mei. Mars perdere gentem
immanem Lapithum valuit, concessit in iras 305
ipse deum antiquam genitor Calydona Dianae,
quod scelus aut Lapithis tantum aut Calydone merente?
ast ego magna Iovis coniunx, nil linquere inausum

quae potui infelix, quae memet in omnia verti,
vincor ab Aenea. quod si mea numina non sunt 310
magna satis, dubitem haut equidem implorare quod us-
quam est:

280 flectere si nequeo superos, Acheronta movebo.
non dabitur regnis (esto) prohibere Latinis,
atque immota manet fatis Lavinia coniunx:
at trahere atque moras tantis licet addere rebus, 315

at licet amborum populos excindere regum.
 hac gener atque socer coeant mercede suorum:
 sanguine Troiano et Rutulo dotabere, virgo,
 et Bellona manet te pronuba. nec face tantum
 Cisseis praegnas ignis enixa iugalis;
 quin idem Veneri partus suus et Paris alter
 funestaeque iterum recidiva in Pergama taedae.

Haec ubi dicta dedit, terras horrenda petivit:
 luctificam Allecto dirarum ab sede dearum
 infernisque ciet tenebris, cui tristia bella
 iraeque insidiaeque et crimina noxia cordi.
 odit et ipse pater Pluton, odere sorores
 Tartareae monstrum: tot sese vertit in ora,
 tam saevae facies, tot pullulat atra colubris.
 quam Iuno his acuit verbis ac talia fatur:
 'hunc mihi da proprium, virgo sata Nocte, labo
 hanc operam, ne noster honos infractave cedat
 fama loco neu conubiis ambire Latinum
 Aeneadae possint Italosve obsidere finis.
 tu potes unanimos armare in proelia fratres
 atque odiis versare domos, tu verbera tectis
 funereasque inferre faces, tibi nomina mille,
 mille nocendi artes. fecundum concute pectus,
 dissice compositam pacem, sere crimina belli:
 arma velit poscatque simul rapiatque iuventus.'

Exim Gorgoneis Allecto infecta venenis
 principio Latium et Laurentis tecta tyranni
 celsa petit tacitumque obsedit limen Amatae,
 quam super adventu Teucrum Turnique hymena
 femineae ardentem curaeque iraeque coquebant.
 huic dea caeruleis unum de crinibus anguem
 conicit inque sinum praecordia ad intuma subdi
 quo furibunda domum monstro permisceat omni

ille inter vestes et levia pectora lapsus
 volvitur attactu nullo fallitque furem, 350
 vipeream spirans animam; fit tortile collo
 aurum ingens coluber, fit longae taenia vittae
 innectitque comas, et membris lubricus errat.
 ac dum prima lues udo sublapsa veneno
 pertemptat sensus atque ossibus implicat ignem 355
 necdum animus toto percepit pectore flammam,
 mollius et solito matrum de more locuta est,
 multa super natae lacrimans Phrygiisque hymenaeis:
 'exulibusne datur ducenda Lavinia Teucris,
 o genitor, nec te miseret gnataeque tuique? 360
 nec matris miseret, quam primo aquilone relinquet
 perfidus alta petens abducta virgine praedo?
 an non sic Phrygius penetrat Lacedaemona pastor
 Ledaeamque Helenam Troianas vexit ad urbes?
 quid tua sancta fides? quid cura antiqua tuorum 365
 et consanguineo totiens data dextera Turno?
 si gener externa petitur de gente Latinis
 idque sedet Faunique premunt te iussa parentis,
 omnem equidem sceptris terram quae libera nostris
 dissidet, externam reor et sic dicere divos. 370
 et Turno, si prima domus repetatur origo,
 Inachus Acrisiusque patres mediaeque Mycenae . . '

His ubi nequiquam dictis experta Latinum
 contra stare videt penitusque in viscera lapsum
 serpentis furiale malum totamque pererrat, 375
 tum vero infelix, ingentibus excita monstris,
 immensum sine more furit lymphata per urbem.
 ceu quondam torto volitans sub verbere turbo,
 quem pueri magno in gyro vacua atria circum
 intenti ludo exercent (ille actus habena 380
 curvatis fertur spatiis; stupet inscia supra

inpubesque manus, mirata volubile buxum;
 dant animos plagae): non cursu segnior illo
 per medias urbes agitur populosque feroces.
 quin etiam in silvas, simulato numine Bacchi,
 maius adorta nefas maioremque orsa furorem
 evolat et natam frondosis montibus abdit,
 quo thalamum eripiat Teucris taedasque moretur,
 'euhoe Bacche' fremens, solum te virgine dignum
 vociferans, etenim mollis tibi sumere thyrsos,
 te lustrare choro, sacrum tibi pascere crinem.
 fama volat, furiisque accensas pectore matres
 idem omnis simul ardor agit nova quaerere tecta
 deseruere domos, ventis dant colla comasque
 pampineasque gerunt incinctae pellibus hastas.
 ast aliae tremulis ululatibus aethera complent:
 ipsa inter medias flagrantem fervida pinum
 sustinet ac natae Turnique canit hymenaeos,
 sanguineam torquens aciem, torvomque repente
 clamat 'io matres, audite, ubi quaeque, Latinae:
 siqua piis animis manet infelicis Amatae
 gratia, si iuris materni cura remordet,
 solvite crinalis vittas, capite orgia mecum.'
 talem inter silvas, inter deserta ferarum,
 reginam Allecto stimulis agit undique Bacchi.

Postquam visa satis primos acuisse furores
 consiliumque omnemque domum vertisse Latini,
 protinus hinc fuscis tristis dea tollitur alis
 audacis Rutuli ad muros, quam dicitur urbem
 Acrisioneis Danaë fundasse colonis,
 praecipiti delata noto. locus Ardea quondam
 dictus avis (et nunc magnum manet Ardea nomen
 sed fortuna fuit): tectis hic Turnus in altis
 iam mediam nigra carpebat nocte quietem.

Allecto torvam faciem et furialia membra 415
 exuit, in voltus sese transformat anilis;
 et frontem obscenam rugis arat, induit albos
 cum vitta crinis, tum ramum innectit olivae;
 fit Calybe Iunonis anus templique sacerdos
 et iuveni ante oculos his se cum vocibus offert: 420
 'Turne, tot incassum fusos patiere labores
 et tua Dardaniis transcribi sceptrata colonis?
 rex tibi coniugium et quaesitas sanguine dotes
 abnegat, externusque in regnum quaeritur heres.
 i nunc, ingratis offer te, inrise, periculis: 425
 Tyrrhenas, i, sterne acies; tege pace Latinos.
 haec adeo tibi me, placida cum nocte iaceres,
 ipsa palam fari omnipotens Saturnia iussit.
 quare age et armari pubem portisque moveri
 laetus in arva iube, et Phrygios qui flumine pulchro 430
 consedere duces pictasque exure carinas.
 caelestum vis magna iubet. rex ipse Latinus,
 ni dare coniugium et dicto parere fatetur,
 sentiat et tandem Turnum experiatur in armis.'

Hic iuvenis vatem inridens sic orsa vicissim 435
 ore refert: 'classis invectas Thybridis undam
 non, ut rere, meas effugit nuntius auris.
 ne tantos mihi finge metus; nec regia Iuno
 immemor est nostri.
 sed te victa situ verique effeta senectus, 440
 o mater, curis nequiquam exercet et arma
 regum inter falsa vatem formidine ludit.
 cura tibi divom effigies et templa tueri:
 bella viri pacemque gerent, quis bella gerenda.'

Talibus Allecto dictis exarsit in iras. 445
 at iuveni oranti subitus tremor occupat artus,

deriguere oculi: tot eriny sibilat hydris
 tantaque se facies aperit; tum flammea torquens
 lumina cunctantem et quaerentem dicere plura
 reppulit et geminos erexit crinibus anguis 45
 verberaque insonuit rabidoque haec addidit ore:
 'en ego victa situ, quam veri effeta senectus
 arma inter regum falsa formidine ludit.
 respice ad haec: adsum dirarum ab sede sororum,
 bella manu letumque gero.' 45
 sic effata facem iuveni coniecit et atro
 lumine fumantis fixit sub pectore taedas.
 olli somnum ingens rumpit pavor, ossaque et artus
 perfundit toto proruptus corpore sudor.
 arma amens fremit, arma toro tectisque requirit; 40
 saevit amor ferri et scelerata insania belli,
 ira super: magno veluti cum flamma sonore
 virgea suggeritur costis undantis aëni
 exultantque aestu latices, furit intus aquai
 fumidus atque alte spumis exuberat amnis, 40
 nec iam se capit unda, volat vapor ater ad auras.
 ergo iter ad regem polluta pace Latinum
 indicit primis iuvenum et iubet arma parari,
 tutari Italiam, detrudere finibus hostem:
 se satis ambobus Teucrisque venire Latinisque. 4
 haec ubi dicta dedit divosque in vota vocavit,
 certatim sese Rutuli exhortantur in arma:
 hunc decus egregium formae movet atque iuventae,
 hunc atavi reges, hunc claris dextera factis.

Dum Turnus Rutulos animis audacibus implet, 4
 Allecto in Teucros Stygiis se concitat alis.
 arte nova speculata locum, quo litore pulcher
 insidiis cursuque feras agitabat Iulus,
 hic subitam canibus rabiem Cocytia virgo

obicit et noto naris contingit odore, 480
 ut cervom ardentem agerent; quae prima laborum
 causa fuit belloque animos accendit agrestis.
 cervos erat forma praestanti et cornibus ingens,
 Tyrrhidae pueri quem matris ab ubere raptum
 nutribant Tyrrhusque pater, cui regia parent 485
 armenta et late custodia credita campi.
 adsuetum imperiis soror omni Silvia cura
 mollibus intexens ornabat cornua sertis
 pectebatque ferum puroque in fonte lavabat.
 ille, manum patiens mensaeque adsuetus erili, 490
 errabat silvis rursusque ad limina nota
 ipse domum sera quamvis se nocte ferebat.
 hunc procul errantem rabidae venantis Iuli
 commovere canes, fluvio cum forte secundo
 deflueret ripaque aestus viridante levaret. 495
 ipse etiam, eximiae laudis succensus amore,
 Ascanius curvo derexit spicula cornu;
 nec dextrae erranti deus a fuit, actaque multo
 perque uterum sonitu perque ilia venit harundo.
 saucius at quadrupes nota intra tecta refugit 500
 successitque gemens stabulis questuque cruentus
 atque imploranti similis tectum omne replebat.
 Silvia prima soror, palmis percussa lacertos,
 auxilium vocat et duos conclamat agrestis.
 olli (pestis enim tacitis latet aspera silvis) 505
 improvisi adsunt, hic torre armatus obusto,
 stipitis hic gravidis nodis: quod cuique repertum
 rimanti, telum ira facit. vocat agmina Tyrrhus,
 quadrifidam quercum cuneis ut forte coactis
 scindebat, rapta spirans immane securi. 510
 at saeva e speculis tempus dea nanta nocendi
 ardua tecta petit stabuli et de culmine summo

pastorale canit signum cornuque recurvo
 Tartaream intendit vocem, qua protinus omne
 contremuit nemus et silvae insonuere profundae; 51
 audiit et Triviae longe lacus, audiit amnis
 sulphurea Nar albus aqua fontesque Velini,
 et trepidae matres pressere ad pectora natos.
 tum vero ad vocem celeres, qua bucina signum
 dira dedit, raptis concurrunt undique telis 52
 indomiti agricolae; nec non et Troia pubes
 Ascanio auxilium castris effundit apertis.
 derexere acies. non iam certamine agresti,
 stipitibus duris agitur sudibusve praeustis,
 sed ferro ancipiti decernunt atraque late 53
 horrescit strictis seges ensibus aeraque fulgent
 sole lacessita et lucem sub nubila iactant:
 fluctus uti primo coepit cum albescere vento,
 paulatim sese tollit mare et altius undas
 erigit, inde imo consurgit ad aethera fundo. 54
 hic iuvenis primam ante aciem stridente sagitta,
 natorum Tyrrhi fuerat qui maximus, Almo,
 sternitur; haesit enim sub gutture volnus et udae
 vocis iter tenuemque inclusit sanguine vitam.
 corpora multa virum circa seniorque Galaesus, 55
 dum paci medium se offert, iustissimus unus
 qui fuit Ausoniisque olim ditissimus arvis:
 quinque greges illi balantum, quina redibant
 armenta, et terram centum vertebat aratris.

Atque ea per campos aequo dum Marte geruntur, 56
 promissi dea facta potens, ubi sanguine bellum
 imbuit et primae commisit funera pugnae,
 deserit Hesperiam et caeli convexa per auras...
 Iunonem victrix adfatur voce superba:
 'en, perfecta tibi bello discordia tristi: 57

dic in amicitiam coeant et foedera iungant.
 quando quidem Ausonio respersi sanguine Teucros,
 hoc etiam his addam, tua si mihi certa voluntas:
 finitimas in bella feram rumoribus urbes
 accendamque animos insani Martis amore, 550
 undique ut auxilio veniant; spargam arma per agros.
 tum contra Iuno 'terrorum et fraudis abundest.
 stant belli causae, pugnatur comminus armis,
 quae fors prima dedit sanguis novos imbuit arma.
 talia coniugia et talis celebrent hymenaeos 555
 egregium Veneris genus et rex ipse Latinus.
 te super aetherias errare licentius auras
 haut pater ille velit, summi regnator Olympi:
 cede locis; ego, siqua super fortuna laborum est,
 ipsa regam.' talis dederat Saturnia voces. 560
 illa autem attollit stridentis anguibus alas
 Cocytique petit sedem, super ardua linquens.
 est locus Italiae medio sub montibus altis,
 nobilis et fama multis memoratus in oris,
 amsancti valles: densis hunc frondibus atrum 565
 arguet utrimque latus nemoris, medioque fragosus
 dat sonitum saxis et torto vertice torrens.
 hic specus horrendum et saevi spiracula Ditis
 monstrantur, ruptoque ingens Acheronte vorago
 pestiferas aperit fauces, quis condita erinys, 570
 invisum numen, terras caelumque levabat.

Nec minus interea extremam Saturnia bello
 imponit regina manum. ruit omnis in urbem
 pastorum ex acie numerus caesosque reportant
 Almonem puerum foedatique ora Galaesi 575
 implorantque deos obtestanturque Latinum.
 Turnus adest medioque in crimine caedis et igni
 terrorem ingeminat: Teucros in regna vocari,

stirpem admisceri Phrygiam, se limine pelli.
 tum quorum attonitae Baccho nemora avia matres
 insultant thiasis (neque enim leve nomen Amatae),
 undique collecti coeunt Martemque fatigant.
 ilicet infandum cuncti contra omina bellum,
 contra fata deum perverso numine poscunt.
 certatim regis circumstant tecta Latini.
 ille velut pelagi rupes immota resistit,
 ut pelagi rupes magno veniente fragore,
 quae sese multis circum latrantibus undis
 mole tenet; scopuli nequiquam et spumea circum
 saxa fremunt laterique inlisa refunditur alga.
 verum ubi nulla datur caecum exsuperare potestas
 consilium et saevae nutu Iunonis eunt res,
 multa deos aurasque pater testatus inanis
 'frangimur heu fatis' inquit 'ferimurque procella!
 ipsi has sacrilego pendetis sanguine poenas,
 o miseri. te, Turne, nefas, te triste manebit
 supplicium, votisque deos venerabere seris.
 nam mihi parta quies, omnisque in limine portus
 funere felici spolior.' nec plura locutus
 saepsit se tectis rerumque reliquit habenas.

Mos erat Hesperio in Latio, quem protinus urbes
 Albanæ coluere sacrum, nunc maxima rerum
 Roma colit, cum prima movent in proelia Martem,
 sive Getis inferre manu lacrimabile bellum
 Hyrcanisve Arabisve parant seu tendere ad Indos
 Auroramque sequi Parthosque reposcere signa.
 sunt geminae belli portae (sic nomine dicunt)
 religione sacrae et saevi formidine Martis;
 centum aerei claudunt vectes aeternaque ferri
 robora, nec custos absistit limine Ianus:
 has, ubi certa sedet patribus sententia pugnae,

ipse Quirinali trabea cinctuque Gabino
 insignis reserat stridentia limina consul,
 ipse vocat pugnas; sequitur tum cetera pubes,
 aeraeque adsensu conspirant cornua raucō. 615
 hoc et tum Aeneadis indicere bella Latinus
 more iubebatur tristisque recludere portas.
 abstinuit tactu pater aversusque refugit
 foeda ministeria et caecis se condidit umbris.
 tum regina deum caelo delapsa morantis 620
 impulit ipsa manu portas, et cardine verso
 belli ferratos rupit Saturnia postes.
 ardet inexcita Ausonia atque immobilis ante; 623
 signaque ferre iuvat sonitusque audire tubarum 628
 quinque adeo magnae positis incudibus urbes
 tela novant, Atina potens Tiburque superbum, 630
 Ardea Crustumérique et turrigeræ Antennæ.
 tegmina tuta cavant capitum flectuntque salignas
 umbonum cratis; alii thoracas aënos
 aut levis ocreas lento ducunt argento;
 vomeris huc et falcis honos, huc omnis aratri 635
 cessit amor; recoquunt patrios fornacibus enses.
 classica iamque sonant; it bello tessera signum. 637
 *[pars pedes ire parat campis, pars arduus altis 624
 *pulverulentus equis furit; omnes arma requirunt.
 *pars levis clipeos et spicula lucida tergent
 *arvina pingui subiguntque in cote secures;] 627
 hic galeam tectis trepidus rapit, ille frementis 638
 ad iuga cogit equos clipeumque auroque trilecem
 loricam induitur fidoque accingitur ense. 640

Pandite nunc Helicon, deae, cantusque movete,
 qui bello exciti reges, quae quemque secutae
 complerint campos acies, quibus Italia iam tum
 floruerit terra alma viris, quibus arserit armis.

et meministis enim, divae, et memorare potestis:
ad nos vix tenuis famae perlabitur aura.

Primus init bellum Tyrrhenis asper ab oris
contemptor divom Mezentius agminaque armat.
filius huic iuxta Lausus, quo pulchrior alter
non fuit excepto Laurentis corpore Turni,
Lausus, ecum domitor debellatorque ferarum,
ducit Agyllina nequiquam ex urbe secutos
mille viros, dignus, patriis qui laetior esset
imperiiis et cui pater haut Mezentius esset.

Post hos insignem palma per gramina curram
victoresque ostentat equos satus Hercule pulchro
pulcher Aventinus, clipeoque insigne paternum
centum angues cinctamque gerit serpentibus hydras
collis Aventini silva quem Rhea sacerdos
furtivom partu sub luminis edidit oras,
mixta deo mulier, postquam Laurentia victor
Geryone extincto Tirynthius attigit arva
Tyrrhenoque boves in flumine lavit Hiberas.

* * * *

pila manu saevosque gerunt in bella dolones
et tereti pugnant mucrone veruque Sabello.
ipse pedes, tegimen torquens immane leonis,
horridus Herculeoque umeros innexus amictu,
terribili inpexum <os> saeta cum dentibus albis
indutus capiti, sic regia tecta subibat.

Tum gemini fratres Tiburtia moenia lincunt,
fratris Tiburti dictam cognomine gentem,
Catillusque acerque Coras, Argiva iuventus,
et primam ante aciem densa inter tela feruntur:
ceu duo nubigenae cum vertice montis ab alto
descendunt centauri, Homolen Othrymque nivalem

linquentes cursu rapido; dat euntibus ingens
silva locum et magno cedunt virgulta fragore.

Nec Praenestinae fundator defuit urbis,
Volcano genitum pecora inter agrestia regem
inventumque focis omnis quem credidit aetas, 680
Caeculus. hunc late legio comitatur agrestis:
quique altum Praeneste viri quique arva Gabinae
Iunonis gelidumque Anienem et roscida rivis
Hernica saxa colunt, quos dives Anagnia pascit,
quos, Amasene pater. non illis omnibus arma, 685
nec clipei currusve sonant: pars maxima glandes
liventis plumbi spargit, pars spicula gestat
bina manu, fulvosque lupi de pelle galeros
tegmen habent capiti, vestigia nuda sinistri
instituere pedis, crudus tegit altera pero. 690

At Messapus, ecum domitor, Neptunia proles,
quem neque fas igni cuiquam nec sternere ferro,
iam pridem resides populos desuetaque bello
agmina in arma vocat subito ferrumque retractat.
hi Fescenninas acies aequosque Faliscos, 695
hi Soractis habent arces Flaviniacque arva
et Cimini cum monte lacum lucosque Capenos.
nec quisquam aeratas acies ex agmine tanto 703
misceri putet, aëriam sed gurgite ab alto
urgueri volucrum raucarum ad litora nubem. 705
ibant aequati numero regemque canebant, 698
ceu quondam nivei liquida inter flumina cyeni,
cum sese e pastu referunt et longa canoros 700
dant per colla modos, sonat amnis et Asia longe
pulsa palus.

Ecce Sabinorum prisco de sanguine magnum 706
agmen agens Clausus magnique ipse agminis instar,
Claudia nunc a quo diffunditur et tribus et gens

per Latium, postquam in partem data Roma Sabinis.
 una ingens Amiterna cohors prisciue Quirites, 710
 Ereti manus omnis oliviferaeque Mutuscae;
 qui Nomentum urbem, qui Rosea rura Velini,
 qui Tetricae horrentis rupes montemque Severum
 Casperiamque colunt Forulosque et flumen Himellae,
 qui Tiberim Fabarimque bibunt, quos frigida misit 715
 Nursia, et Ortinae classes populique Latini,
 quosque secans infaustum interluit Alia nomen:
 quam multi Libyco volvantur marmore fluctus,
 saevos ubi Orion hibernis conditur undis;
 vel cum sole novo densae torrentur aristae 720
 aut Hermi campo aut Lyciae flaventibus arvis.
 scuta sonant pulsuque pedum conterrita tellus.

Hinc Agamemnonius, Troiani nominis hostis,
 curru iungit Halaesus equos Turnoque ferocis
 mille rapit populos, vertunt felicia Baccho 725
 Massica qui rastris et quos de collibus altis
 Aurunci misere patres, Sidicinaque iuxta
 aequora quique Cales lincunt, amnisque vadosi
 accola Volturni, pariterque Saticulus asper
 Oscorumque manus. teretes sunt aclydes illis 730
 tela, sed haec lento mos est aptare flagello;
 laevas caetra tegit, falcati comminus enses.

Nec tu carminibus nostris indictus abibis,
 Oebale, quem generasse Telon Sebethide nympha
 fertur, Teleboum Capreas cum regna teneret, 735
 iam senior; patriis sed non et filius arvis
 contentus late iam tum dicione premebat
 Sarrastis populos et quae rigat aequora Sarnus
 quique Rufas Batulumque tenent atque arva Celemnae
 et quos maliferae despectant moenia Bellae, 740
 Teutonico ritu soliti torquere cateias,

tegmina quis capitum raptus de subere cortex,
 aerataeque micant peltae, micat aereus ensis.

Et te montosae misere in proelia Nersae,
 Ufens, insignem fama et felicibus armis; 745
 horrida praecipue cui gens adsuetaque multo
 venatu nemorum, duris Aequivula glaebis.
 armati terram exercent, semperque recentis
 convectare iuvat praedas et vivere rapto.

Quin et Marruvia venit de gente sacerdos, 750
 fronde super galeam et felici comptus oliva,
 Archippi regis missu, fortissimus Umbro,
 vipereo generi et graviter spirantibus hydrys
 spargere qui somnos cantuque manuque solebat
 mulcebatque iras et morsus arte levabat. 755
 sed non Dardaniae medicari cuspidis ictum
 evaluit, neque eum iuvare in volnera cantus
 somniferi et Marsis quaesitae montibus herbae.
 te nemus Angitia, vitrea te Fucinus unda,
 te liquidi flevire lacus. 760

Ibat et Hippolyti proles pulcherrima bello,
 Virbius, insignem quem mater Aricia misit,
 eductum Egeriae lucis umentia circum
 litora, pinguis ubi et placabilis ara Dianae.
 namque ferunt fama Hippolytum, postquam arte no-
 vercae 765

occiderit patriasque exlerit sanguine poenas
 turbatis distractus equis, ad sidera rursus
 aetheria et superas caeli venisse sub auras,
 Paeoniis revocatum herbis et amore Dianae.
 tum pater omnipotens, aliquem indignatus ab umbris 770
 mortalem infernis ad lumina surgere vitae,
 ipse repertorem medicinae talis et artis
 fulmine Phoebigenam Stygias detrussit ad undas.

at Trivia Hippolytum secretis alma recondit
 sedibus et nymphae Egeriae nemorique relegat,
 solus ubi in silvis Italis ignobilis aevom
 exigeret versoque ubi nomine Virbius esset.
 unde etiam templo Triviae lucisque sacratis
 cornipedes arcentur equi, quod litore currum
 et iuvenem monstris pavidī effudere marinīs.
 filius ardentis haut setius aequore campi
 exercebat equos curruque in bella ruebat.

Ipsē inter primos praestanti corpore Turnus
 vertitur arma tenens et toto vertice supra est.
 cui triplici crinita iuba galea alta Chimaeram
 sustinet, Aetnaeos efflantem faucibus ignis:
 tam magis illa fremens et tristibus effera flammis
 quam magis effuso crudescunt sanguine pugnae.
 at levem clipeum sublatis cornibus Io
 auro insignibat, iam saetis obsita, iam hos
 (argumentum ingens), et custos virginis Argus,
 caelataque amnem fundens pater Inachus urna.
 insequitur nimbus peditum clipeataque totis
 agmina densentur campis, Argivaeque pubes
 Auruncaeque manus, Rutuli veteresque Sicani
 et Sacrae acies et picti scuta Labici;
 qui saltus, Tiberine, tuos sacrumque Numici
 litus arant Rutulosque exercent vomere colles
 Circaeumque iugum, quis Iuppiter Anxurus arvis
 praesidet et viridi gaudens Feronia luco;
 qua Saturae iacet atra palus gelidusque per imas
 quaerit iter vallis atque in mare conditur Ufens.

Hos super advenit Volscā de gente Camilla
 agmen agens equitum et florentis aere catervas,
 bellatrix, non illa colo calathisque Minervae
 femineas adsueta manus, sed proelia virgo

dura pati cursuque pedum praevertere ventos.
illa vel intactae segetis per summa volaret
gramina nec teneras cursu laesisset aristas,
vel mare per medium fluctu suspensa tument
ferret iter celeris nec tingeret aequore plantas
illam omnis tectis agrisque effusa iuventus
turbaque miratur matrum et prospectat euntem,
attonitis inhians animis, ut regius ostro
velet honos levis umeros, ut fibula crinem
auro internectat, Lyciam ut gerat ipsa pharetram
et pastorem praefixa cuspide myrtum.

P. VERGILI MARONIS
A E N E I D O S

LIBER OCTAVUS.

Ut belli signum Laurenti Turnus ab arce
extulit et rauco strepuerunt cornua cantu,
[utque acris concussit equos utque impulit arma,]
extemplo turbati animi, simul omne tumultu
coniurat trepido Latium saevitque iuventus
effera. ductores primi Messapus et Ufens
contemptorque deum Mezentius undique cogunt
auxilia et latos vastant cultoribus agros.
mittitur et magni Venulus Diomedis ad urbem,
qui petat auxilium et Latio consistere Teucros,
advectum Aenean classi victosque penatis
inferre et fatis regem se dicere posci
edoceat [multasque viro se adiungere gentis
Dardanio et late Latio increbrescere nomen].
quid struat his coeptis, quem, si fortuna sequatur
eventum pugnae cupiat, manifestius ipsi
quam Turno regi aut regi apparere Latino.

Talia per Latium. quae Laomedontius heros
cuncta videns magno curarum fluctuat aestu,
atque animum nunc huc celerem, nunc dividit illi
in partisque rapit varias perque omnia versat:
sicut aquae tremulum labris ubi lumen aënis

sole repercusso aut radiantis imagine lunae
omnia pervolitat late loca iamque sub auras
erigitur summique ferit lacuaria tecti. 25

nox erat, et terras animalia fessa per omnis
alituum pecudumque genus sopor altus habebat:
cum pater in ripa gelidique sub aetheris axe
Aeneas, tristi turbatus pectora bello,
procubuit seramque dedit per membra quietem. 30

huic deus ipse loci fluvio Tiberinus amoeno
populeas inter senior se attollere frondes
visus (eum tenuis glauco velabat amictu
carbasus, et crinis umbrosa tegebat harundo),
tum sic adfari et curas his demere dictis: 35

'O sate gente deum, Troianam ex hostibus urbem
qui revehis nobis aeternaque Pergama servas,
expectate solo Laurenti arvisque Latinis,
hic tibi certa domus, certi (ne absiste) penates;
neu belli terrere minis: tumor omnis et irae 40
concessere deum.

[iamque tibi, ne vana putes haec fingere somnum,
litoreis ingens inventa sub ilicibus sus,
triginta capitum fetus enixa, iacebit,
alba, solo recubans, albi circum ubera nati. 45
ex quo ter denis urbem redeuntibus annis 47
Ascanius clari condet cognominis Albam.

haut incerta cano.] nunc qua ratione quod instat
expedias victor, paucis (adverte) docebo. 50

Arcades his oris, genus a Pallante profectum,
qui regem Euandrum comites, qui signa secuti,
delegere locum et posuere in montibus urbem
Pallantis proavi de nomine Pallanteum.

hic locus urbis erit, requies ea certa laborum 46

hi bellum adsidue ducunt cum gente Latina;
hos castris adhibe socios et foedera iunge.
ipse ego te ripis et recto flumine ducam,
adversum remis superes subvectus ut amnem.
surge age, nate dea, primisque cadentibus astris
Iunoni fer rite preces iramque minasque
supplicibus supera votis. mihi victor honorem
persolves. ego sum, pleno quem flumine cernis
stringentem ripas et pingua culta secantem,
caeruleus Thybris, caelo gratissimus amnis.
hic mihi magna domus, celsis caput urbibus, exit.

Dixit, deinde lacu fluvius se condidit alto,
ima petens; nox Aenean somnusque reliquit.
surgit et aetherii spectans orientia solis
lumina rite cavis undam de flumine palmis
sustinet ac talis effundit ad aethera voces:
'nymphae, Laurentes nymphae, genus amnibus unde
tuque, o Thybri tuo genitor cum flumine sancto,
accipite Aenean et tandem arcete periclis.
quo te cumque lacus miserantem incommoda nostra
fonte tenet, quocumque solo pulcherrimus exis,
semper honore meo, semper celebrabere donis,
corniger hesperidum fluvius regnator aquarum.
adsis o tantum et propius tua numina firmes.'
sic memorat geminasque legit de classe biremis
remigioque aptat, socios simul instruit armis.

Ecce autem subitum atque oculis mirabile monstrum
candida per silvam cum fetu concolor albo
procubuit viridique in litore conspicitur sus.
quam pius Aeneas tibi enim, tibi, maxuma Iuno,
mactat sacra ferens et cum grege sistit ad aram.
Thybris ea fluvium, quam longa est, nocte tumente
leniit, et tacita refluens ita substitit unda,

mitis ut in morem stagni placidaeque paludis
 sterneret aequor aquis, remo ut luctamen abesset.
 ergo iter inceptum celerant rumore secundo. 90
 labitur uncta vadis abies: mirantur et undae,
 miratur nemus insuetum fulgentia longe
 scuta virum fluvio pictasque innare carinas.
 Colli remigio noctemque diemque fatigant
 et longos superant flexus variisque teguntur 95
 arboribus viridisque secant placido aequore silvas.
 sol medium caeli conscenderat igneus orbem,
 cum muros arcemque procul ac rara domorum
 tecta vident, quae nunc Romana potentia caelo
 aequavit (tum res inopes Euandrus habebat): 100
 ocius advertunt proras urbique propinquant.
 Forte die sollemnem illo rex Arcas honorem
 Amphitryoniadae magno divisque ferebat
 ante urbem in luco. Pallas huic filius una,
 una omnes iuvenum primi pauperque senatus 105
 tura dabant, tepidusque cruor fumabat ad aras.
 ut celsas videre rates atque inter opacum
 adlabi nemus et tacitis incumbere remis,
 terrentur visu subito cunctique relictis
 consurgunt mensis. audax quos rumpere Pallas 111
 sacra vetat raptoque volat telo obvius ipse
 et procul e tumulo 'iuvenes, quae causa subegit
 ignotas temptare vias? quo tenditis?' inquit.
 'qui genus? unde domo? pacemne huc fertis an arma?'
 tum pater Aeneas puppi sic fatur ab alta 115
 paciferaeque manu ramum praetendit olivae:
 'Troiugenas ac tela vides inimica Latinis,
 quos illi bello profugos egere superbo.
 Euandrum petimus. ferte haec et dicite lectos
 Dardaniae venisse duces socia arma rogantis.' 120

obstipuit tanto percussus nomine Pallas:
 'egredere o quicumque es' ait 'coramque parentem
 adloquere ac nostris succede penatibus hospes;
 excepitque manu dextramque amplexus inhaesit.
 progressi subeunt luco fluviumque relinunt.

125

Tum regem Aeneas dictis adfatur amicis:
 'optume Graiugenum, cui me Fortuna precari
 et vitta comptos voluit praetendere ramos,
 non equidem extimui, Danaum quod ductor et Arcas
 quodque a stirpe fores geminis coniunctus Atridis;
 sed mea me virtus et sancta oracula divom
 cognatique patres, tua terris didita fama,
 coniunxere tibi et fatis egere volentem.

Dardanus, Iliacae primus pater urbis et auctor,
 Electra, ut Grai perhibent, Atlantide cretus,
 advehitur Tencros, Electram maxumus Atlans
 edidit, aetherios umero qui sustinet orbes.

135

vobis Mercurius pater est, quem candida Maia
 Cyllenae gelido conceptum vertice fudit;
 at Maïam, auditis si quicquam credimus, Atlans,
 idem Atlans generat, caeli qui sidera tollit.
 sic genus amborum scindit se sanguine ab uno.
 his fretus non legatos neque prima per artem
 temptamenta tui pepigi: me, me ipse meumque
 obieci caput et supplex ad limina veni.

145

gens eadem, quae te, crudeli Daunia bello
 insequitur; nos si pellant, nihil afore credunt,
 quin omnem Hesperiam penitus sua sub iuga mittant
 [et mare quod supra teneant quodque adluit infra].
 accipe daque fidem: sunt nobis fortia bello
 pectora, sunt animi et rebus spectata iuventus.'

150

Dixerat Aeneas. ille os oculosque loquentis
 iamdudum et totum lustrabat lumine corpus.

tum sic pauca refert: 'ut te, fortissime Teucrum,
accipio adgnoscoque libens! ut verba parentis 155
et vocem Anchisae magni voltumque recordor!
nam memini Hesionae visentem regna sororis
Laomedontiaden Priamum, Salamina petentem,
protinus Arcadiae gelidos invisere finis.

tum mihi prima genas vestibat flore iuventas, 160
mirabarque duces Teucros, mirabar et ipsum
Laomedontiaden, sed cunctis altior ibat

Anchises: mihi mens iuvenali ardebat amore
compellare virum et dextrae coniungere dextram.
accessi et cupidus Phenei sub moenia duxi. 165

ille mihi insignem pharetram Lyciasque sagittas
discedens chlamydemque auro dedit intertextam
frenaque bina meus quae nunc habet aurea Pallas.
ergo et quam petitis iuncta est mihi foedere dextra,
et lux cum primum terris se crastina reddet, 170
auxilio laetos dimittam opibusque iuvabo.

interea sacra haec, quando huc venistis amici,
annua, quae differre nefas, celebrate faventes
nobiscum et iam nunc sociorum adsuescite mensis.'

Haec ubi dicta, dapes iubet et sublata reponi 175
pocula gramineoque viros locat ipse sedili
praecipuumque toro et villosi pelle leonis
accipit Aeneas solioque invitat acerno.

tum lecti iuvenes certatim araeque sacerdos
viscera tosta ferunt taurorum onerantque canistris 180
dona laboratae Cereris Bacchumque ministrant.
vescitur Aeneas simul et Troiana iuventus
perpetui tergo bovis et lustralibus extis.

Postquam exempta fames et amor compressus edendi,
rex Euandrus ait: 'non haec sollemnia nobis, 185
has ex more dapes, hanc tanti numinis aram

vana superstitio veterumque ignara deorum
imposuit: saevis, hospes Troiane, periclis
servati facinus meritosque novamus honores.
iam primum saxis suspensam hanc aspice rupem
disiectae procul ut moles desertaque montis
stat domus et scopuli ingentem traxere ruinam.
hic spelunca fuit, vasto summotâ recessu,
semihominis Caci facies quam dira tenebat
solis inaccessam radiis; semperque recenti
caede tepebat humus, foribusque adfixa superbis
ora virum tristi pendebant pallida tabo.
huic monstro Volcanus erat pater: illius atros
ore vomens ignis magna se mole ferebat.
attulit et nobis aliquando optantibus aetas
auxilium adventumque dei. nam maximus ultor,
tergemini nece Geryonae spoliisque superbus,
Alcides aderat taurosque hac victor agebat
ingentis, vallemque boves amnemque tenebant.
at furis Caci mens effera, nequid inausum
aut intractatum scelerisve dolive fuisset,
quattuor a stabulis praestanti corpore tauros
avertit, totidem forma superante iuencas;
atque hos, nequa forent pedibus vestigia rectis,
cauda in speluncam tractos versisque viarum
indiciis raptor saxo occultabat opaco:
quaerenti nulla ad speluncam signa ferebant.
interea, cum iam stabulis saturata moveret
Amphitryoniades armenta abitumque pararet,
discessu mugire boves atque omne querellis
impleri nemus et colles clamore relinqui.
reddidit una boum vocem vastoque sub antro
mugiit et Caci spem custodita fefellit.
hic vero Alcidae furis exarserat atro

felle dolor: rapit arma manu nodisque gravatum 220
 robur et aërii cursu petit ardua montis.
 tum primum nostri Cacum videre timentem
 190 turbatumque oculis: fugit ilicet ocior euro
 speluncamque petit (pedibus timor addidit alas).
 ut sese inclusit ruptisque immane catenis 225
 deiecit saxum, ferro quod et arte paterna
 pendebat, fultosque emuniit obice postis,
 195 ecce furens animis aderat Tirynthius omnemque
 accessum lustrans huc ora ferebat et illuc,
 dentibus infrendens. ter totum fervidus ira 230
 lustrat Aventini montem, ter saxea temptat
 limina nequiquam, ter fessus valle resedit.
 200 stabat acuta silex, praecisis undique saxis
 speluncae dorso insurgens, altissima visu,
 dirarum nidis domus opportuna volucrum. 235
 hanc, ut prona iugo laevom incumbibat in amnem,
 dexter in adversum nitens concussit et imis
 205 avolsam solvit radicibus; inde repente
 impulit, impulsu quo maximus intonat aether,
 dissultant ripae refluitque exterritus amnis. 240
 at specus et Caci detecta apparuit ingens
 regia, et umbrosae penitus patuere cavernae:
 210 non secus ac siqua penitus vi terra dehiscens
 infernas reseret sedes et regna recludat
 pallida, dis invisae, superque immane barathrum 245
 cernatur, trepident immisso lumine manes.
 ergo insperata deprensum luce repente
 215 inclusumque cavo saxo atque insueta rudentem
 desuper Alcides telis premit omniaque arma
 advocat et ramis vastisque molaribus instat. 250
 ille autem (neque enim fuga iam super ulla pericli)
 faucibus ingentem fumum (mirabile dictu)

evomit involvitque domum caligine caeca,
 prospectum eripiens oculis, glomeratque sub antra
 fumiferam noctem commixtis igne tenebris.
 non tulit Alcides animis seque ipse per ignem
 praecipiti iecit saltu, qua plurimus undam
 fumus agit nebulaque ingens specus aestuat atra.
 hic Cacum in tenebris incendia vana vomentem
 corripit in nodum complexus et angit inhaerens
 elisos oculos et siccum sanguine guttur.
 panditur extemplo foribus domus atra revolsis,
 abstractaeque boves abiurataeque rapinae
 caelo ostenduntur, pedibusque informe cadaver
 protrahitur. nequeunt expleri corda tuendo
 terribilis oculos, voltum villosaque saetis
 pectora semiferi atque extinctos faucibus ignis.
 ex illo celebratus honos, laetique minores
 servavere diem, primusque Potitius auctor
 et domus Herculei custos Pinaria sacri.
 hanc aram luco statuit, quae maxuma semper
 dicetur nobis et erit quae maxuma semper.
 quare agite, o iuvenes, tantarum in munere laudu
 cingite fronde comas et pocula porcite dextris
 communemque vocate deum et date vina volentes
 dixerat, Herculea bicolor cum populus umbra
 velavitque comas foliisque innexa pependit
 et sacer implevit dextram scyphus. ocius omnes
 in mensam laeti libant divosque precantur.

Devexo interea propior fit Vesper Olympo.
 iamque sacerdotes primusque Potitius ibant,
 pellibus in morem cincti, flammasque ferebant.
 [instaurant epulas et mensae grata secundae
 dona ferunt cumulantque oneratis lancibus aras.]
 tum salii ad cantus incensa altaria circum

populeis adsunt evincti tempora ramis,
 hic iuvenum chorus, ille senum; qui carmine laudes
 255 Herculeas et facta ferunt: ut prima novercae
 monstra manu geminosque premens eliserit angues,
 ut bello egregias idem disiecerit urbes, 290
 Troiamque Oechaliamque, ut duros mille labores
 rege sub Eurystheo fatis Iunonis iniquae
 260 pertulerit. 'tu nubigenas, Inviete, bimembris
 Hylaeumque Pholumque, manu, tu Cresia mactas
 prodigia et vastum Nemeae sub rupe leonem. 295
 te Stygii tremuere lacus, te ianitor Orci
 ossa super recubans antro semesa cruento;
 265 nec te ullae facies, non terruit ipse Typhoeus,
 arduus arma tenens; non te rationis egentem
 Lernaeus turba capitum circumstetit anguis. 300
 salve, vera Iovis proles, decus addite divis,
 et nos et tua dexter adi pede sacra secundo.'
 270 talia carminibus celebrant; super omnia Caci
 speluncam adiciunt spirantemque ignibus ipsum.
 consonat omne nemus strepitu collesque resultant. 305
 m Exim se cuncti divinis rebus ad urbem
 perfectis referunt. ibat rex obsitus aevo
 275 et comitem Aenean iuxta natumque tenebat
 ingrediens varioque viam sermone levabat.
 miratur facilisque oculos fert omnia circum 310
 Aeneas capiturque locis et singula laetus
 exquiratque auditque virum monimenta priorum.
 280 tum rex Euandrus, Romanae conditor arcis,
 haec nemora indigenae fauni nymphaeque tenebant
 gensque virum truncis et duro robore nata, 315
 quis neque mos neque cultus erat, nec iungere tauros
 aut componere opes norant aut parcere parto,
 285 sed rami atque asper victu venatus alebat.

primus ab aethereo venit Saturnus Olympo,
 arma Iovis fugiens et regnis exul adeptis.
 is genus indocile ac dispersum montibus altis
 composuit legesque dedit Latiumque vocari
 maluit, his quoniam latuisset tutus in oris.
 aurea quae perhibent illo sub rege fuere
 saecula. sic placida populos in pace regebat,
 deterior donec paulatim ac decolor aetas
 et belli rabies et amor successit habendi.
 tum manus Ausonia et gentes venere Sicanae,
 saepius et nomen posuit Saturnia tellus;
 tum reges asperque immani corpore Thybris,
 a quo post Itali fluvium cognomine Thybrim
 diximus (amisit verum vetus Albula nomen).
 me pulsum patria pelagique extrema sequentem
 Fortuna omnipotens et ineluctabile Fatum
 his posuere locis matrisque egere tremenda
 Carmentis nymphae monita et deus auctor Apollo.
 vix ea dicta: dehinc progressus monstrat et aram
 et Carmentalem Romani nomine portam
 quam memorant, nymphae priscum Carmentis honore
 vatis fatidicae, cecinit quae prima futuros
 Aeneadas magnos et nobile Pallanteum.
 hinc lucum ingentem quem Romulus acer Asylum
 rettulit et gelida monstrat sub rupe Lupercal,
 Parrhasio dictum Panos de more Lycae.
 nec non et sacri monstrat nemus Argileti
 testaturque locum et letum docet hospitibus Argi.
 hinc ad Tarpeiam sedem et Capitolia ducit,
 aurea nunc, olim silvestribus horrida dumis.
 iam tum religio pavidos terrebat agrestis
 dira loci, iam tum silvam saxumque tremebant.
 'hoc nemus, hunc' inquit 'frondoso vertice collem

(quis deus incertum est) habitat deus: Arcades ipsum
credunt se vidisse Iovem, cum saepe migrantem
aegida concuteret dextra nimbosque cieret.

haec duo praeterea disiectis oppida muris, 355
reliquias veterumque vides monimenta virorum.

hanc Ianus pater, hanc Saturnus condidit arcem:
Ianiculum huic, illi fuerat Saturnia nomen.

talibus inter se dictis ad tecta subibant
pauperis Euandri passimque armenta videbant 360

Romanoque foro et lautis mugire Carinis.

ut ventum ad sedes, 'haec' inquit 'limina victor

Alcides subiit, haec illum regia cepit.

aude, hospes, contemnere opes et te quoque dignum
finge deo rebusque veni non asper egenis.' 365

dixit et angusti supter fastigia tecti

ingentem Aenean duxit stratisque locavit

effultum foliis et pelle Libystidis ursae.

Nox ruit et fuscis tellurem amplecitur alis.

at Venus haut animo nequiquam exterrita mater 370

Laurentumque minis et duro mota tumultu

Volcanum adloquitur thalamoque haec coniugis aureo

incipit et dictis divinum adspirat amorem:

'dum bello Argolici vastabant Pergama reges

debita casurasque inimicis ignibus arces, 375

non ullum auxilium miseris, non arma rogavi

artis opisque tuae nec te, carissime coniunx,

incassumve tuos volui exercere labores,

quamvis et Priami deberem plurima natis

et durum Aeneae flevissem saepe laborem. 380

nunc Iovis imperiis Rutulorum constitit oris:

ergo eadem supplex venio et (sanctum mihi nomen)

arma rogo genetrix nato. te filia Nerei,

te potuit lacrimis Tithonia flectere coniunx.

aspice qui coeant populi, quae moenia clausis 385
 ferrum acuant portis in me excidiumque meorum.⁹
 dixerat et niveis hinc atque hinc diva lacertis
 cunctantem amplexu molli foveat. ille repente
 accepit solitam flammam, notusque medullas
 intravit calor et labefacta per ossa cucurrit: 390
 non secus atque olim tonitru cum rupta corusco
 ignea rima micans percurrit lumine nimbos.
 sensit laeta dolis et formae conscia coniunx.
 tum pater aeterno fatur devinctus amore
 'quid causas petis ex alto? fiducia cessit 395
 quo tibi, diva, mei? similis si cura fuisset,
 tum quoque fas nobis Teucros armare fuisset:
 nec pater omnipotens Troiam nec fata vetabant
 stare decemque alios Priamum superesse per annos.
 et nunc, si bellare paras atque haec tibi mens est, 400
 quidquid in arte mea possum promittere curae,
 quod fieri ferro liquidove potest electro,
 quantum ignes animaeque valent, absiste precando
 viribus indubitare tuis.' ea verba locutus
 optatos dedit amplexus placidumque petivit 405
 coniugis infusus gremio per membra soporem.

Inde ubi prima quies medio iam Noctis abactae
 curriculo expulerat somnum, cum femina primum,
 cui tolerare colo vitam tenuique Minerva
 impositum, cinerem et sopitos suscitatur ignes, 410
 noctem addens operi, famulasque ad lumina longo
 exercet penso, castum ut servare cubile
 coniugis et possit parvos educere natos:
 hant secus Ignipotens nec tempore segnior illo
 mollibus e stratis opera ad fabrilia surgit. 415
 insula Sicanium iuxta latus Aeoliamque
 erigitur Liparen, fumantibus ardua saxis,

quam sup̄ter specus et Cyclopum exesa caminis
 antra Aetnaea tonant validique incudibus ictus
 auditi referunt gemitus striduntque cavernis 420
 stricturae Chalybum et fornacibus ignis anhelat,
 Volcani domus et Volcania nomine tellus.
 hoc tunc Ignipotens caelo descendit ab alto.
 ferrum exercebant vasto Cyclopes in antro,
 Brontesque Steropesque et nudus membra Pyracmon. 425
 his informatum manibus iam parte polita
 fulmen erat, toto genitor quae plurima caelo
 deicit in terras, pars imperfecta manebat.
 tris imbris torti radios, tris nubis aquosae
 addiderant, rutili tris ignis et alitis austri: 430
 fulgores nunc terrificos sonitumque metumque
 miscebant operi flammisque sequacibus iras.
 parte alia Marti currumque rotasque volucris
 instabant, quibus ille viros, quibus excitat urbes;
 aegidaque horrifera, turbatae Palladis arma, 435
 certatim squamis serpentum auroque polibant
 conexosque anguis ipsamque in pectore divae
 Gorgona, desecto vertentem lumina collo.
 'tollite cuncta' inquit 'coeptosque auferte labores,
 Aetnaei Cyclopes, et huc advertite mentem: 440
 arma acri facienda viro. nunc viribus usus,
 nunc manibus rapidis, omni nunc arte magistra.
 praecipitate moras.' nec plura effatus, at illi
 ocius incubuere omnes pariterque laborem
 sortiti. fluit aes ravis aurique metallum, 445
 volnificusque chalyps vasta fornace liquescit.
 ingentem clipeum informant, unum omnia contra
 tela Latinorum, septenosque orbibus orbes
 impediunt. alii ventosis follibus auras
 accipiunt redduntque, alii stridentia tingunt 450

aera lacu. gemit impositis incudibus antrum.
illi inter sese multa vi brachia tollunt
in numerum versantque tenaci forcipe massam.

Haec pater Aeoliis properat dum Lemnius oris,
Euandrum ex humili tecto lux suscitât alma 455
et matutini volucrum sub culmine cantus.
consurgit senior tunicaque inducitur artus
et Tyrrhena pedum circumdat vincula plantis;
tum lateri atque umeris Tegeaeum subligat ense,
demissa ab laeva pantherae terga retorquens. 460
nec non et gemini custodes limine ab alto
praecedunt gressumque canes comitantur erilem.
hospitis Aeneae sedem et secreta petebat
sermonum memor et promissi muneris heros.
nec minus Aeneas se matutinus agebat. 465
filius huic Pallas, illi comes ibat Achates.
congressi iungunt dextras mediisque residunt
aedibus et licito tandem sermone fruuntur.
rex prior haec:

'maxume Teucrorum ductor, quo sospite numquam 470
res equidem Troiae victas aut regna fatebor,
nobis ad belli auxilium pro nomine tanto
exiguae vires: hinc Tusco claudimur amni,
hinc Rutulus premit et murum circumsonat armis.
sed tibi ego ingentis populos opulentaque regnis 475
iungere castra paro, quam fors inopina salutem
ostentat: fatis huc te poscentibus adfers.
haut procul hinc saxo incolitur fundata vetusto
urbis Agyllinae sedes, ubi Lydia quondam
gens, bello praeclara, iugis insedit Etruscis. 480
hanc multos florentem annos rex deinde superbo
imperio et saevis tenuit Mezentius armis.
quid memorem infandas caedes, quid facta tyranni

effera? di capiti ipsius generique reservent!
 mortua quin etiam iungebat corpora vivis 485
 componens manibusque manus atque oribus ora,
 tormenti genus, et sanie taboque fluentis
 complexu in misero longa sic morte necabat.
 at fessi tandem cives infanda furem
 armati circumsistunt ipsumque domumque, 490
 obtruncant socios, ignem ad fastigia iactant.
 ille inter caedem Rutulorum elapsus in agros
 confugere et Turni defendier hospitibus armis.
 ergo omnis furiis surrexit Etruria iustis:
 regem ad supplicium praesenti Marte reposcunt. 495
 his ego te, Aeneas, ductorem milibus addam.
 toto namque fremunt condensae litore puppes
 signaque ferre iubent; retinet longaevos haruspex
 fata canens "o Maeoniae delecta iuventus,
 flos veterum virtusque virum, quos iustus in hostem 500
 fert dolor et merita accendit Mezentius ira,
 nulli fas Italo tantam subiungere gentem:
 externos optate duces": tum Etrusca resedit
 hoc acies campo, monitis exterrita divom.
 ipse oratores ad me regnique coronam 505
 cum sceptro misit mandatque insignia Tarchon,
 succedam castris Tyrrhenaque regna capessam.
 sed mihi tarda gelu saeculisque effeta senectus
 invidet imperium seraeque ad fortia vires.
 gnatum exhortarer, ni mixtus matre Sabella 510
 hinc partem patriae traheret. tu, cuius et annis
 et generi fata indulgent, quem numina poscunt,
 ingredi, o Teucrum atque Italum fortissime ductor.
 hunc tibi praeterea, spes et solacia nostri,
 Pallanta adiungam; sub te tolerare magistro 515
 militiam et grave Martis opus, tua cernere facta

adsuescat primis et te miretur ab annis.
Arcadas huic equites bis centum, robora pubis
lecta dabo totidemque suo tibi munere Pallas.'

Vix ea fatus erat, defixique ora tenebant
Aeneas Anchisiades et fidus Achates
multaque dura suo tristi cum corde putabant,
ni signum caelo Cytherea dedisset aperto.
namque improviso vibratus ab aethere fulgor
cum sonitu venit, et ruere omnia visa repente
Tyrrhenusque tubae mugire per aethera clangor.
suspiciunt, iterum atque iterum fragor increpat ing
arma inter nubem caeli regione serena
per suidum rutilare vident et pulsa tonare.
obstupere animis alii, sed Troïus heros
adgnovit sonitum et divae promissa parentis.
tum memorat 'ne vero, hospes, ne quaere profecto
quem casum portenta ferant: ego poscor Olympo.
hoc signum cecinit missuram diva creatrix,
si bellum ingrueret, Volcaniaque arma per auras
laturam auxilio.

heu quantae miseris caedes Laurentibus instant!
quas poenas mihi, Turne, dabis! quam multa sub u
scuta virum galeasque et fortia corpora volves,
Thybri pater! poscant acies et foedera rumpant.'

Haec ubi dicta dedit, solio se tollit ab alto
et primum Herculeis sopitas ignibus aras
excitat hesternumque larem parvosque penatis
laetus adit: mactant lectas de more bidentis
Euandrus pariter, pariter Troiana iuventus.
post hinc ad navis graditur sociosque revisit.
quorum de numero qui sese in bella sequantur
praestantis virtute legit: pars cetera prona
fertur aqua segnisque secundo defluit amni,

nuntia ventura Ascanio rerumque patrisque. 550
dantur equi Teucris Tyrrhena petentibus arva;
ducunt exsortem Aeneae, quem fulva leonis
pellis obit totum, praefulgens unguibus aureis.

Fama volat parvam subito volgata per urbem,
ocius ire equites Tyrrheni ad litora regis. 555

vota metu duplicant matres, propiusque periculo
it timor, et maior Martis iam apparet imago.

tum pater Euandrus dextram complexus euntis
haeret, inexpletus lacrimans, ac talia fatur:

'o mihi praeteritos referat si Iuppiter annos, 560

qualis eram, cum primam aciem Praeneste sub ipsa

stravi scutorumque incendi victor acervos

et regem hac Erulum dextra sub Tartara misi,

nascenti cui tris animas Feronia mater

(horrendum dictu) dederat — terna arma movenda, 565

ter Leto sternendus erat; cui tum tamen omnis

abstulit haec animas dextra et totidem exuit armis —:

non ego nunc dulci amplexu divellerer usquam,

nate, tuo, neque finitimos Mezentius umquam

huic capiti insultans tot ferro saeva dedisset 570

funera, tam multis viduasset civibus urbem.

at vos, o superi, et divom tu maxume rector

Iuppiter, Arcadii, quaeso, miserescite regis

et patrias audite preces. si numina vestra

incolumem Pallanta mihi, si fata reservant, 575

si visurus eum vivo et venturus in unum:

vitam oro, patior quemvis durare laborem.

sin aliquem infandum casum, Fortuna, minaris:

nunc, o nunc liceat crudelem abrumpere vitam,

dum curae ambiguae, dum spes incerta futuri, 580

dum te, care puer, mea sola et sera voluptas,

complexu teneo, gravior neu nuntius auris

volneret.' haec genitor digressu dicta supremo
fundeat: famuli conlapsum in tecta ferebant.

Iamque adeo exierat portis equitatus apertis,
Aeneas inter primos et fidus Achates,
inde alii Troiae procures, ipse agmine Pallas
in medio, chlamyde et pictis conspectus in armis:
qualis ubi Oceani perfusus Lucifer unda,
quem Venus ante alios astrorum diligit ignis,
extulit os sacrum caelo tenebrasque resolvit.
stant pavidæ in muris matres oculisque secuntur
pulveream nubem et fulgentis aere catervas.
olli per dumos, qua proxuma meta viarum,
armati tendunt; it clamor, et agmine facto
quadrupedante putrem sonitu quatit ungula campum
est ingens gelidum lucus prope Caeritis amnem,
religione patrum late sacer; undique colles
inclusere cavi et nigra nemus abiete cingunt.
Silvano fama est veteres sacrasse Pelasgos,
arvorum pecorisque deo, lucumque diemque,
qui primi finis aliquando habuere Latinos:
haut procul hinc Tarcho et Tyrrheni tuta tenebant
castra locis, celsoque omnis de colle videri
iam poterat legio, et latis tendebat in arvis.
huc pater Aeneas et bello lecta iuventus
succedunt fessique et equos et corpora curant.

At Venus aetherios inter dea candida nimbos
dona ferens aderat; natumque in valle reducta
ut procul egelido secretum flumine vidit,
talibus adfata est dictis seque obtulit ultro:
'en perfecta mei promissa coniugis arte
munera, ne mox aut Laurentis, nate, superbos
aut acrem dubites in proelia poscere Turnum.'
dixit et amplexus nati Cytherea petivit,

arma sub adversa posuit radiantia quercu.
 ille, deae donis et tanto laetus honore,
 585 expleri nequit atque oculos per singula volvit
 miraturque interque manus et brachia versat
 terribilem cristis galeam flammasque minantem 620
 fatiferumque ensem, loricam ex aere rigentem
 sanguineam ingentem, qualis cum caerula nubes
 590 solis inardescit radiis longaeque refulget;
 tum levis ocreas electro auroque recocto
 hastamque et clipei non enarrabile textum. 625
 illic res Italas Romanorumque triumphos
 haut vatum ignarus venturique inscius aevi
 595 fecerat Ignipotens, illic genus omne futurae
 stirpis ab Ascanio pugnataque in ordine bella.
 um. fecerat et viridi fetam Mavortis in antro 630
 procubuisse lupam, geminos huic ubera circum
 ludere pendentis pueros et lambere matrem
 600 impavidos, illam tereti cervice reflexa
 mulcere alternos et corpora fingere lingua.
 nec procul hinc Romam et raptas sine more Sabinas 635
 nt consessu caveae magnis circensibus actis
 addiderat subitoque novom consurgere bellum
 605 Romulidis Tatíoque seni Curibusque severis.
 post idem inter se posito certamine reges
 armati Iovis ante aram paterasque tenentes 640
 stabant et caesa iungebant foedera porca,
 Romuleoque recens horrebat regia culmo. 654
 610 haut procul inde citae Mettū in diversa quadrigae 642
 distulerant (at tu dictis, Albane, maneres!)
 raptabatque viri mendacis viscera Tullus
 per silvam, et sparsi rorabant sanguine vepres. 645
 nec non Tarquinium eiectum Porsenna iubebat
 615 accipere ingentique urbem obsidione premebat:

Aeneadae in ferrum pro libertate ruebant.
illum indignanti similem similemque minanti
aspiceres, pontem auderet quia vellere Cocles
et fluvium vinclis innaret Cloelia ruptis.
in summo custos Tarpeiae Manlius arcis
stabat pro templo et Capitolia celsa tenebat,
atque hic auratis volitans argenteus anser
porticibus Gallos in limine adesse canebat.
Galli per dumos aderant arcemque tenebant,
defensi tenebris et dono noctis opacae:
aurea caesaries ollis atque aurea vestis,
virgatis lucent sagulis, tum lactea colla
auro innectuntur, duo quisque Alpina coruscant
gaesa manu, scutis protecti corpora longis.
hic exultantis salios nudosque lupercos
lanigerosque apices et lapsa ancilia caelo
extuderat, castae ducebant sacra per urbem
pilentis matres in mollibus. hinc procul addit
Tartareas etiam sedes, alta ostia Ditis,
et scelerum poenas et te, Catilina, minaci
pendentem scopulo furiarumque ora trementem,
secretosque pios, his dantem iura Catonem.
haec inter tumidi late maris ibat imago
aurea, sed fluctu spumabant caerula cano;
et circum argento clari delphines in orbem
aequora verrebant caudis aestumque secabant.
in medio classis aeratas, Actia bella,
cernere erat totumque instructo Marte videres
fervere Leucaten auroque effulgere fluctus.
hinc Augustus agens Italos in proelia Caesar
cum patribus populoque, penatibus et magnis dis,
stans celsa in puppi; geminas cui tempora flammas
laeta vomunt patriumque aperitur vertice sidus.

parte alia ventis et dis Agrippa secundis
 arduos agmen agens; cui (belli insigne superbum)
 tempora navali fulgent rostrata corona.
 hinc ope barbarica variisque Antonius armis, 685
 victor ab Aurorae populis et litore rubro,
 Aegyptum viresque Orientis et ultima secum
 Bactra vehit, sequiturque (nefas) Aegyptia coniunx.
 una omnes ruere, ac totum spumare reductis
 convolsum remis rostrisque tridentibus aequor. 690
 alta petunt: pelago credas innare revolsas
 Cycladas aut montis concurrere montibus altos,
 tanta mole viri turritis puppibus instant.
 stuppea flamma manu telisque volatile ferrum
 spargitur, arva nova Neptunia caede rubescunt. 695
 regina in mediis patrio vocat agmina sistro
 necdum etiam geminos a tergo respicit anguis.
 omnigenumque deum monstra et latrator Anubis
 contra Neptunum et Venerem contraque Minervam
 tela tenent. saevit medio in certamine Mavors 700
 caelatus ferro tristesque ex aethere Dirae,
 et scissa gaudens vadit Discordia palla,
 quam cum sanguineo sequitur Bellona flagello.
 Actius haec cernens arcum intendebat Apollo
 desuper: omnis eo terrore Aegyptus et Indi, 705
 omnis Arabs, omnes vertebant terga Sabaei.
 ipsa videbatur ventis regina vocatis
 vela dare et laxos iam iamque inmittere funis.
 illam inter caedes pallentem morte futura
 fecerat Ignipotens undis et iapyge ferri, 710
 contra autem magno maerentem corpore Nilum
 pandentemque sinus et tota veste vocantem
 caeruleum in gremium latebrosaue flumina victos.
 at Caesar, triplici invectus Romana triumpho

moenia, dis Italis votum immortale sacrabat,
maxuma tercentum totam delubra per urbem.
laetitia ludisque viae plausuque fremebant;
omnibus in templis matrum chorus, omnibus arae;
ante aras terram caesi stravere iuveni.
ipse, sedens niveo candentis limine Phoebi,
dona recognoscit populorum aptatque superbis
postibus; incedunt victae longo ordine gentes,
quam variae linguis, habitu tam vestis et armis.
hic Nomadum genus et discinctos Mulciber Afros,
hic Lelegas Carasque sagittiferosque Gelonos
finxerat; Euphrates ibat iam mollior undis,
extremique hominum Morini Rhenusque bicornis
indomitique Dahae et pontem indignatus Araxes.
talìa per clipeum Volcani, dona parentis,
miratur rerumque ignarus imagine gaudet,
attollens umero famamque et fata nepotum.

P. VERGILI MARONIS
A E N E I D O S

LIBER NONUS.

Atque ea diversa penitus dum parte geruntur,
Irim de caelo misit Saturnia Iuno
audacem ad Turnum. luco tum forte parentis
Pilumni Turnus sacrata valle sedebat.
ad quem sic roseo Thaumantias ore locuta est: 5
'Turne, quod optanti divom promittere nemo
auderet, volvenda dies en attulit ultro.
Aeneas urbe et sociis et classe relictā
sceptra Palatini sedemque petit Euandri.
nec satis: extremas Corythi penetravit ad urbes 10
Lydorumque manum collectos armat agrestis.
quid dubitas? nunc tempus equos, nunc poscere currus.
 rumpe moras omnis et turbata arripe castra.'
dixit et in caelum paribus se sustulit alis
ingentemque fuga secuit sub nubibus arcum. 15
adgnovit iuvenis duplicisque ad sidera palmas
sustulit, ac tali fugientem est voce secutus:
'Iri, decus caeli, quis te mihi nubibus actam
detulit in terras? unde haec tam clara repente
tempestas? medium video discedere caelum 20
palantisque polo stellas. sequor omina tanta,

quisquis in arma vocas.' et sic effatus ad undam
processit summoque hausit de gurgite lymphas,
multa deos orans, oneravitque aethera votis.

Iamque omnis campis exercitus ibat apertis,
dives ecum, dives pictaī vestis et auri
(Messapus primas acies, postrema coercent
Tyrrhidae iuvenes, medio dux agmine Turnus),
ceu septem surgens sedatis annibus altus
per tacitum Ganges aut pingui flumine Nilus
cum refluit campis et iam se condidit alveo.
hic subitam nigro glomerari pulvere nubem
prospiciunt Teuceri ac tenebras insurgere campis.
primus ab adversa conclamat mole Caicus:
'quis globus, o cives, caligine volvitur atra?
ferre citi ferrum, date tela, ascendite muros,
hostis adest, heia!' ingenti clamore per omnis
condunt se Teuceri portas et moenia complent.
namque ita discedens praeceperat optumus armis
Aeneas: siqua interea fortuna fuisset,
neu struere auderent aciem neu credere campo;
castra modo et tutos servarent aggere muros.
ergo etsi conferre manum pudor iraque monstrat,
obiciunt portas tamen et praecepta facessunt
armatique cavis expectant turribus hostem.
Turnus ut ante volans tardum praecesserat agmen
viginti lectis equitum comitatus, et urbi
improvisus adest; maculis quem Thracius albis
portat equos cristaque tegit galea aurea rubra.
'ecquis erit, mecum, iuvenes, qui primus in hoster
en' ait et iaculum attorquens emittit in auras,
principium pugnae, et campo sese arduos infert.

vertitur arma tenens et toto vertice supra est.

clamorem excipiunt socii fremituque secuntur
 horrissono: Teucrum mirantur inertia corda, 55
 non aequo dare se campo, non obvia ferre
 arma viros, sed castra fovere. huc turbidus atque huc
 lustrat equo muros aditumque per avia quaerit.
 ac veluti pleno lupo insidiatus ovili
 quom fremit ad caulas, ventos perpessus et imbris, 60
 nocte super media (tuti sub matribus agni
 balatum exercent, ille asper et improbus ira
 saevit in absentis, collecta fatigat edendi
 ex longo rabies et siccae sanguine fauces):
 haud aliter Rutulo muros et castra tuenti 65
 ignescunt irae, duris dolor ossibus ardet.
 qua temptet ratione aditus et qua vi clausos
 excutiat Teucros vallo atque effundat in aequor?
 classem, quae lateri castrorum adiuncta latebat,
 aggeribus saeptam circum et fluvialibus undis, 70
 invadit sociosque incendia poscit ovantis
 atque manum pinu flagranti fervidus implet. 72
 'sic vos, o lecti, ferro qui scindere vallum 146
 apparat et mecum invadit trepidantia castra.' 147
 tum vero incumbunt (urget praesentia Turni), 73
 atque omnis facibus pubes accingitur atris.
 diripere focos; piceum fert fumida lumen 75
 taeda et commixtam Volcanus ad astra favillam.

Quis deus, o Musae, tam saeva incendia Teucris
 avertit? tantos ratibus quis depulit ignes?
 dicite. prisca fides facto, sed fama perennis.
 tempore quo primum Phrygia formabat in Ida 80
 Aeneas classem et pelagi petere alta parabat,
 ipsa deum fertur genetrix Berecynthia magnum
 vocibus his adfata Iovem: 'da, guate, petenti,
 quod tua cara parens domito te poscit Olympe.

*[pineae silva mihi, multos dilecta per annos]
lucus in arce fuit summa, quo sacra ferebant,
nigranti picea trabibusque obscurus acernis:
has ego Dardanio iuveni, cum classis egeret,
laeta dedi; nunc sollicitam timor anxius angit.
solve metus atque hoc precibus sine posse parentem:
ne cursu quassatae ullo neu turbine venti
vincantur, prosit nostris in montibus ortas.
filius huic contra, torquet qui sidera mundi:
'o genetrix, quo fata vocas? aut quid petis istis?
mortaline manu factae immortale carinae
fas habeant certusque incerta pericula lustret
Aeneas? cui tanta deo permissa potestas?
immo ubi defunctae finem portusque tenebunt
Ausonios olim, quaecumque evaserit undis
Dardaniumque ducem Laurentia vexerit arva,
mortalem eripiam formam magnique iubebo
aequoris esse deas, qualis Nereia Doto
et Galatea secant spumantem pectore pontum.'
dixerat idque ratum Stygii per flumina fratris,
per pice torrentis atraque voragine ripas
adnuat et totum nutu tremefecit Olympum.

Ergo aderat promissa dies et tempora Parcae
debita complerant, cum Turni iniuria Matrem
admonuit ratibus sacris depellere taedas.
hic primum nova lux oculis offulsit et ingens
visus ab Aurora caelum transcurrere nimbus
Idaeique chori; tum vox horrenda per auras
excidit et Troum Rutulorumque agmina complet:
'ne trepidate meas, Teucri, defendere navis
neve armate manus: maria ante exurere Turno
quam sacras dabitur pinus. vos ite solutae,
ite deae pelagi: genetrix iubet.' et sua quaeque

continuo puppes abrumpunt vincula ripis
 delphinumque modo demersis aequora rostris
 ima petunt. hinc virgineae (mirabile monstrum) 120
 reddunt se totidem facies pontoque feruntur. 122

Obstupere animis Rutuli, conterritus ipse
 turbatis Messapus equis, cunctatur et amnis
 rauca sonans revocatque pedem Tiberinus ab alto. 125
 at non audaci Turno fiducia cessit.

ultro animos tollit dictis atque increpat ultro:
 'Troianos haec monstra petunt, his Iuppiter ipse
 auxilium solitum eripuit, non tela neque ignes
 expectans Rutulos. ergo maria invia Teucris 130
 nec spes ulla fugae: rerum pars altera adempta est.

terra autem in nostris manibus, tot milia gentes
 arma ferunt Italiae. nil me fatalia terrent,
 siqua Phryges prae se iactant, responsa deorum:
 sat fatis Venerique datum, tetigere quod arva 135
 fertilis Ausoniae Troes, sunt et mea contra

fata mihi, ferro sceleratam excindere gentem,
 coniuge praerepta: nec solos tangit Atridas
 iste dolor solisque licet capere arma Mycenis.
 "sed periisse semel satis est": peccare fuisset 140
 ante satis penitus modo non genus omne perosos

femineum. quibus haec medii fiducia valli
 fossarumque morae, leti discrimina parva,
 dant animos. at non viderunt moenia Troiae
 Neptuni fabricata manu considerare in ignis? 145

non armis mihi Volcani, non mille carinis 148
 est opus in Teucros (addant se protinus omnes
 Etrusci socios); tenebras et inertia furta 150
 [Palladii caesis summae custodibus arcis]

quot prius aeratae steterant ad litora prorae 121

ne timeant, nec equi caeca condemur in alvo:
 luce palam certum est igni circumdare muros.
 haut sibi cum Danaïs rem faxo et pube Pelasga
 esse ferant, decumum quos distulit Hector in annum
 nunc adeo, melior quoniam pars acta diei,
 quod superest, laeti bene gestis corpora rebus
 procurate, viri, et pugnam sperate parari.
 interea vigilum excubiis obsidere portas
 cura datur Messapo et moenia cingere flammis.
 bis septem Rutuli, muros qui milite servant,
 delecti; ast illos centeni quemque secuntur
 purpurei cristis iuvenes auroque corusci.
 discurrunt variantque vices fusique per herbam
 indulgent vino et vertunt crateras aënos.
 conlucent ignes, noctem custodia ducit
 insomnem ludo.

Haec super e vallo prospectant Troes et armis
 alta tenent, nec non trepidi formidine portas
 explorant pontisque et propugnacula iungunt,
 tela gerunt. instat Mnestheus acerque Serestus,
 quos pater Aeneas, siquando adversa vocarent,
 rectores iuvenum et rerum dedit esse magistros.
 omnis per muros legio, sortita periculum,
 excubat exercetque vices, quod cuique tuendum est.

Nisus erat portae custos, acerrimus armis,
 Hyrtacides, comitem Aeneae quem miserat Ida
 venatrix iaculo celerem levibusque sagittis;
 it iuxta comes Euryalus, quo pulchrior alter
 non fuit Aeneadam Troiana neque induit arma,
 ora puer prima signans intonsa iuventa.
 his amor unus erat, pariterque in bella ruebant:
 tum quoque communi portam statione tenebant.
 Nisus ait: 'dine hunc ardorem mentibus addunt,

Euryale, an sua cuique deus fit dira cupido? 185

aut pugnam aut aliquid iamdudum invadere magnum
mens agitat mihi nec placida contenta quietest.

cernis, quae Rutulos habeat fiducia rerum.

lumina rara micant; somno vinoque soluti
procubuerunt; silent late loca: percipe porro, 190
quid dubitem et quae nunc animo sententia surgat.

Aenean acciri omnes, populusque patresque,

exposcunt mittique viros, qui certa reportent.

si tibi quae posco promittunt (nam mihi facti
fama sat est), tumulto videor reperire sub illo 195
posse viam ad muros et moenia Pallantea.

opstipuit magno laudum percussus amore

Euryalus; simul his ardentem adfatur amicum:

'mene igitur socium summis adiungere rebus,
Nise, fugis? solum te in tanta pericula mittam? 200

non ita me genitor, bellis adsuetus Opheltes,

Argolicum terrorem inter Troiaequae labores

sublatum erudiit, nec tecum talia gessi,

magnanimum Aenean et fata extrema secutus:

est hic, est animus lucis contemptor et istum 205

qui vita bene credat emi, quo tendis, honorem.'

Nisus ad haec: 'equidem de te nil tale verebar

nec fas, non, ita me referat tibi magnus ovantem

Iuppiter aut quicumque oculis haec aspicit aequis.

sed siquis, quae multa vides discrimine tali, 210

siquis in adversum rapiat casusve deusve,

te superesse velim: tua vita dignior aetas.

sit qui me raptum pugna pretiove redemptum

mandet humo, solita aut siqua id fortuna vetabit,
absenti ferat inferias decoretque sepulchro. 215

neu matri miserae tanti sim causa doloris,

quae te sola, puer, multis e matribus ausa

persequitur magni nec moenia curat Aestae.
 ille autem 'causas nequiquam nectis inanis,
 nec mea iam mutata loco sententia cedit:
 adceleremus' ait. vigiles simul excitat, illi
 succedunt servantque vices: statione relicta
 ipse comes Niso graditur, regemque requirunt

Cetera per terras omnis animalia somno
 laxabant curas et corda oblita laborum:
 ductores Teucrum primi et delecta iuventus
 consilium summis regni de rebus habebant,
 quid facerent quisve Aeneae iam nuntius esset.
 stant longis adnixa hastis, in scuta tuentes,
 castrorum et campi medio. tum Nisus et una
 Euryalus confestim alacres admittier orant:
 rem magnam, pretiumque morae fore. primus I
 accepit trepidos ac Nisum dicere iussit.
 tum sic Hyrtacides: 'audite o mentibus aequis,
 Aeneadae, neve haec nostris spectentur ab annis,
 quae ferimus. Rutuli somno vinoque soluti
 conticuere; locum insidiis conspeximus ipsi,
 qui patet in bivio portae, quae proxuma ponto;
 interrupti ignes, aterque ad sidera fumus
 erigitur: si fortuna permittitis uti
 quaesitum Aenean et moenia Pallantea,
 mox hic cum spoliis ingenti caede peracta
 adfore cernetis. nec nos via fallit euntis:
 vidimus obscuris primam sub vallibus urbem
 venatu adsiduo et totum cognovimus annem.'
 hic annis gravis atque animi maturus Aletes:
 'di patrii, quorum semper sub numine Troia est,
 non tamen omnino Teucros delere paratis,
 cum talis animos iuvenum et tam certa talistis
 pectora.' (sic memorans umeros dextrasque teneb

amborum et voltum lacrimis atque ora rigabat.)
 'quae vobis, quae digna, viri, pro laudibus istis
 praemia posse rear solvi? pulcherrima primum
 di moresque dabunt vestri; tum cetera reddet
 actutum pius Aeneas atque integer aevi 255
 Ascanius, meriti tanti non immemor umquam.'
 'immo ego vos, cui sola salus genitore reducto'
 excipit Ascanius, 'per magnos, Nise, penatis
 Assaracique larem et canae penetralia Vestae
 obtestor, quaecumque mihi fortuna fidesque est, 260
 in vestris pono gremiis: revocate parentem,
 reddite conspectum; nihil illo triste recepto.
 bina dabo argento perfecta atque aspera signis
 pocula, devicta genitor quae cepit Arisba,
 et tripodas geminos, auri duo magna talenta, 265
 cratera anticum, quem dat Sidonia Dido
 si vero capere Italiam sceptrisque potiri
 contigerit victori et praedae dicere sortem,
 vidisti quo Turnus equo, quibus ibat in armis
 aureus: ipsum illum, clipeum cristasque rubentis 270
 excipiam sorti, iam nunc tua praemia, Nise.
 praeterea bis sex genitor lectissima matrum
 corpora captivosque dabit suaeque omnibus arma,
 insuper his campi quod rex habet ipse Latinus.
 te vero, mea quem spatiis propioribus aetas 275
 insequitur, venerande puer, iam pectore toto
 accipio et comitem casus complector in omnia.
 nulla meis sine te quaeretur gloria rebus;
 seu pacem seu bella geram, tibi maxima rerum
 verborumque fides.' contra quem talia fatur 280
 Euryalus: 'me nulla dies tam fortibus ausis
 dissimilem arguerit; tantum: fortuna secunda
 aut adversa cadat. sed te super omnia dona

unum oro: genetrix Priami de gente vetusta
est mihi, quam miseram tenuit non Ilia tellus
mecum excedentem, non moenia regis Acestae.
hanc ego nunc ignaram huius quodcumque periculi
inque salutatam linquo: nox et tua testis
dextera, quod nequeam lacrimas perferre parentis
at tu, oro, solare inopem et succurre relictæ.
hanc sine me spem ferre tui: audentior ibo
in casus omnis.' percussa mente dedere
Dardanidæ lacrimas, ante omnis pulcher Iulus,
atque animum patriæ strinxit pietatis imago.
tum sic effatur:

'sponde digna tuis ingentibus omnia coeptis.
namque erit ista mihi genetrix nomenque Creusæ
solum defuerit, nec partum gratia talem
parva manet. casus factum quicumque sequentur
per caput hoc iuro, per quod pater ante solebat:
quæ tibi polliceor reduci rebusque secundis,
haec eadem matrique tuæ generique manebunt.'
sic ait inlacrimans; umero simul exiit ensem
auratum, mira quem fecerat arte Lycaon
Gnosius atqueabilem vagina aptarat eburna.
dat Niso Mnestheus pellem horrentisque leonis
exuvias; galeam fidus permutat Aletes.
protinus armati incedunt; quos omnis euntis
primorum manus ad portas iuvenumque senumque
prosequitur votis. nec non et pulcher Iulus,
ante annos animumque gerens curamque virilem,
multa patri mandata dabat portanda: sed auræ
omnia discerpunt et nubibus inrita donant.

Egressi superant fossas noctisque per umbram
castra inimica petunt, multis tamen ante futuri
exitio. passim somno vinoque per herbam

corpora fusa vident, arrectos litore currus,
 inter lora rotasque viros, simul arma iacere,
 vina simul. prior Hyrtacides sic ore locutus:
 'Euryale, audendum dextra; nunc ipsa vocat res. 320
 hac iter est. tu, ne qua manus se attollere nobis
 a tergo possit, custodi et consule longe;
 haec ego vasta dabo et lato te limite ducam.'
 sic memorat vocemque premit; simul ense superbum
 Rhamnetem adgreditur, qui forte tapetibus altis 325
 exstructus toto proflabat pectore somnum,
 rex idem et regi Turno gratissimus augur,
 sed non augurio potuit depellere pestem.
 tris iuxta famulos temere inter tela iacentis
 armigerumque Remi premit aurigamque sub ipsis 330
 nactus equis ferroque secat pendentia colla;
 tum caput ipsi aufert domino truncumque relinquit
 sanguine singultantem; atro tepefacta cruore
 terra torique madent. nec non Lamyrumque Lamumque
 et iuvenem Serranum, illa qui plurima nocte 335
 luserat, insignis facie, multoque iacebat
 membra deo victus: felix, si protinus illum
 aequasset nocti ludum in lucemque tulisset.
 inpastus ceu plena leo per ovilia turbans
 (suadet enim vaesana fames) manditque trahitque 340
 molle pecus mutumque metu, fremit ore cruento:
 nec minor Euryali caedes; incensus et ipse
 perfurit ac multam in medio sine nomine plebem,
 Fadumque Herbesumque subit Rhoetumque Abarimque,
 ignaros, Rhoetum vigilantem et cuncta videntem, 345
 sed magnum metuens se post cratera tegebat;
 pectore in adverso totum cui comminus ense
 condidit adsurgenti et multa morte recepit.
 purpuream vomit ille animam et cum sanguine mixta

vina refert moriens; hic furto fervidus instat. 350
 iamque ad Messapi socios tendebat; ibi ignem
 deficere extremum et religatos rite videbat
 carpere gramen equos: breviter cum talia Nisus
 (sensit enim nimia caede atque cupidine ferri)
 'absistamus' ait, 'nam lux inimica propinquat. 355
 poenarum exhaustum satis est, via facta per hostis.'
 multa virum solido argento perfecta relinquit
 arnaque craterasque simul pulchrosque tapetas.
 Euryalus phaleras Rhamnetis et aurea bullis
 cingula, Tiburti Remulo ditissimus olim 360
 quae mittit dona hospitio cum iungeret absens
 Caedicus (ille suo moriens dat habere nepoti),
 [post mortem bello Rutuli pugnaque potiti]
 haec rapit atque umeris nequiquam fortibus aptat.
 tum galeam Messapi habilem cristisque decoram 365
 induit. excedunt castris et tuta capessunt.

Interea praemissi equites ex urbe Latina,
 cetera dum legio campis instructa moratur,
 ibant et Turno regi responsa ferebant,
 tercentum, scutati omnes, Volcente magistro. 370
 iamque propinquabant castris murosque subibant,
 cum procul hos laevo flectentis limite cernunt,
 et galea Euryalum sublustri noctis in umbra
 prodidit immemorem radiisque adversa refulsit.
 haut temere est visum. conclamat ab agmine Volcens: 375
 'state, viri. quae causa viae? quive estis in armis?
 quove tenetis iter?' nihil illi tendere contra,
 sed celerare fugam in silvas et fidere nocti.
 obiciunt equites sese ad divortia nota
 hinc atque hinc omnemque abitum custode coronant. 380
 silva fuit late dumis atque ilice nigra
 horrida, quam densi complerant undique sentes;

rara per occultos ducebat semita calles.
 Euryalum tenebrae ramorum onerosaque praeda
 impediunt fallitque timor regione viarum; 385
 Nisus abit. iamque imprudens evaserat hostis
 atque locos, qui post Albae de nomine dicti
 Albani (tum rex stabula alta Latinus habebat).
 ut stetit et frustra absentem respexit amicum,
 'Euryale infelix, qua te regione reliqui? 390
 quave sequar, rursus perplexum iter omne revolvens
 fallacis silvae?' simul et vestigia retro
 observata legit dumisque silentibus errat.
 audit equos, audit strepitus et signa sequentum.
 nec longum in medio tempus, cum clamor ad auris 395
 pervenit ac videt Euryalum, quem iam manus omnis
 fraude loci et noctis, subito turbante tumultu,
 oppressum rapit et conantem plurima frustra.
 quid faciat? qua vi iuvenem, quibus audeat armis
 eripere? an sese medios moriturus in enses 400
 inferat et pulchram properet per volnera mortem?
 ocius adducto torquens hastile lacerto,
 suspiciens altam et Lunam sic voce precatur:
 'tu, dea, tu praesens nostro succurre labori,
 astrorum decus et nemorum Latonia custos. 405
 siqua tuis umquam pro me pater Hyrtacus aris
 dona tulit, siqua ipse meis venatibus auxi
 suspendive tholo aut sacra ad fastigia fixi:
 hunc sine me turbare globum et rege tela per auras.'
 dixerat, et toto conixus corpore ferrum 410
 conicit: hasta volans noctis diverberat umbras
 et venit abversi in tergum Sulmonis ibique
 frangitur ac fisso transit praecordia ligno.
 volvitur ille vomens calidum de pectore flumen
 frigidus et longis singultibus ilia pulsatur. 415

diversi circumspiciunt. hoc acrior idem
 ecce aliud summa telum librabat ab aure.
 dum trepidant, it hasta Tago per tempus utrumque
 stridens traiectoque haesit tepefacta cerebro.
 saevit atrox Volcens nec teli conspicit usquam 420
 auctorem nec quo se ardens immittere possit.
 'tu tamen interea calido mihi sanguine poenas
 persolves amborum' inquit; simul ense recluso
 ibat in Euryalum. tum vero exterritus, amens
 conclamat Nisus, nec se celare tenebris 425
 amplius aut tantum potuit perferre dolorem.
 'me me (adsum qui feci), in me convertite ferrum,
 o Rutuli! mea fraus omnis; nihil iste nec ausus
 nec potuit (caelum hoc et conscia sidera testor),
 tantum infelicem nimium dilexit amicum,' 430
 talia dicta dabat; sed viribus ensis adactus
 transabiit costas et candida pectora rumpit.
 volvitur Euryalus leto, pulchrosque per artus
 it cruor, inque umeros cervix conlapsa recumbit:
 purpureus veluti cum flos succisus aratro 435
 languescit moriens lassove papavera collo
 demisere caput, pluvia cum forte gravantur.
 at Nisus ruit in medios solumque per omnis
 Volcentem petit, in solo Volcente moratur.
 quem circum glomerati hostes hinc comminus atque
 hinc 440
 proturbant. instat non setius ac rotat ensem
 fulmineum, donec Rutuli clamantis in ore
 condidit adverso et moriens animam abstulit hosti.
 tum super exanimum sese proiecit amicum
 confossus placidaque ibi demum morte quievit. 445
 Fortunati ambo! siquid mea carmina possunt,
 nulla dies umquam memori vos eximet aevo,

dum domus Aeneae Capitoli immobile saxum
accolet imperiumque pater Romanus habebit.

Victores praeda Rutuli spoliisque potiti 450
Volcentem exanimum flentes in castra ferebant
nec minor in castris luctus Rhamnete reperto
exsanguis et primis una tot caede peremptis,
Serranoque Numaque. ingens concursus ad ipsa
corpora seminecisque viros tepidaque recentem 455
caede locum et plenos spumanti sanguine rivos.
adgnosunt spolia inter se galeamque nitentem
Messapi et multo phaleras sudore receptas.

Et iam prima novo spargebat lumine terras
Tithoni croceum linquens Aurora cubile: 460
iam sole infuso, iam rebus luce relectis
Turnus in arma viros, armis circumdatus ipse,
suscitat, aeratasque acies in proelia cogit
quisque suas variisque acuunt rumoribus iras.
quin ipsa arrectis (visu miserabile) in hastis 465
praefigunt capita et multo clamore secuntur
Euryali et Nisi.

Aeneadae duri murorum in parte sinistra
opposuere aciem (nam dextera cingitur amni)
ingentisque tenent fossas et turribus altis 470
stant maesti; simul ora virum praefixa movebant,
nota nimis miseris atroque fluentia tabo.

Interea pavidam volitans pinnata per urbem
nuntia Fama ruit matrisque adlabitur auris
Euryali. at subitus miserae calor ossa reliquit, 475
excussi manibus radii revolutaque pensa.
evolat infelix et femineo ululatu,
scissa comam, muros amens atque agmina cursu
prima petit, non illa virum, non illa pericli
telorumque memor; caelum dehinc questibus implet: 480

'hunc ego te, Euryale, aspicio? tune ille senectae
 sera meae requies, potuisti linquere solam,
 crudelis? nec te, sub tanta pericula missum,
 adfari extremum miserae data copia matri?
 heu, terra ignota canibus data praeda Latinis
 alitibusque iaces, nec te tua funera mater
 produxi pressive oculos aut volnera lavi,
 veste tegens, tibi quam noctes festina diesque
 urgebam et tela curas solabar anilis.
 quo sequar? aut quae nunc artus avolsaque membra
 et funus lacerum tellus habet? hoc mihi de te,
 nate, refers? hoc sum terraque marique secuta?
 figite me, siqua est pietas, in me omnia tela
 conicite, o Rutuli, me primam absumite ferro;
 aut tu, magne pater divom, miserere tuoque
 invisum hoc detrude caput sub Tartara telo,
 quando aliter nequeo crudelem abrumpere vitam.
 hoc fletu concussi animi, maestusque per omnis
 it gemitus: torpent infractae ad proelia vires.
 illam incendensem luctus Idaeus et Actor
 Ilionei monitu et multum lacrimantis Iuli
 corripuiunt interque manus sub tecta reponunt.

At tuba terribilem sonitum procul aere canoro
 increpuit; sequitur clamor caelumque remugit.
 adcelerant acta pariter testudine Volsci
 et fossas implere parant ac vellere vallum.
 quaerunt pars aditum et scalis ascendere muros,
 qua rara est acies interlucetque corona
 non tam spissa viris. telorum effundere contra
 omne genus Teucris ac duris detrudere contis,
 adsueta longo muros defendere bello.
 saxa quoque infesto volebant pondere, siqua
 possent tectam aciem perrumpere: num tamen on

ferre iuvat sup̄ter densa testudine casus?
 nec iam sufficiunt. nam qua globus imminet ingens,⁵¹⁵
 immanem Teuc̄ri molem volvontque ruuntque,
 quae stravit Rutulos late armorumque resolvit
 tegmina. nec curant caeco contendere Marte
 amplius audaces Rutuli, sed pellere vallo
 missilibus certant.

520

parte alia horrendus visu quassabat Etruscam
 pinum et fumiferos infert Mezentius ignis;
 at Messapus ecum domitor, Neptunia proles,
 rescindit vallum et scalas in moenia poscit.

Vos, o Calliope, precor, adspirate canenti,⁵²⁵
 quas ibi tum ferro strages, quae funera Turnus
 ediderit, quem quisque virum demiserit Orco;
 et mecum ingentis oras evolvite belli.

Turris erat vasto suspectu et pontibus altis,⁵³⁰
 opportuna loco, summis quam viribus omnes
 expugnare Itali summaque evertere opum vi
 certabant. Troes contra defendere saxis
 perque cavas densi tela intorquere fenestras.
 princeps ardentem coniecit lampada Turnus

535

et flammam adfixit lateri, quae plurima vento
 corripuit tabulas et postibus haesit adesis.
 turbati trepidare intus frustra⁵⁴⁰que malorum
 velle fugam. dum se glomerant retroque residunt
 in partem, quae peste caret, tum pondere turris
 procubuit subito et caelum tonat omne fragore.
 semineces ad terram, immani mole secuta,
 confixique suis telis et pectora duro
 transfossi ligno veniunt. vix unus Helenor
 et Lycus elapsi. quorum primaevos Helenor,

545

et meministis enim, divae, et memorare potestis.⁵²⁹

529

Maeonio regi quem serva Licymnia furtim
 sustulerat vetitisque ad Troiam miserat armis,
 ense levis nudo parmaque inglorius alba;
 isque ubi se Turni media inter milia vidit,
 hinc acies atque hinc acies adstare Latinas:
 550 ut fera, quae densa venantum saepta corona
 contra tela furit seseque haut nescia morti
 inicit et saltu supra venabula fertur,
 haut aliter iuvenis medios moriturus in hostis
 555 inruit et, qua tela videt densissima, tendit.
 at pedibus longe melior Lycus inter et hostis
 inter et arma fuga muros tenet altaque certat
 prendere tecta manu sociumque attingere dextras.
 quem Turnus, pariter cursu teloque secutus,
 increpat his victor: 'nostrasne evadere, demens,
 560 sperasti te posse manus?' simul arripit ipsum
 pendentem et magna muri cum parte revellit:
 qualis ubi aut leporem aut candenti corpore cycnum
 sustulit alta petens pedibus Iovis armiger uncis
 quaesitum aut matri multis balatibus agnum
 565 Martius a stabulis rapuit lupo. undique clamor
 tollitur: invadunt et fossas aggere complent;
 ardentis taedas alii ad fastigia iactant.
 Ilioneus saxo atque ingenti fragmine montis
 Lucetium portae subeuntem ignisque ferentem,
 570 Emathiona Liger, Corynaeum sternit Asilas,
 hic iaculo bonus, hic longe fallente sagitta,
 Ortygium Caeneus, victorem Caenea Turnus,
 Turnus Ityn Cloniumque, Dioxippum Promolumque
 et Sagarim et summis stantem pro turribus Idan, 575
 Privernum Capys. hunc primo levis hasta Themillae
 strinxerat: ille manum projecto tegmine demens
 ad vulnus tulit; ergo alis adlapsa sagitta

et laevo adfixa est lateri manus abditaque intus
 spiramenta animae letali vulnere rupit. 580
 stabat in egregiis Arcantis filius armis,
 pictus acu chlamydem et ferrugine clarus Hibera,
 insignis facie, genitor quem miserat Arcens,
 eductum Martis luco Symaethia circum
 585 flumina, pinguis ubi et placabilis ara Palici:
 stridentem fundam positus Mezentius hastis
 ipse ter adducta circum caput egit habena
 et media adversi liquefacto tempora plumbo
 diffidit ac multa porrectum extendit harena.
 Tum primum bello celerem intendisse sagittam 590
 dicitur ante feras solitus terrere fugaces
 Ascanius fortemque manu fudisse Numanum,
 cui Remulo cognomen erat, Turnique minorem
 germanam nuper thalamo sociatus habebat.
 is primam ante aciem digna atque indigna relatu 595
 vociferans tumidusque novo praecordia regno
 ibat et ingentem sese clamore ferebat:
 'non pudet obsidione iterum valloque teneri,
 bis capti Phryges, et morti praetendere muros?
 600 en qui nostra sibi bello conubia poscunt!
 quis deus Italiam, quae vos dementia adegit?
 non hic Atridae nec fandi fictor Ulixes:
 durum a stirpe genus natos ad flumina primum
 deferimus saevoque gelu duramus et undis,
 605 venatu invigilant pueri silvasque fatigant,
 flectere ludus equos et spicula tendere cornu.
 at patiens operum parvoque adsueta iuventus
 aut rastris terram domat aut quatit oppida bello.
 omne aevom ferro teritur, versaue iuvenum
 610 terga fatigamus hasta; nec tarda senectus
 debilitat vires animi mutatque vigorem:

canitiem galea premimus, semperque recentis
comportare iuvat praedas et vivere raptis.
vobis picta croco et fulgenti murice vestis,
desidia cordi, iuvat indulgere choreis,
et tunicae manicas et habent redimicula mitrae.
o vere Phrygiae (neque enim Phryges), ite per al-
Dindyma, ubi adsuetis biforem dat tibia cantum!
tympana vos buxusque vocat Berecynthia Matris
Idaeae: sinite arma viris et cedite ferro.'

Talia iactantem dictis ac dira canentem
non tulit Ascanius, nervoque obversus equino
intendit telum diversaue bracchia ducens
constitit, ante Iovem supplex per vota precatus:
'Iuppiter omnipotens, audacibus adnue coeptis.
ipse tibi ad tua templa feram sollemnia dona
et statuam ante aras aurata fronte iuvenum
candentem pariterque caput cum matre ferentem,
iam cornu petat et pedibus qui spargat harenam.'
audii et caeli genitor de parte serena
intonuit laevom, sonat una fatifer arcus:
effugit horrendum stridens adducta sagitta
perque caput Remuli venit et cava tempora ferro
transigit. 'i, verbis virtutem include superbis!
bis capti Phryges haec Rutulis responsa remittunt,
hoc tantum Ascanius. Tencri clamore secuntur
laetitiaque fremunt animosque ad sidera tollunt.
aetheria tum forte plaga crinitus Apollo
desuper Ausonias acies urbemque videbat,
nube sedens, atque his victorem adfatur Iulum:
'macte nova virtute, puer: sic itur ad astra,
dis genite et geniture deos. iure omnia bella
gente sub Assaraci fato ventura resident,
nec te Troia capit.' simul haec effatus ab alto

aethere se misit, spirantis dimovet auras 645
 Ascaniumque petit. forma tum vertitur oris
 antiquom in Buten (hic Dardanio Anchisae
 615 armiger ante fuit fidusque ad limina custos,
 tum comitem Ascanio pater addidit). ibat Apollo
 620 omnia longaevo similis, vocemque coloremque 650
 et crinis albos et saeva sonoribus arma,
 atque his ardentem dictis adfatur Iulum:
 625 'sit satis, Aenide, telis impune Numanum
 appetiisse tuis; primam hanc tibi magnus Apollo
 concedit laudem et paribus non invidet armis: 655
 cetera parce, puer, bello.' sic orsus Apollo
 mortalis medio aspectus sermone reliquit
 630 et procul in tenuem ex oculis evanuit auram.
 adgnovere deum proceres divinaque tela
 Dardanidae pharetramque fuga sensere sonantem. 660
 ergo avidum pugnae dictis ac numine Phoebi
 Ascanium prohibent, ipsi in certamina rursus
 635 succedunt animasque in aperta pericula mittunt.
 it clamor totis per propugnacula muris,
 intendunt acris arcus ammentaque torquent. 665
 sternitur omne solum telis, tum scuta cavaeque
 dant sonitum flictu galeae, pugna aspera surgit:
 640 quantus ab occasu veniens pluvialibus haedis
 verberat imber humum, quam multa grandine nimbi
 in vada praecipitant, cum Iuppiter horridus austris 670
 torquet aquosam hiemem et caelo cava nubila rumpit.
 Pandarus et Bitias, Idaeo Alcanore creti,
 645 quos Iovis eduxit luco silvestris laera
 abietibus iuvenes patriis et montibus aequos,
 portam, quae ducis imperio commissa, recludunt, 675
 freti animis, ultroque invitant moenibus hostem.
 ipsi intus dextra ac laeva pro turribus adstant,

armati ferro et cristis capita alta corusci:
 quales aëriae liquentia flumina circum,
 sive Padi ripis Athesim seu propter amoenum,
 consurgunt geminae quercus intonsaque caelo
 attollunt capita et sublimi vertice nutant.
 inrumpunt aditus Rutuli ut videre patentis
 continuo Quercens et pulcher Aquiculus armis
 et praeceps animi Tmarus et Mavortius Haemon
 agminibus totis: at versi terga dedere
 aut ipso portae posuere in limine vitam.
 tum magis increscunt animis discordibus irae;
 et iam collecti Troes glomerantur eodem
 et conferre manum et procurrare longius audent.

Ductori Turno diversa in parte furenti
 turbantique viros perfertur nuntius, hostem
 fervere caede nova et portas praebere patentis.
 deserit inceptum atque immani concitus ira
 Dardaniam ruit ad portam fratresque superbos.
 et primum Antiphaten (is enim se primus agebat)
 Thebana de matre nothum Sarpedonis alti,
 coniecto sternit iaculo; volat Itala cornus
 aëra per tenerum stomachoque infixæ sub altum
 pectus abit: reddit specus atri vulneris undam
 spumantem, et fixo ferrum in pulmone tepescit.
 tum Meropem atque Erymanta manu, tum sternit A-

num,

tum Bitian ardentem oculis animisque frementem
 non iaculo (neque enim iaculo vitam ille dedisset)
 sed magnum stridens contorta falarica venit,
 fulminis acta modo, quam nec duo taurea terga
 nec duplici squama lorica fidelis et auro
 sustinuit: conlapsa ruunt immania membra.
 dat tellus gemitum, et clipeum super intonat in-

talīs in Euboico Baiarum litore quondam 710
 saxea pila cadit, magnis quam molibus ante
 constructam ponto iaciunt; sic illa ruinam
 prona trahit penitusque vadis inlisa recumbit:
 miscent se maria, et nigrae attolluntur harenae;
 tum sonitu Prochyta alta tremit durumque cubile 715
 Inarime Iovis imperiis imposta Typhoeo.

Hic Mars armipotens animum viresque Latinis
 addidit et stimulos acris sub pectore vertit
 immisitque Fugam Teucris atrumque Timorem.
 undique conveniunt, quoniam data copia pugnae 720
 bellatorque animo deus incidit.

Pandarus ut fuso germanum corpore cernit
 et quo sit fortuna loco, qui casus agat res,
 portam vi magna converso cardine torquet,
 obnixus latis umeris, multosque suorum 725

moenibus exclusos duro in certamine linquit:
 ast alios secum includit recipitque ruentis,
 demens, qui Rutulum in medio non agmine regem
 viderit inrumpentem ultroque incluserit urbi,
 immanem veluti pecora inter inertia tigrim. 730

continuo nova lux oculis effulsit, et arma
 horrendum sonuere; tremunt in vertice cristae
 sanguineae, clipeoque micantia fulmina mittit:
 agnoscunt faciem invisam atque immania membra
 turbati subito Aeneadae. tum Pandarus ingens 735
 emicat et mortis fraternae fervidus ira

effatur: 'non haec dotalis regia Amatae,
 nec muris cohibet patriis media Ardea Turnum.
 castra inimica vides; nulla hinc exire potestas.'
 olī subridens sedato pectore Turnus 740

'incipē, si qua animo virtus, et consere dextram:
 hic etiam inventum Priamo narrabis Achillem.'

dixerat. ille rudem nodis et cortice crudo
 intorquet summis adnexus viribus hastam:
 excepere aurae; volnus Saturnia Iuno 745
 detorsit veniens, portaeque infigitur hasta.
 'at non hoc telum, mea quod vi dextera versat,
 effugies; neque enim is teli nec volneris auctor;
 sic ait et sublatum alte consurgit in ensem
 et mediam ferro gemina inter tempora frontem 750
 dividit inpubesque immani vulnere malas.
 fit sonus, ingenti concussa est pondere tellus;
 conlapsos artus atque arma cruenta cerebro
 sternit humi moriens, atque illi partibus aequis
 huc caput atque illuc umero ex utroque pependit. 755
 diffugiunt versi trepida formidine Troes:
 et si continno victorem ea cura subisset,
 rumpere claustra manu sociosque immittere portis,
 ultimus ille dies bello gentique fuisset;
 sed furor ardentem caedisque insana cupido 760
 egit in aversos.
 principio Phalerim et succiso poplite Gygen
 excipit; hinc raptas fugientibus ingerit hastas
 in tergus (Iuno vires animumque ministrat);
 addit Halyn comitem et confixa Phegea parma, 765
 ignaros deinde in muris Martemque cientis
 Alcandrumque Haliumque Noëmonaque Prytanimque
 Lyncea tendentem contra sociosque vocantem
 vibranti gladio conixus ab aggere dexter
 occupat (huic uno desectum comminus ictu 770
 cum galea longe iacuit caput), inde ferarum
 vastatorem Amycum, quo non felicius alter
 ungere tela manu ferrumque armare veneno,
 et Clytium Aeoliden et amicum Crethea Musis,
 Crethea Musarum comitem, cui carmina semper 775

et citharae cordi numerosque intendere nervis.
[semper equos atque arma virum pugnasque canebat.]

Tandem ductores audita caede suorum
conveniunt Teucrī, Mnestheus acerque Serestus,
palantisque vident socios hostemque receptum. 780
et Mnestheus 'quo deinde fugam, quo tenditis?' inquit.
'quos alios muros, quae iam ultra moenia habetis?
unus homo et vestris, o cives, undique saeptus
aggeribus tantas strages impune per urbem
ediderit? iuvenum primos tot miserit Orco? 785
non infelicis patriae veterumque deorum
et magni Aeneae, segnes, miseretque pudetque?'
talibus accensi firmanantur et agmine denso
consistunt. Turnus paulatim excedere pugna
et fluvium petere ac partem, quae cingitur unda; 790
acrius hoc Teucrī clamore incumbere magno
et glomerare manum. ceu saevom turba leonem
cum telis premit infensis, at territus ille,
asper, acerba tuens, retro redit, et neque terga
ira dare aut virtus patitur, nec tendere contra 795
ille quidem hoc cupiens potis est per tela virosque:
haut aliter retro dubius vestigia Turnus
improperata refert, et mens exaestuatur ira.
quin etiam bis tum medios invaserat hostis,
bis confusa fuga per muros agmina vertit; 800
sed manus e castris propere coit omnis in unum,
nec contra vires audet Saturnia Iuno
sufficere, aëriam caelo nam Iuppiter Irim
demisit germanae haud mollia iussa ferentem,
ni Turnus cedat Teucrorum moenibus altis. 805
ergo nec clipeo iuvenis subsistere tantum
nec dextra valet: iniectis sic undique telis
obruitur. strepit adsiduo cava tempora circum

tinnitu galea, et saxis solida aera fatiscunt,
discussaeque iubae capiti, nec sufficit umbo
ictibus: ingeminant hastis et Troes et ipse
fulmineus Mnestheus. tum toto corpore sudor
liquitur et piceum (nec respirare potestas)
flumen agit; fessos quatit aeger anhelitus artus.
tum demum praeceps saltu sese omnibus armis
in fluvium dedit: ille suo cum gurgite flavo
accepit venientem ac mollibus extulit undis
et laetum sociis abluta caede remisit.

P. VERGILI MARONIS
A E N E I D O S
LIBER DECIMUS.

Panditur interea domus omnipotentis Olympi,
conciliumque vocat divom pater atque hominum rex
sideream in sedem, terras unde arduus omnis
castraque Dardanidum aspectat populosque Latinos.
considunt tectis bipatentibus, incipit ipse: 5
'caelicolae magni, quianam sententia vobis
versa retro tantumque animis certatis iniquis?
abnueram bello Italiam concurrere Teucris.
quae contra vetitum discordia? quis metus aut hos
aut hos arma sequi ferrumque lacessere suasit? 10
adveniet iustum pugnae (ne arcessite) tempus,
cum fera Karthago Romanis arcibus olim
exitium magnum atque Alpes immittet apertas:
tum certare odiis, tum res rapuisse licebit.
nunc sinite et placitum laeti componite foedus.' 15
Iuppiter haec paucis; at non Venus aurea contra
pauca refert:
'o pater, o hominum rerumque aeterna potestas!
(namque aliud quid sit, quod iam implorare queamus?)
cernis ut insultent Rutuli Turnusque [feratur 20
per medios insignis equis tumidusque] secundo

21*

Marte ruat? non clausa tegunt iam moenia Teucro
 quin intra portas atque ipsis proelia miscent
 aggeribus moerorum et inundant sanguine fossas.
 Aeneas ignarus abest. numquamne levare
 obsidione sines? muris iterum imminet hostis
 nascentis Troiae [nec non exercitus alter;]
 atque iterum in Teucros Aetolis surgit ab Arpis
 Tydides. equidem credo, mea volnera restant
 et tua progenies mortalia demoror arma.
 si sine pace tua atque invito numine Troes
 Italiam petiere, luant peccata neque illos
 iuveris auxilio; sin tot responsa secuti,
 quae superi manesque dabant: cur nunc tua quisqu
 vertere iussa potest aut cur nova condere fata?
 quid repetam exustas Erycino in litore classes,
 quid tempestatum regem ventosque furentis
 Aeolia excitos aut actam nubibus Irim?
 nunc etiam manis (haec intemptata manebat
 sors rerum) movet et superis immissa repente
 Allecto, medias Italum bacchata per urbes.
 nil super imperio moveor: speravimus ista,
 dum fortuna fuit; vincant quos vincere mavis.
 si nulla est regio, Teucris quam det tua coniunx
 dura, per eversae, genitor, fumantia Troiae
 excidia obtestor, liceat dimittere ab armis
 incolumem Ascanium, liceat superesse nepotem.
 Aeneas sane ignotis iactetur in undis
 et quacumque viam dederit Fortuna sequatur:
 hunc tegere et dirae valeam subducere pugnae.
 est Amathus, est celsa mihi Paphus atque Cythera
 Idaliaeque domus: positis inglorius armis
 exigat hic aevom. magna ditione iubeto
 Karthago premat Ausoniam: nihil urbibus inde

obstabit Tyriis. quid pestem evadere belli 55
 iuvit et Argolicos medium fugisse per ignis
 totque maris vastaeque exhausta pericula terrae,
 dum Latium Teucris recidivaque Pergama quaerunt?
 non satius cineres patriae insedissem supremos
 atque solum, quo Troia fuit? Xanthum et Simoënta 60
 redde, oro, miseris iterumque revolvere casus
 da, pater, Iliacos Teucris.' tum regia Iuno
 acta furore gravi 'quid me alta silentia cogis
 rumpere et obductum verbis vulgare dolorem?
 Aenean hominum quisquam divomque subegit 65
 bella sequi aut hostem regi se inferre Latino?
 Italiam petiit fatis auctoribus (esto)
 Cassandrae impulsus furiis: num linquere castra
 hortati sumus aut vitam committere ventis,
 num puero summam belli, num credere muros, 70
 Tyrrhenamque fidem aut gentis agitare quietas?
 quis deus in fraudem, quae dura potentia nostri
 egit? ubi hic Iuno demissave nubibus Iris?
 indignum est Italos Troiam circumdare flammis
 nascentem et patria Turnum consistere terra, 75
 cui Pilumnus avos, cui diva Venilia mater:
 quid face Troianos atra vim ferre Latinis,
 arva aliena iugo premere atque avertere praedas?
 quid soceros legere et gremiis abducere pactas,
 pacem orare manu, praefigere puppibus arma? 80
 tu potes Aenean manibus subducere Graium
 proque viro nebulam et ventos obtendere inanis,
 tu potes in totidem classem convertere nymphas:
 nos aliquid Rutulos contra iuvisse nefandum est?
 "Aeneas ignarus abest": ignarus et absit. 85
 est Paphus Idaliumque tibi, sunt alta Cythera:
 quid gravidam bellis urbem et corda aspera temptas?

nosne tibi fluxas Phrygiae res vertere fundo
conamur? nos, an miseros qui Troas Achivis
obiecit? quae causa fuit, consurgere in arma
Europamque Asiamque et foedera solvere furto?
me duce Dardanius Spartam expugnavit adulter,
aut ego tela dedi fovive Cupidine bella?
tum decuit metuisse tuis: nunc sera querellis
haut iustis adsurgis et inrita iurgia iactas.'

Talibus orabat Iuno, cunctique fremebant
caelicolae adsensu vario, ceu flamina prima
cum deprensa fremunt silvis et caeca volutant
murmura, venturos nautis prodentia ventos.
tum pater omnipotens, rerum cui prima potestas,
infit (eo dicente deum domus alta silescit
et tremefacta solo tellus, silet arduos aether,
tum zephyri posuere, premit placida aequora pon-
'accipite ergo animis atque haec mea figite dicta
quandoquidem Ausonios coniungi foedere Teucris
hau licitum, nec vestra capit discordia finem:
quae cuique est fortuna hodie, quam quisque secat
Tros Rutulusne fuit nullo discrimine habebō
[seu fatis Italum castra obsidione tenentur
sive errore malo Troiae monitisque sinistris].
nec populos solvo: sua cuique exorsa laborem
fortunamque ferent. rex Iuppiter omnibus idem
fata viam invenient.' Stygii per flumina fratris,
per pice torrentis atraque voragine ripas
adnuit et totum nutu tremefecit Olympum.
hic finis fandi. solio tum Iuppiter aureo
surgit, caelicolae medium quem ad limina ducunt

Interea Rutuli portis circum omnibus instant
sternere caede viros et moenia cingere flammis.
at legio Aeneadum vallis obsessa tenetur,

nec spes ulla fugae. miseri stant turribus altis
 nequiquam et rara muros cinxere corona
 90 Asius Imbrasides Hicetaoniusque Thymoetes
 Assaracique duo et senior cum Castore Thymbris,
 prima acies; hos germani Sarpedonis ambo 125
 et Clarus et Thaemon Lycia comitantur ab alta.
 fert ingens toto conixus corpore saxum,
 95 haut partem exiguum montis, Lyrnesius Acmon,
 nec Clytio genitore minor nec fratre Menestheo.
 hi isculis, illi certant defendere saxis 130
 mollique ignem nervoque aptare sagittas.
 ipse inter medios, Veneris iustissima cura,
 100 Darcianus caput ecce puer detectus honestum,
 qualis gemma micat, fulvom quae dividit aurum,
 aut illo decus aut capiti; vel quale per artem 135
 105 inclusum buxo aut Oricia terebintho
 lucet ebur; fusos cervix cui lactea crinis
 accipit et molli subnectens circulus auro.
 te quoque magnanimae viderunt, Ismare, gentes
 110 voluea derigere et calamos armare veneno, 140
 Maecia generose domo, ubi pingua culta
 exercentque viri Pactolusque inrigat auro.
 115 adfui et Mnestheus, quem pulsi pristina Turni
 agger moerorum sublimem gloria tollit,
 et Cayis: hinc nomen Campanae ducitur urbi. 145
 Illi inter sese duri certamina belli
 contuerant: media Aeneas freta nocte secabat.
 120 namque ut ab Euandro castris ingressus Etruscis
 regem adit et regi memorat nomenque genusque,
 quidve petat quidve ipse ferat, Mezentius arma 150
 quae ibi conciliet, violentaque pectora Turni
 edocet humanis quae sit fiducia rebus
 admont immiscetque preces: haut fit mora, Tarchon

iungit opes foedusque ferit; tum libera fati
 classem conscendit iussis gens Lydia divom,
 externo commissa duci. Aeneïa puppis
 prima tenet, rostro Phrygios subiuncta leones,
 imminet Ida super, profugis gratissima Teucris.
 hic magnus sedet Aeneas secumque volutat
 eventus belli varios, Pallasque sinistro
 adfixus lateri iam quaerit sidera, opacae
 noctis iter, iam quae passus terraque marique.

Pandite nunc Helicon, deae, cantusque movete.
 quae manus interea Tuscis comitetur ab oris
 Aenean armetque rates pelagoque vehatur.

Massicus aerata princeps secat aequora tigris:
 sub quo mille manus iuvenum, qui moenia Clusi
 quique urbem liquere Cosas, quis tela sagittae
 gorytique leves umeris et letifer arcus.
 una torvos Abas: huic totum insignibus armis
 agmen et aurato fulgebat Apolline puppis.
 sescentos illi dederat Populonia mater
 expertos belli iuvenes, ast Ilva trecentos
 insula inexhaustis Chalybum generosa metallis.
 tertius ille hominum divomque interpretres Asilas,
 cui pecudum fibrae, caeli cui sidera parent
 et linguae volucrum et praesagi fulminis ignes,
 mille rapit densos acie atque horrentibus hastis
 hos parere iubent Alpheae origine Pisae,
 urbs Etrusca solo. sequitur pulcherrimus Astu,
 Astur equo fidens et versicoloribus armis.
 tercentum adiciunt (mens omnibus una sequend)
 qui Caerete domo, qui sunt Minionis in arvis,
 et Pyrgi veteres intempestaeque Graviscae.

Non ego te, Ligurum ductor fortissime bello
 transierim, Cunare, et paucis comitate Cupavo,

cuius olorinae surgunt de vertice pinnae,
 crimen, Amor, vestrum formaeque insigne paternae.
 namque ferunt luctu Cycnum Phaëthontis amati,
 populeas inter frondes umbramque sororum 190
 dum canit et maestum musa solatur amorem,
 canentem molli pluma duxisse senectam,
 linquentem terras et sidera voce sequentem.
 filius, aequalis comitatus classe catervas,
 ingentem remis Centaurum promovet: ille 195
 instat aquae saxumque undis immane minatur
 arduus et longa sulcat maria alta carina.

Ille etiam patriis agmen ciet Ocnus ab oris,
 fatidicae Mantus et Tusci filius amnis,
 qui muros matrisque dedit tibi, Mantua, nomen 200
 (Mantua, dives avis; sed non genus omnibus unum:
 gens illi triplex, populi sub gente quaterni,
 ipsa caput populis, Tusco de sanguine vires).
 hinc quoque quingentos in se Mezentius armat,
 quos patre Benaco velatus harundine glauca 205
 Mincius infesta ducebat in aequora pinu.
 it gravis Aulestes centenaque arbore fluctum
 verberat adsurgens, spumant vada marmore verso.
 hunc vehit immanis Triton et caerula concha
 exterrens freta, cui laterum tenuis hispida nanti 210
 frons hominem praefert, in pristim desinit alvos:
 spumea semifero sub pectore murmurat unda.

Tot lecti procures ter denis navibus ibant
 subsidio Troiae et campos salis aere secabant.

Iamque dies caelo concesserat almaque curru 215
 noctivago Phoebe medium pulsabat Olympum:
 Aeneas (neque enim membris dat cura quietem)
 ipse sedens clavomque regit velisque ministrat.
 atque illi medio in spatio chorus ecce suarum

occurrit comitum: nymphae, quas alma Cybebe
 numen habere maris nymphasque e navibus esse
 iusserat, innabant pariter fluctusque secabant,
 quot prius aeratae steterant ad litora prorae.
 adgnoscent longe regem lustrantque choreis.
 quarum quae fandi doctissima Cymodocea
 pone sequens dextra puppim tenet ipsaque dorso
 eminet ac laeva tacitis subremigat undis,
 tum sic ignarum adloquitur: 'vigilasne, deum gens,
 Aenea? vigila et velis immitte rudentis.
 nos sumus, Idaeae sacro de vertice pinus,
 nunc pelagi nymphae, classis tua. perfidus ut nos
 praecipitis ferro Rutulus flammaque premebat,
 rupimus invitae tua vincula, teque per aequor
 quaerimus. hanc genetrix faciem miserata refecit
 et dedit esse deas aevomque agitare sub undis.
 at puer Ascanius muro fossisque tenetur
 tela inter media atque ardentis Marte Latinos.
 iam loca iussa tenent forti permixtus Etrusco
 Arcas eques: medias illis opponere turmas,
 ne castris iungant, certast sententia Turno.
 surge age et Aurora socios veniente vocari
 primus in arma iube et clupeum cape, quem dedit ipsa
 invictum Ignipotens atque oras ambiit auro.
 crastina lux, mea si non inrita dicta putaris,
 ingentis Rutulae spectabit caedis acervos.'
 dixerat, et dextra discedens impulit altam
 haut ignara modi puppim: fugit illa per undas
 ocior et iaculo et ventos aequante sagitta.
 inde aliae celerant cursus. stupet inscius ipse
 Tros Anchisiades; animos tamen omine tollit.
 tum breviter super aspectans convexa precatur:
 'alma parens Idaea deum, cui Dindyma cordi

turrigeraeque urbis biungique ad frena leones,
 tu mihi nunc pugnae princeps, tu rite propinques
 augurium Phrygibusque adsis pede, diva, secundo.²⁵⁵
 tantum effatus. et interea revoluta rubebat
 matura iam luce dies noctemque fugarat:

principio sociis edicit, signa sequantur
 atque animos aptent armis pugnaeque parent se.
 iamque in conspectu Teucros habet et sua castra, 260
 stans celsa in puppi. clipeum cum deinde sinistra
 extulit ardentem, clamorem ad sidera tollunt
 Dardanidae e muris, spes addita suscitatur iras,
 tela manu iaciunt: quales sub nubibus atris
 Strymoniae dant signa grues atque aethera tranant 265
 cum sonitu fugiuntque notos clamore secundo.

at Rutulo regi ducibusque ea mira videri
 Ausoniis, donec versas ad litora puppes
 respiciunt totumque adlabi classibus aequor.
 *ardet apex capiti cristisque a vertice flamma 270
 funditur et vastos umbo vomit aureus ignis:
 non secus ac liquida siquando nocte cometae
 sanguinei lugubre rubent aut Sirius ardor,
 ille sitim morbosque ferens mortalibus aegris,
 nascitur et laevo contristat lumine caelum.* 275

Haut tamen audaci Turno fiducia cessit
 litora praecipere et venientis pellere terra. 277
 'quod votis optastis, adest, perfringere dextra: 279
 in manibus Mars ipse viris. nunc coniugis esto
 quisque suae tectique memor, nunc magna referte
 facta, patrum laudes. ultro occurramus ad undam,
 dum trepidi egressisque labant vestigia prima.
 audentis Fortuna iuvat'

ultro animos tollit dictis atque increpat ultro 278

haec ait et secum versat, quos ducere contra
vel quibus obsessos possit concedere muros.

Interea Aeneas socios de puppibus altis
pontibus exponit. multi servare recursus
languentis pelagi et brevibus se credere saltu,
per remos alii. speculatus litora Tarchon,
qua vada non sperat nec fracta remurmurat unda,
sed mare inoffensum crescenti adlabitur aestu,
advertit subito proram sociosque precatur:
'nunc, o lecta manus, validis incumbite remis;
tollite, ferte rates; inimicam findite rostris
hanc terram, sulcumque sibi premat ipsa carina.
frangere nec tali puppim statione recuso
arrepta tellure semel.' quae talia postquam
effatus Tarchon, socii consurgere tonsis
spumantisque rates arvis inferre Latinis,
donec rostra tenent siccum et sedere carinae
omnes innocuae, sed non puppis tua, Tarchon.
namque inflicta vadi dorso dum pendet iniquo,
anceps sustentata diu, fluctusque fatigat,
solvitur atque viros mediis exponit in undis;
fragmina remorum quos et fluitantia transtra
impediunt, retrahitque pedem simul unda relabens.

Nec Turnum segnis retinet mora, sed rapit acer
totam aciem in Teucros et contra in litore sistit.
signa canunt. primus turmas invasit agrestis
Aeneas, omen pugnae, stravitque Latinos
occiso Therone, virum qui maximus ultro
Aenean petit: huic gladio perque aerea suta,
per tunicam squalentem auro latus haurit apertum.
inde Lichan ferit, exsectum iam matre perempta
et tibi, Phoebe, sacrum: casus evadere ferri

quo licuit parvo? nec longe Cissea durum
 immanemque Gyan, sternentis agmina clava,
 deiecit Leto: nihil illos Herculis arma
 nec validae iuvare manus genitorque Melampus, 320
 Alcidae comes usque gravis dum terra labores
 praebuit. ecce Pharo, voces dum iactat inertis,
 intorquens iaculum clamanti sistit in ore.
 tu quoque, flaventem prima lanugine malas
 dum sequeris Clytium infelix, nova gaudia, Cydon, 325
 Dardania stratus dextra, securus amorum,
 qui iuvenum tibi semper erant, miserande iaceres,
 ni fratrum stipata cohors foret obvia, Phorci
 progenies, septem numero: septenaque tela
 coniciunt, partim galea clipeoque resultant 330
 inrita, deflexit partim stringentia corpus
 alma Venus. fidum Aeneas adfatur Achaten:
 'suggere tela mihi: non ullum dextera frustra
 torserit in Rutulos, steterunt quae in corpore Graium
 Iliacis campis.' tum magnam corripit hastam 335
 et iacit: illa volans clipei transverberat aera
 Maeonis et thoraca simul cum pectore rumpit.
 huic frater subit Alcanor fratremque ruentem
 sustentat dextra: at reiecto missa lacerto
 protinus hasta fugit servatque cruenta tenorem, 340
 dexteraque ex umero nervis moribunda pependit.
 tum Numitor iaculo fratris de corpore raptō
 Aenean petiit; sed non et figere contra
 est licitum, magnique femur perstrinxit Achatae.
 hic Curibus fidens primaevo corpore Clausus 345
 advenit et rigida Dryopem ferit eminus hasta
 sub mentum graviter pressa pariterque loquentis
 vocem animamque rapit traiecto gutture; at ille
 fronte ferit terram et crassum vomit ore cruorem.

tres quoque Threïcios Boreae de gente suprema 350
 et tris, quos Idas pater et patria Ismara mittit,
 per varios sternit casus. accurrit Halaesus
 Auruncaequae manus, subit et Neptunia proles,
 insignis Messapus equis. expellere tendunt 355
 nunc hi, nunc illi; certatur limine in ipso
 Ausoniae. magno discordes aethere venti
 proelia ceu tollunt animis et viribus aequis
 (non ipsi inter se, non nubila, non mare cedit;
 anceps pugna diu, stant obnixa omnia contra):
 haut aliter Troianae acies aciesque Latinae 360
 concurrunt; haeret pede pes densusque viro vir.

At parte ex alia, qua saxa rotantia late
 impulerat torrens arbustaque diruta ripis,
 Arcadas insuetos acies inferre pedestris
 ut vidit Pallas Latio dare terga sequaci 365
 (aspera quis natura loci dimittere quando
 suasit equos), unum quod rebus restat egenis,
 nunc prece, nunc dictis virtutem accendit amaris:
 'quo fugitis, socii? per vos et fortia facta,
 per ducis Euandri nomen devictaque bella 370
 spemque meam, patriae quae nunc subit aemula laudi,
 fidite ne pedibus. ferro rumpenda per hostis
 est via. qua globus ille virum densissimus urget,
 hac vos et Pallanta ducem patria alta reposcit.
 numina nulla premunt, mortali urgemur ab hoste 375
 mortales, totidem nobis animaeque manusque.
 ecce, maris magna claudit nos obice pontus,
 dest iam terra fugae: pelagus Troiamne petemus?'
 haec ait et medius densos prorumpit in hostis.
 obuius huic primum, fatis adductus iniquis, 380
 fit Lagus. hunc, magno vellit dum pondere saxum,
 intorto figit telo, discrimina costis

per medium qua spina dabat, hastamque receptat
 ossibus haerentem. quem non super occupat Hisbo,
 ille quidem hoc sperans: nam Pallas ante ruentem, 386
 dum furit, incautum crudeli morte sodalis
 excipit atque ensem tumido in pulmone recondit.
 hinc Sthenium petit et Rhoeti de gente vetusta
 Anchemolum, thalamos ausum incestare novercae.
 vos etiam, gemini, Rutulis cecidistis in agris, 390
 Daucia, Laride Thymerque, simillima proles,
 indiscreta suis gratusque parentibus error;
 at nunc dura dedit vobis discrimina Pallas:
 nam tibi, Thymbre, caput Euandrius abstulit ensis;
 te decisa suum, Laride, dextera quaerit 395
 semianimesque micant digiti ferrumque retractant.
 Arcadas accensos monitu et praeclara tuentis
 facta viri mixtus dolor et pudor armat in hostis.
 tum Pallas biungis fugientem Rhoetea praeter
 traicit. hoc spatium tantumque morae fuit Ilo; 400
 Ilo namque procul validam derexerat hastam,
 quam medius Rhoeteus intercipit, optime Teuthra,
 te fugiens fratremque Tyren, curruque volutus
 caedit semianimis Rutulorum calcibus arva.
 ac velut optato ventis aestate coortis 405
 dispersa immittit silvis incendia pastor
 (correptis subito mediis extenditur una
 horrida per latos acies Volcania campos;
 ille sedens victor flammam despectat ovantis):
 non aliter socium virtus coit omnis in unum 410
 teque iuvat, Palla. sed bellis acer Halaesus
 tendit in adversos seque in sua colligit arma.
 hic mactat Ladona Pheretaque Demodocumque,
 Strymonio dextram fulgenti deripit ense
 elatam in iugulum, saxo ferit ora Thoantis 415

ossaque dispersit cerebro permixta cruento.
 fata cavens silvis genitor celarat Halaesum:
 ut senior leto canentia lumina solvit,
 iniecere manum Parcae telisque sacrarunt
 Euandri. quem sic Pallas petit ante precatus: 420
 'da nunc, Thybri pater, ferro, quod missile libro,
 fortunam atque viam duri per pectus Halaesi.
 haec arma exuviasque viri tua quercus habebit.'
 audiit illa deus: dum texit Imaona Halaesus,
 Arcadio infelix telo dat pectus inermum. 425
 at non caede viri tanta perterrita Lausus,
 pars ingens belli, sinit agmina: primus Abantem
 oppositum interimit, pugnae nodumque moramque.
 sternitur Arcadiae proles, sternuntur Etrusci
 et vos, o Grais inperdita corpora, Teuceri. 430
 agmina concurrunt ducibusque et viribus aequis.
 extremi addensent acies nec turba moveri
 tela manusque sinit. hinc Pallas instat et urget,
 hinc contra Lausus, nec multum discrepat aetas:
 egregii forma, sed quis Fortuna negarat 435
 in patriam reditus. ipsos concurrere passus
 haut tamen inter se magni regnator Olympi:
 mox illos sua fata manent maiore sub hoste.

Interea soror alma monet succedere Lauso
 Turnum, qui volucris curru medium secat agmen. 440
 ut vidit socios, 'tempus desistere pugnae:
 solus ego in Pallanta feror, soli mihi Pallas
 debetur; cuperem ipse parens spectator adesset'
 haec ait, et socii cesserunt aequore iusso.
 at Rutulum abscessu iuvenis tum iussa superba 445
 miratus stupet in Turno corpusque per ingens
 lumina volvitur obitque truci procul omnia visu,
 talibus et dictis it contra dicta tyranni:

aut spoliis ego iam raptis laudabor opimis
 aut leto insigni: sorti pater aecus utriquest. 450
 tolle minas.' fatus medium procedit in aequor.
 frigidus Arcadibus coit in praecordia sanguis.
 desiluit Turnus biugis, pedes apparat ire
 comminus; utque leo, specula cum vidit ab alta
 stare procul campis meditantem in proelia taurum, 455
 advolat: haut alia est Turni venientis imago.
 hunc ubi contiguum missae fore credidit hastae,
 ire prior Pallas, siqua fors adiuvet ausum
 viribus imparibus, magnumque ita ad aethera fatur:
 'per patris hospitium et mensas, quas advena adisti, 460
 te precor, Alcide, coeptis ingentibus adsis.
 cernat semineci sibi me rapere arma cruenta
 victoremque ferant morientia lumina Turni.'
 audiit Alcides iuvenem magnumque sub imo
 corde premit gemitum lacrimasque effundit inanis. 465
 tum genitor natum dictis adfatur amicis:
 'stat sua cuique dies, breve et irreparabile tempus
 omnibus est vitae: sed famam extendere factis,
 hoc virtutis opus. Troiae sub moenibus altis
 tot gnati cecidere deum; quin occidit una 470
 Sarpedon, mea progenies. etiam sua Turnum
 fata vocant, metasque dati pervenit ad aevi.'
 sic ait atque oculos Rutulorum reicit arvis.
 at Pallas magnis emittit viribus hastam
 [vaginaque cava fulgentem deripit ensem]. 475
 illa volans umeri surgunt qua tegmina summa
 incidit atque viam clipei molita per oras
 tandem etiam magno strinxit de corpore Turni.
 hic Turnus ferro praefixum robur acuto
 in Pallanta diu librans iacit atque ita fatur: 480
 'aspice, num mage sit nostrum penetrabile telum.'

dixerat; at clipeum, tot ferri terga, tot aeris,
[quom pellis totiens obeat circumdata tauri,]
vibranti cuspis medium transverberat ictu
loricaeque moras et pectus perforat ingens. 485
ille rapit calidum frustra de corpore telum:
una eademque via sanguis animusque secuntur.
corrui in volnus (sonitum super arma dedere)
et terram hostilem moriens petit ore cruento.
quem Turnus super adsistens 490
'Arcades, haec' inquit 'memores mea dicta referte
Euandro: qualem meruit, Pallanta remitto.
quisquis honos tumuli, quidquid solamen humandi est,
largior. haut illi stabunt Aeneia parvo 495
hospitia.' et laevo pressit pede talia fatus
exanimem, rapiens immania pondera baltei
inpressumque nefas: una sub nocte iugali
caesa manus iuvenum foede thalamique cruenti,
quae Clonus Eurytides multo caelaverat auro;
quo nunc Turnus ovat spolio gaudetque potitus. 500
nescia mens hominum fati sortisque futurae
et servare modum, rebus sublata secundis!
Turno tempus erit, magno cum optaverit emptum
intactum Pallanta et cum spolia ista diemque
oderit. at socii multo gemitu lacrimisque 505
impositum scuto referunt Pallanta frequentes.
o dolor atque decus magnum rediture parenti!
haec te prima dies bello dedit, haec eadem aufert,
cum tamen ingentis Rutulorum linquis acervos.
Nec iam fama mali tanti, sed certior auctor 510
advolat Aeneae, tenui discrimine leti
esse suos, versis tempus succurrere Teucris.
proxima quaeque metit gladio latumque per agmen
ardens limitem agit ferro, te, Turne, superbum

caede nova quaerens. Pallas, Euander, in ipsis 515
omnia sunt oculis, mensae, quas advena primas
tunc adiit, dextraeque datae. Sulmone creatos
quattuor hic iuvenes, totidem, quos educat Ufens,
viventis rapit, inferias quos immolet umbris
captiveoque rogi perfundat sanguine flammās. 520
inde Mago procul infensam contenderat hastam.
ille astu subit ac tremibunda supervolat hasta,
et genua amplectens effatur talia supplex:
'per patrios manis et spes surgentis Iuli
te precor, hanc animam serves gnatoque patrique. 525
est domus alta, iacent penitus defossa talenta
caelati argenti, sunt auri pondera facti
infectique mihi. non hic victoria Teucrum
vertitur aut anima una dabit discrimina tanta.'
dixerat. Aeneas contra cui talia reddit: 530
'argenti atque auri memoras quae multa talenta,
gnatis parce tuis. belli commercia Turnus
sustulit ista prior iam tum Pallante perempto.
hoc patris Anchisae manes, hoc sentit Iulus.'
sic fatus galeam laeva tenet atque reflexa 535
cervice oranti capulo tenuis applicat ensem.
nec procul Haemonides, Phoebi Triviaeque sacerdos,
infula cui sacra redimibat tempora vitta,
totus conluens veste atque insignibus albis.
quem congressus agit campo lapsumque superstans 540
immolat ingentique umbra tegit; arma Serestus
lecta refert umeris, tibi, rex Gradive, tropaeum.
instaurant acies Volcani stirpe creatus
Caeculus et veniens Marsorum montibus Umbro:
Dardanides contra furit. Anxuris ense sinistram 545
et totum clipei ferro deiecerat orbem
(dixerat ille aliquid magnum vimque adfore verbo

crediderat caeloque animum fortasse ferebat
 canitiemque sibi et longos promiserat annos):
 Tarquitus exultans contra fulgentibus armis, 550
 silvicolae Fauno Dryope quem nymphea crearat,
 obuius ardenti sese optulit. ille reducta
 loricam clipeique ingens onus impedit hasta,
 tum caput orantis nequiquam et multa parantis
 dicere deturbat terrae truncumque tepentem 555
 provolvens super haec inimico pectore fatur:
 'isti nunc, metuende, iace. non te optima mater
 condet humi patrioque onerabit membra sepulchro:
 alitibus linquere feris aut gurgite mersum
 unda feret piscesque inpasti volnera lambent.' 560
 protinus Antaeum et Lucam, prima agmina Turni,
 persequitur fortemque Numam fulvomque Camertem,
 magnamino Volcente satum, ditissimus agri
 qui fuit Ausonidum et tacitis regnavit Amyclis.
 Aegaeon qualis, centum quoī braccia dicunt 565
 centenasque manus, quinquaginta oribus ignem
 pectoribusque arsisse, Iovis cum fulmina contra
 tot paribus streperet clupeis, tot stringeret enses:
 sic toto Aeneas desaevit in aequore victor,
 ut semel intepuit mucro. quin ecce Niphaei 570
 quadriugis in equos adversaque pectora tendit.
 atque illi longe gradientem et dira frementem
 ut videre, metu versi retroque ruentes
 effunduntque ducem rapiuntque ad litora currus.
 interea biiugis infert se Lucagus albis 575
 in medios fraterque Liger; sed frater habenis
 flectit equos, strictum rotat acer Lucagus ensem.
 haut tulit Aeneas tanto fervore furentis:
 inruit adversaque ingens apparuit hasta.
 cui Liger 580

'non Diomedis equos nec currum cernis Achillis
 aut Phrygiae campos: nunc belli finis et aevi
 his dabitur terris.' vaesano talia late
 dicta volant Ligeri. sed non et Troïus heros
 dicta parat contra: iaculum nam torquet in hostem. 585
 Lucagus ut pronus pendens in verbera telo
 admonuit biugos, proiecto dum pede laevo
 aptat se pugnae, subit oras hasta per imas
 fulgentis clipei, tum laevom perforat inguen:
 excussus curru moribundus volvitur arvis. 590

quem pius Aeneas dictis adfatur amaris:
 'Lucage, nulla tuos currus fuga segnis equorum
 prodidit aut vanae vertere ex hostibus umbrae:
 ipse rotis saliens iuga deseris.' haec ita fatus
 arripuit biugos; frater tendebat inertis 595
 infelix palmas, curru delapsus eodem:

'per te, per qui te talem genuere parentes,
 vir Troiane, sine hanc animam et miserere precantis.'
 pluribus oranti Aeneas 'hant talia dudum
 dicta dabas. morere et fratrem ne desere frater.' 600
 tum latebras animae pectus mucrone recludit.
 talia per campos edebat funera ductor
 Dardanius, torrentis aquae vel turbinis atri
 more furens. tandem erumpunt et castra relinunt
 Ascanius puer et nequiquam obsessa iuventus. 605

Iunonem interea compellat Iuppiter ultro:
 'o germana mihi atque eadem gratissima coniunx,
 ut rebare, Venus (nec te sententia fallit)
 Troianas sustentat opes, non vivida bello
 dextra viris animusque ferox patiensque pericli.' 610
 cui Iuno summissa 'quid, o pulcherrime coniunx,
 sollicitas aegram et tua tristia iussa timentem?
 si mihi, quae quondam fuerat quamque esse decebat,

vis in amore foret, non hoc mihi namque negares,
omnipotens, quin et pugnae subducere Turnum 615
et Dauno possem incolumem servare parenti.
nunc pereat Teucrisque pio det sanguine poenas.
ille tamen nostra deducit origine nomen
(Pilumnusque illi quartus pater) et tua larga
saepe manu multisque oneravit limina donis.' 620
cui rex aetherii breviter sic fatur Olympi:
'si mora praesentis leti tempusque caduco
oratur iuveni meque hoc ita ponere sentis,
tolle fuga Turnum atque instantibus eripe fati:
hactenus indulsisse vacat. sin altior istis 625
sub precibus venia ulla latet totumque moveri
mutarive putas bellum, spes pascis inanis.'
et Iuno adlacrimans 'quid si, quae voce gravaris,
mente dares atque haec Turno rata vita maneret?
nunc manet insontem gravis exitus, aut ego veri 630
vana feror. quod ut o potius formidine falsa
ludar et in melius tua, qui potes, orsa reflectas?'
haec ubi dicta dedit, caelo se protinus alto
misit, agens hiemem nimbo succincta per auras,
Iliacamque aciem et Laurentia castra petivit. 635
tum dea nube cava tenuem sine viribus umbram
in faciem Aeneae (visu mirabile monstrum)
Dardaniis ornat telis clipeumque iubasque
divini adsimulat capitis, dat inania verba,
dat sine mente sonum gressusque effingit euntis, 640
morte obita qualis fama est volitare figuras
aut quae sopitos deludunt somnia sensus.
at primas laeta ante acies exultat imago
irritatque virum telis et voce lacessit.
instat cui Turnus stridentemque eminus hastam 645
conicit: illa dato vertit vestigia tergo.

tum vero Aenean aversum ut cedere Turnus
 credidit atque animo spem turbidus hausit inanem,
 'quo fugis, Aenea? thalamos ne desere pactos;
 hac dabitur dextra tellus quaesita per undas,' 650
 talia vociferans sequitur strictumque coruscat
 mucronem nec ferre videt sua gaudia ventos.
 forte ratis celsi coniuncta crepidine saxi
 expositis stabat scalis et ponte parato,
 qua rex Clusinis advectus Osinius oris. 655
 hunc sese trepida Aeneae fugientis imago
 coniecit in latebras; nec Turnus segnior instat
 exsuperatque moras et pontis transilit altos.
 vix proram attigerat: rumpit Saturnia funem
 avolsamque rapit revoluta per aequora navem. 660
 tum levis haut ultra latebras iam quaerit imago,
 sed sublime volans nubi se immiscuit atrae. 664
 illum autem Aeneas absentem in proelia poscit;
 obvia multa virum demittit corpora Morti: 662
 cum Turnum medio interea fert aequore turbo. 665
 respicit ignarus rerum ingratusque salutis
 et duplicis cum voce manus ad sidera tendit.
 omnipotens genitor, tanton me crimine dignum
 iuxisti et talis voluisti expendere poenas?
 quo feror? unde abii? quae me fuga quemve reducit? 670
 Laurentisne iterum muros aut castra videbo?
 quid manus illa virum, qui me meaque arma secuti?
 quosne (nefas) omnis infanda in morte reliqui
 et nunc palantis video gemitumque cadentum
 accipio! quid ago? aut quae iam satis ima dehiscat 675
 terra mihi? vos o potius miserescite, venti:
 in rupes, in saxa (volens vos Turnus adoro)
 certe ratem saevisque vadis immittite syrtis,
 quo neque me Rutuli nec conscia fama sequatur.'

haec memorans animo nunc huc, nunc fluctuat illuc, 68
an sese mucrone ob tantum dedecus amens
induat et crudum per costas exigat ensem,
fluctibus an iaciat mediis et litora nando
curva petat Teucrumque iterum se reddat in arma.
ter conatus utramque viam, ter maxima Iuno 69
continuit iuvenemque animi miserata repressit.
labitur alta secans fluctuque aestuque secundo
et patris antiquam Dauni deferitur ad urbem.

At Iovis interea monitis Mezentius ardens
succedit pugnae Teucrosque invadit ovantis. 69
concurrunt Tyrrhenae acies atque omnibus uni,
uni odiisque viro telisque frequentibus instant.
ille velut rupes, vastum quae prodit in aequor,
obvia ventorum furiis expostaque ponto,
vim cunctam atque minas perfert caelique marisque, 70
ipsa immota manens, prolem Dolichaonis Hebrum
sternit humi, cum quo Latagum Palmumque fugacem
sed Latagum saxo atque ingenti fragmine montis
occupat os faciemque adversam, poplite Palmum
succiso volvi segnem sinit, armaque Lauso 70
donat habere umeris et vertice figere cristas.
nec non Euanthen Phrygium Paridisque Mimanta
aequalem comitemque, una quem nocte Theano
in lucem genitori Amyco dedit et face praegnas
Cisseis regina Parin: Paris urbe paterna 70
occubat, ignarum Laurens habet ora Mimanta.
ac velut ille canum morsu de montibus altis
actus aper, multos Vesulus quem pinifer annos
defendit multosve palus Laurentia, silva
pastus harundinea, postquam inter retia ventumst, 71
substitit infremuitque ferox et inhorruit armos,
nec cuiquam irasci propiusque accedere virtus,

sed iaculis tutisque procul clamoribus instant;
 ille autem inpavidus partis cunctatur in omnis, 717
 dentibus infrendens, et tergo decutit hastas: 718
 haut aliter, iustae quibus est Mezentius irae, 714
 non ulli est animus stricto concurrere ferro; 715
 missilibus longe et vasto clamore lacesunt. 716
 venerat antiquis Corythi de finibus Acron, 719
 Graius homo, infectos linquens profugus hymenaeos.
 hunc ubi miscentem longe media agmina vidit,
 purpureum pinnis et pactae coniugis ostro:
 inpastus stabula alta leo ceu saepe peragrans
 (suadet enim vaesana fames), si forte fugacem
 conspexit capream aut surgentem in cornua cervom, 725
 gaudet, hians immane, comasque arrexit et haeret
 visceribus super incumbens, lavit improba taeter
 ora cruor:
 sic ruit in densos alacer Mezentius hostis.
 sternitur infelix Acron et calcibus atram 730
 tundit humum expirans infractaque tela cruentat.
 atque idem fugientem haut est dignatus Oroden
 sternere nec iacta caecum dare cuspide volnus:
 obvius adversoque occurrit seque viro vir
 contulit, haut furto melior, sed fortibus armis. 735
 tum super abiectum posito pede nixus et hasta
 'pars belli hau temnenda, viri, iacet altus Orodes.'
 conclamant socii laetum paeana secuti.
 ille autem expirans 'non me, quicumque es, inulto,
 victor, nec longum laetabere: te quoque fata 740
 prospectant paria atque eadem mox arva tenebis.'
 ad quae subridens mixta Mezentius ira
 'nunc morere. ast de me divom pater atque homi-
 num rex
 viderit.' hoc dicens eduxit corpore telum:

olli dura quies oculos et ferreus urget
somnus, in aeternam clauduntur lumina noctem.

Caedicus Alcathoum obtruncat, Sacrator Hydaspe
Partheniumque Rapo et praedurum viribus Orsen,
Messapus Croniumque Lucaoniumque Erichaeten,
illum infrenis equi lapsu tellure iacentem,
hunc peditem. pedes et Lycius processerat Agis,
quem tamen haut expers Valerus virtutis avitae
deicit; at Thronium Salius Saliumque Nealces
insidiis, iaculo et longe fallente sagitta.

Iam gravis aequabat luctus et mutua Mavors
funera: caedebant pariter pariterque ruebant
victores victique, neque his fuga nota neque illis.
di Iovis in tectis iram miserantur inanem
amborum et tantos mortalibus esse labores:
hinc Venus, hinc contra spectat Saturnia Iuno,
pallida Tisiphone media inter milia saevit.
at vero ingentem quatiens Mezentius hastam
turbidus ingreditur campo. quam magnus Orion,
cum pedes incedit medii per maxima Nerei
stagna viam scindens, umero supereminet undas
aut summis referens annosam montibus ornum
ingrediturque solo et caput inter nubila condit:
talis se vastis infert Mezentius armis.
huic contra Aeneas speculatus in agmine longe
obvius ire parat. manet inperterritus ille,
hostem magnanimum opperiens, et mole sua stat;
atque oculis spatium emensus, quantum satis hasta
'dextra mihi deus et telum, quod missile libro,
nunc adsint! voveo praedonis corpore raptis
indutum spoliis ipsum te, Lause, tropaeum
Aeneae.' dixit stridentemque eminus hastam
iecit; at illa volans clipeost excussa proculque

egregium Antoren latus inter et ilia figit,
 Herculis Antoren comitem, qui missus ab Argis
 haeserat Euandro atque Itala consederat urbe. 780
 sternitur infelix alieno vulnere caelumque
 aspicit et dulcis moriens reminiscitur Argos.
 tum pius Aeneas hastam iacit: illa per orbem
 aere cavom triplici, per linea terga tribusque
 transit intextum tauris opus imaque sedit 785
 inguine, sed viris haut pertulit. ocius ensem
 Aeneas, viso Tyrrheni sanguine laetus,
 eripit a femine et trepidanti fervidus instat
 ingemuit cari graviter genitoris amore,
 ut vidit, Lausus, lacrimaeque per ora volutae. 790
 hic mortis durae casum tuaque optima facta,
 siqua fidem tantost operi latura vetustas,
 non equidem nec te, iuvenis memorande, silebo.
 Ille pedem referens et inutilis inque ligatus
 cedeat clipeoque inimicum hastile trahebat: 795
 prorupit iuvenis seseque immiscuit armis
 iamque adsurgentis dextra plagamque ferentis
 Aeneae subiit mucronem ipsumque morando
 sustinuit. socii magno clamore secuntur,
 dum genitor nati parma protectus abiret, 800
 telaque coniciunt proturbantque eminus hostem
 missilibus. furit Aeneas tectusque tenet se.
 ac velut effusa siquando grandine nimbi
 praecipitant, omnis [campis diffugit arator
 omnis et agricola et] tuta latet arce viator, 805
 aut amnis ripis aut alti fornice saxi,
 dum pluit in terris, ut possint sole reducto
 exercere diem: sic obrutus undique telis
 Aeneas nubem belli, dum detonet omnis,
 sustinet et Lausum increpitat Lausoque minatur: 810

'quo moriture ruis maioraque viribus audes?
 fallit te incautum pietas tua.' nec minus ille
 exultat demens; saevae iamque altius irae
 Dardanio surgunt ductori, extremaque Lauso
 Parcae fila legunt: validum namque exigit ensem 815
 per medium Aeneas iuvenem totumque recondit.
 transilit et parmam mucro, levia arma minacis,
 et tunicam, molli mater quam neverat auro,
 implevitque sinum sanguis; tum vita per auras
 concessit maesta ad manis corpusque reliquit. 820
 at vero ut voltum vidit morientis et ora,
 ora modis Anchisiades pallentia miris,
 ingemuit miserans graviter dextramque tetendit,
 et mentem patriae subiit pietatis imago.
 'quid tibi nunc, miserande puer, pro laudibus istis, 825
 quid pius Aeneas tanta dabit indole dignum?
 arma, quibus laetatus, habe tua, teque parentum
 manibus et cineri, siqua est ea cura, remitto.
 hoc tamen infelix miseram solabere mortem:
 Aeneae magni dextra cadis.' increpat ultro 830
 cunctantis socios et terra sublevat ipsum,
 sanguine turpantem comptos de more capillos.
 Interea genitor Tiberini ad fluminis undam
 volnera siccabat lymphis corpusque levabat
 arboris adclinis trunco. procul aerea ramis 835
 dependet galea et prato gravia arma quiescunt.
 stant lecti circum iuvenes: ipse aeger anhelans
 colla fovet, fusus propexam in pectore barbam;
 multa super Lauso rogitat multumque remittit
 qui revocent maestique ferant mandata parentis. 840
 at Lausum socii exanimem super arma ferebant
 flentes, ingentem atque ingenti vulnere victum.
 agnovit longe gemitum praesaga mali mens:

canitiem multo deformat pulvere et ambas
 ad caelum tendit palmas et corpore inhaeret. 845
 'tantane me tenuit vivendi, nate, voluptas,
 ut pro me hostili paterer succedere dextrae
 quem genui? tuane haec genitor per volnera servor,
 morte tua vivens? heu, nunc misero mihi demum
 exitium infelix, nunc alte volnus adactum! 850
 idem ego, nate, tuum maculavi crimine nomen,
 pulsus ob invidiam solio sceptrisque paternis.
 debueram patriae poenas odiisque meorum:
 omnis per mortis animam sontem ipse dedissem!
 nunc vivo neque adhuc homines lucemque relinquo. 855
 sed linquam.' simul hoc dicens attollit in aegrum
 se femur et, quamvis <dolor> alto vulnere tardet,
 hant deiectus eum duci iubet. hoc decus illi,
 hoc solamen erat: bellis hoc victor abibat
 omnibus. adloquitur maerentem et talibus infit: 860
 'Rhaebe, diu, res siqua diu mortalibus ulla est,
 viximus. aut hodie victor spolia illa cruenti
 et caput Aeneae referes Lausique dolorum
 ultor eris mecum aut, aperit si nulla viam vis,
 occumbes pariter; neque enim, fortissime, credo, 865
 iussa aliena pati et dominos dignabere Teucros.'
 dixit et exceptus tergo consueta locavit
 membra manusque ambas iaculis oneravit acutis,
 aere caput fulgens cristaque hirsutus equina.
 sic cursum in medios rapidus dedit: aestuat ingens 870
 uno in corde pudor mixtoque insania luctu.
 atque hic Aenean magna ter voce vocavit. 873
 Aeneas adgnovit enim laetusque precatur:
 'sic pater ille deum faciat, sic altus Apollo! 875
 et furiis agitatus amor et conscia virtus. 878

incipias conferre manum.'

tantum effatus et infesta subit obvius hasta.
 ille autem 'quid me erepto, saevissime, nato
 terres? haec via sola fuit, qua perdere posses.
 nec mortem horremus nec divom parcimus ulli. 880
 desine: nam venio moriturus et haec tibi porto
 dona prius.' dixit telumque intorsit in hostem;
 inde aliud super atque aliud figitque, volatque
 ingenti gyro, sed sustinet aureus umbo.
 ter circum astantem laevos equitavit in orbes 885
 tela manu iaciens, ter secum Troïus heros
 immanem aerato circumfert tegmine silvam.
 inde ubi tot traxisse moras, tot spicula taedet
 vellere et urgetur pugna congressus iniqua,
 multa movens animo iam tandem erumpit et inter 890
 bellatoris equi cava tempora conicit hastam.
 tollit se arrectum quadrupes et calcibus auras
 verberat effusumque equitem super ipse secutus
 implicat eiectoque incumbit cernuus armo.
 clamore incendunt caelum Troesque Latinique. 895
 advolat Aeneas vaginaque eripit ensem
 et super haec: 'ubi nunc Mezentius acer et illa
 effera vis animi?' contra Tyrrhenus, ut auras
 suspiciens hausit caelum mentemque recepit:
 'hostis amare, quid increpitas mortemque minaris? 900
 nullum in caede nefas, nec sic ad proelia veni,
 nec tecum meus haec pepigit mihi foedera Lausus.
 unum hoc per siqua est victis venia hostibus oro:
 corpus humo patiari tegi. scio acerba meorum
 circumstare odia: hunc, oro, defende furorem 905
 et me consortem nati concede sepulchro.'
 haec loquitur iuguloque haut inscius accipit ensem
 undantique animam diffundit in arva cruora.

P. VERGILI MARONIS
AENEIDOS
LIBER UNDECIMUS.

Oceanum interea surgens Aurora reliquit:
Aeneas, quamquam et sociis dare tempus humandis
praecipitant curae turbataque funere mens est,
vota deum primo victor solvebat Eoo.
ingentem quercum decisis undique ramis 5
constituit tumulo fulgentiaque induit arma,
Mezenti ducis exuvias, tibi, magne, tropaeum,
bellipotens: aptat rorantis sanguine cristas
telaque trunca viri et bis sex thoraca petitum
perfossumque locis clipeumque ex aere sinistrae 10
subligat atque ensem collo suspendit eburnum.
tum socios (namque omnis eum stipata tegebat
turba ducum) sic incipiens hortatur ovariantis:
'maxima res effecta, viri; timor omnis abesto,
quod superest: haec sunt spolia et de rege superbo 15
primitiae, manibusque meis Mezentius hic est.
nunc iter ad regem nobis murosque Latinos.
arma parate animis et spe praesumite bellum,
nequa mora ignaros, ubi primum vellere signa
adnuerint superi pubemque educere castris, 20
impediat segnisve metu sententia tardet.
interea socios inhumataque corpora terrae

mandemus, qui solus honos Acheronte sub imost.
 ite' ait, 'egregias animas, quae sanguine nobis
 hanc patriam peperere suo, decorate supremis 25
 muneribus, maestamque Euandri primus ad urbem
 mittatur Pallas, quem non virtutis egentem
 abstulit atra dies et funere mersit acerbo.'

Sic ait inlacrimans recipitque ad limina gressum,
 corpus ubi exanimi positum Pallantis Acoetes 30
 servabat senior, qui Parrhasio Euandro
 armiger ante fuit, sed non felicibus aequae
 tum comes auspiciis caro datus ibat alumno.
 circum omnis famulumque manus Troianaque turba
 et maestum Iliades crinem de more solutae. 35
 ut vero Aeneas foribus sese intulit altis,
 ingentem gemitum tunsis ad sidera tollunt
 pectoribus, maestoque inmugit regia luctu.
 ipse caput nivei fultum Pallantis et ora
 ut vidit levique patens in pectore volnus 40
 cuspidis Ausoniae, lacrimis ita fatur obortis.
 'ten' inquit, 'miserande puer, cum laeta veniret,
 invidit Fortuna mihi, ne regna videres
 nostra neque ad sedes victor veherere paternas?
 non haec Euandro de te promissa parenti 45
 discedens dederam, cum me complexus euntem
 mitteret in magnum imperium metuensque moneret
 acris esse viros, cum dura proelia gente.
 et nunc ille quidem spe multum captus inani
 fors et vota facit cumulatque altaria donis: 50
 nos iuvenem exanimum et nil iam caelestibus ullis
 debentem vano maesti comitamur honore.
 infelix, nati funus crudele videbis!
 hi nostri reditus expectatique triumphi,
 haec mea magna fides. at non, Euandre, pudendis 55

volneribus pulsum aspicias nec sospite dirum
optabis nato funus pater. ei mihi, quantum
praesidium Ausonia et quantum tu perdis, Iule!

Haec ubi deflevit, tolli miserabile corpus
imperat et toto lectos ex agmine mittit 60
mille viros, qui supremum comitentur honorem
intersintque patris lacrumis, solacia luctus
exigua ingentis, misero sed debita patri.
haut segnes alii crates et molle feretrum
arbutais texunt virgis et vimine querno 65
extractosque toros obtentu frondis inumbrant.
hic iuvenem agresti sublimem stramine ponunt,
qualem virgineo demessum pollice florem
seu mollis violae seu languentis hyacinthi,
cui neque fulgor adhuc nec dum sua forma recessit: 70
non iam mater alit tellus viresque ministrat.
tum geminas vestes auroque ostroque rigentis
extulit Aeneas, quas illi laeta laborum
ipsa suis quondam manibus Sidonia Dido
fecerat et tenui telas discreverat auro. 75
harum unam iuveni supremum maestus honorem
induit arsurasque comas obnubit amictu,
multaque praeterea Laurentis praemia pugnae
aggerat et longo praedam iubet ordine duci.
[addit equos et tela, quibus spoliaverat hostem.] 80
vinxerat et post terga manus, quos mitteret umbris
inferias, caeso sparsurus sanguine flammam,
indutosque iubet truncos hostilibus armis
ipsos ferre duces inimicaque nomina figi.
ducitur infelix aevo confectus Acoetes: 85
pectora nunc foedans pugnis, nunc unguibus ora
sternitur et toto proiectus corpore terrae....
ducunt et Rutulo perfusos sanguine currus.

post bellator ecus positis insignibus Aethon
 it lacrimans guttisque umectat grandibus ora. 90
 hastam alii galeamque ferunt, nam cetera Turnus
 victor habet. tum maesta phalanx Teucrique secuntur
 Tyrrhenique omnes et versis Arcades armis.
 postquam omnis longe comitum praecesserat ordo,
 substitit Aeneas gemituque haec addidit alto: 95
 'nos alias hinc ad lacrimas eadem horrida belli
 fata vocant: salve aeternum mihi, maxime Palla,
 aeternumque vale.' nec plura effatus ad altos
 tendebat muros gressumque in castra ferebat.

Iamque oratores aderant ex urbe Latina, 100
 velati ramis oleae veniamque rogantes:
 corpora, per campos ferro quae fusa iacebant,
 redderet ac tumulto sineret succedere terrae;
 nullum cum victis certamen et aethere cassis;
 parceret hospitibus quondam socerisque vocatis. 105
 quos bonus Aeneas haut aspernanda precantis
 prosequitur venia et verbis haec insuper addit:
 'quaenam vos tanto fortuna indigna, Latini,
 implicuit bello, qui nos fugiatis amicos?
 pacem me exanimis et Martis sorte peremptis 110
 oratis? equidem et vivis concedere vellem.
 nec veni, nisi fata locum sedemque dedissent,
 nec bellum cum gente gero: rex nostra reliquit
 hospitia et Turni potius se credidit armis.
 aequius huic Turnum fuerat se opponere morti. 115
 si bellum finire manu, si pellere Teucros
 apparat, his mecum decuit concurrere telis:
 vixet, cui vitam deus aut sua dextra dedisset.
 nunc ite et miseris supponite civibus ignem.'
 dixerat Aeneas. illi obstipuere silentes 120
 conversique oculos inter se atque ora tenebant.

tum senior semperque odiis et crimine Drances
 infensus iuveni Turno sic ore vicissim
 orsa refert: 'o fama ingens, ingentior armis
 vir Troiane, quibus caelo te laudibus aequem? 125
 iustitiaene prius mirer belline laborum?

nos vero haec patriam grati referemus ad urbem
 et te, siqua viam dederit fortuna, Latino
 iungemus regi: quaerat sibi foedera Turnus.
 quin et fatalis murorum attollere moles 130
 saxaque subvectare umeris Troiana iuvabit.'

dixerat haec, unoque omnes eadem ore fremebant.
 bis senos pepigere dies et pace sequestra
 per silvas Teucris mixtique impune Latini
 erravere iugis. ferro sonat alta bipenni 135
 fraxinus, evertunt actas ad sidera pinus,
 robora nec cuneis et olentem scindere cedrum
 nec plaustris cessant vectare gementibus ornos.

Et iam Fama volans, tanti praenuntia luctus,
 Euandrum Euandrique domos et moenia replet, 140
 quae modo victorem Latio Pallanta ferebat.
 Arcades ad portas ruere et de more vetusto
 funereas rapuere faces; lucet via longo
 ordine flammaram et late discriminat agros.

contra turba Phrygum veniens plangentia iungit 145
 agmina. quae postquam matres succedere tectis
 viderunt, maestam incendunt clamoribus urbem.

at non Euandrum potis est vis ulla tenere,
 sed venit in medios. feretro Pallanta reposito
 procubuit super atque haeret lacrimansque gemens-
 que, 150

et via vix tandem voci laxata dolorest.

'non haec, o Palla, dederas promissa parenti,
 cautius ut saevo velles te credere Marti:

haut ignarus eram, quantum nova gloria in armis
 et praedulce decus primo certamine posset. 155
 primitiae iuvenis miserae bellicque propinqui
 dura rudimenta et nulli exaudita deorum
 vota precesque meae! tuque, o sanctissima coniunx,
 felix morte tua neque in hunc servata dolorem!
 contra ego vivendo vici mea fata, superstes 160
 restarem ut genitor. Troum socia arma secutum
 obruerent Rutuli telis! animam ipse dedissem
 atque haec pompa domum me, non Pallanta, referret!
 nec vos arguerim, Teucrici, nec foedera nec quas
 iunximus hospitio dextras: sors ista senectae 165
 debita erat nostrae. quod si immatura manebat
 mors gnatum, caesis Volscorum milibus ante
 ducentem in Latium Teucros cecidisse iuvabit.
 quin ego non alio digner te funere, Palla,
 quam pius Aeneas [et quam magni Phryges et quam 170
 Tyrrhenique duces, Tyrrhenum exercitus omnis.]
 magna tropaea ferunt quos dat tua dextera Leto:
 tu quoque nunc stares immanis truncus in armis,
 esset par aetas et idem si robur ab annis,
 Turne. sed infelix Teucros quid demoror armis? 175
 vadite et haec memores regi mandata referte:
 quod vitam moror invisam Pallante perempto,
 dextera causa tuast, Turnum gnatoque patrique
 quam debere vides. [meritis vacat hic tibi solus
 fortunaeque locus. non vitae gaudia quaero 180
 (nec fas), sed gnato manis perferre sub imos.]³

Aurora interea miseris mortalibus almam
 extulerat lucem, referens opera atque labores:
 iam pater Aeneas, iam curvo in litore Tarchon
 constituere pyras. huc corpora quisque suorum 185
 more tulere patrum, subiectisque ignibus atris

conditur in tenebras altum caligine caelum.
 fer circum accensos cincti fulgentibus armis
 decurrere rogos, ter maestum funeris ignem
 lustravere in equis ululatusque ore dedere; 190
 spargitur et tellus lacrimis, sparguntur et arma:
 it caelo clamorque virum clangorque tubarum.
 hic alii spolia occisis derepta Latinis
 coniciunt igni, galeas ensesque decoros
 frenaque ferventisque rotas; pars munera nota, 195
 ipsorum clipeos et non felicia tela.

multa boum circa mactantur corpora Morti,
 saetigerosque sues raptasque ex omnibus agris
 in flammam iugulant pecudes. tum litore toto
 ardentis spectant socios semustaque servant 200
 busta neque avelli possunt, nox umida donec
 invertit caelum stellis ardentibus aptum.

Nec minus et miseri diversa in parte Latini
 innumeras struxere pyras, et corpora partim
 multa virum terrae infodiunt avectaque partim 205
 finitimos tollunt in agros urbique remittunt,
 cetera confusaeque ingentem caedis acervom
 nec numero nec honore cremant: tunc undique vasti
 certatim crebris conlucent ignibus agri.

tertia lux gelidam caelo dimoverat umbram: 210
 maerentes altum cinerem et confusa ruebant
 ossa focis tepidoque onerabant aggere terrae.
 iam vero in tectis, praedivitis urbe Latini,
 praecipuus fragor et longi pars maxima luctus.
 hic matres miseraeque nurus, hic cara sororum 215
 pectora maerentum puerique parentibus orbi
 dirum execrantur bellum Turnique hymenaeos:
 ipsum armis ipsumque iubent decernere ferro,
 qui regnum Italiae et primos sibi poscat honores.

ingravat haec saevos Drances solumque vocari 220
 testatur, solum posci in certamina Turnum.
 multa simul contra variis sententia dictis
 pro Turno, et magnum reginae nomen obumbrat,
 multa virum meritis sustentat fama tropaeis.

Hos inter motus, medio in flagrante tumultu, 225
 ecce super maesti magna Diomedis ab urbe
 legati responsa ferunt: nihil omnibus actum
 tantorum impensis operum, nil dona neque aurum
 nec magnas valuisse preces, alia arma Latinis
 quaerenda aut pacem Troiano ab rege petendum. 230
 deficit ingenti luctu rex ipse Latinus.
 fatalem Aenean manifesto numine ferri
 admonet ira deum tumulique ante ora recentes.
 ergo concilium magnum primosque suorum
 imperio accitos alta intra limina cogit. 235
 olli convenere fluuntque ad regia plenis
 tecta viis. sedet in mediis et maximus aevo
 et primus sceptris haut laeta fronte Latinus.
 atque hic legatos Aetola ex urbe remissos,
 quae referant, fari iubet et responsa reposcit 240
 ordine cuncta suo. tum facta silentia linguis,
 et Venulus dicto parens ita farier infit:

‘Vidimus, o cives, Diomede Argivaeque castra
 atque iter emensi casus superavimus omnis
 contigimusque manum, qua concidit Ilia tellus. 245
 ille urbem Argyripam patriae cognomine gentis
 victor Gargani condebat Iapygis agris.
 postquam introgressi et coram data copia fandi,
 munera praeferimus, nomen patriamque docemus,
 qui bellum intulerint, quae causa attraxerit Arpos. 250
 auditis ille haec placido sic reddidit ore:
 “o fortunatae gentes, Saturnia regna,

antiqui Ausonii, quae vos fortuna quietos
 sollicitat suadetque ignota lacescere bella?
 quicumque Iliacos ferro violavimus agros 255
 (mitto ea, quae muris bellando exhausta sub altis,
 quos Simois premat ille viros), infanda per orbem
 supplicia et scelerum poenas expendimus omnes,
 vel Priamo miseranda manus: scit triste Minervae
 sidus et Euboicae cautes ultorque Caphereus. 260
 militia ex illa diversum ad litus abacti
 Atrides Protei Menelaus ad usque columnas
 exulat, Aetnaeos vidit Cyclopas Ulixes.
 ipse Mycenaean magnorum ductor Achivom 266
 coniugis infandae prima inter limina dextra
 oppetiit: devictam Asiam subsedit adulter. 268
 regna Neoptolemi referam versosque penates 264
 Idomeni? Libycone habitantis litore Locros? 265
 invidisse deos, patriis ut redditus aris 269
 coniugium optatum et pulchram Calydona viderem? 270
 nunc etiam horribili visu portenta secuntur,
 et socii amissi petierunt aethera pinnis
 fluminibusque vagantur aves (heu dira meorum
 supplicia!) et scopulos lacrimosis vocibus implent.
 haec adeo ex illo mihi iam speranda fuerunt 275
 tempore, cum ferro caelestia corpora demens
 adpetii et Veneris violavi vulnere dextram.
 ne vero, ne me ad talis impellite pugnas:
 nec mihi cum Teucris ullum post eruta bellum
 Pergama, nec veterum memini laetorve malorum. 280
 munera, quae patriis ad me portatis ab oris,
 vertite ad Aenean. stetimus tela aspera contra
 contulimusque manus: experto credite, quantus
 in clipeum adsurgat, quo turbine torqueat hastam.
 si duo praeterea talis Idaea tulisset 285

terra viros, ultro Inachias venisset ad urbes
 Dardanus, et versis lugeret Graecia fatis.
 quidquid apud durae cessatum est moenia Troiae,
 Hectoris Aeneaeque manu victoria Graium
 haesit et in decimum vestigia rettulit annum. 290
 ambo animis, ambo insignes praestantibus armis:
 hic pietate prior. coeant in foedera dextrae
 qua datur; ast armis concurrant arma cavete.”
 et responsa simul quae sint, rex optime, regis
 audisti et quae sit magno sententia bello.’ 295

Vix ea legati, variusque per ora cucurrit
 Ausonidum turbata fremor: ceu saxa morantur
 cum rapidos amnis, fit clauso gurgite murmur
 vicinaeque fremunt ripae crepitantibus undis.
 ut primum placati animi et trepida ora quierunt, 300
 praefatus divos solio rex infit ab alto:
 ‘ante equidem summa de re statuisset, Latini,
 et vellem et fuerat melius, non tempore tali
 cogere concilium, cum muros adsidet hostis.
 bellum infortunum, cives, cum gente deorum 305
 invictisque viris gerimus, quos nulla fatigant
 proelia: nec victi possunt absistere ferro.
 spem siquam ascitis Aetolum habuistis in armis,
 ponite: spes sibi quisque. sed haec quam angusta vi-
 detis;

cetera qua rerum iaceant perculsa ruina, 310
 ante oculos interque manus sunt omnia vestras.
 nec quemquam incuso: potuit quae plurima virtus
 esse, fuit; toto certatum est corpore regni.
 nunc adeo quae sit dubiae sententia menti
 expediam et paucis (animos adhibete) docebo. 315
 est anticus ager Tusco mihi proximus amni,
 longus in occasum, finis super usque Sicanos;

Aurunci Rutulique serunt et vomere duros
 exercent colles atque horum asperrima pascunt
 haec omnis regio et celsi plaga pinea montis 320
 cedat amicitiae Teucrorum, et foederis aequas
 dicamus leges sociosque in regna vocemus.
 considant, si tantus amor, et moenia condant.
 sin alios finis aliamque capessere gentem
 est animus possuntque solo decedere nostro: 325
 bis denas Italo texamus robore navis
 seu pluris complere valent (iacet omnis ad undam
 materies), ipsi numerumque modumque carinis
 praecipiant, nos aera manus navalia demus.
 praeterea qui dicta ferant et foedera firment 330
 centum oratores prima de gente Latinos
 ire placet pacisque manu praetendere ramos,
 munera portantis aurique eborisque talenta
 et sellam regni trabeamque insignia nostri.
 consulite in medium et rebus succurrite fessis.' 335

Tum Drances idem infensus, quem gloria Turni
 obliqua invidia stimulisque agitabat amaris,
 largus opum et linguae melior, sed frigida bello
 dextera, consiliis habitus non futilis auctor,
 seditione potens (genus huic materna superbum 340
 nobilitas dabat, incertum de patre ferebat),
 surgit et his onerat dictis atque aggerat iras:
 'rem nulli obscuram nostrae nec vocis egentem
 consulis, o bone rex: cuncti se scire fatentur,
 quid fortuna ferat populi, sed dicere mussant. 345
 det libertatem fandi flatumque remittat
 cuius ob auspicium infaustum moresque sinistros
 (dicam equidem, licet arma mihi mortemque minetur)
 lumina tot cecidisse ducum totamque videmus
 consedissee urbem luctu, dum Troia temptat 350

castra fugae fidens et caelum territat armis.
 unum etiam donis istis, quae plurima mitti
 Dardanidis dicique iubes, unum, optime regum,
 adicias, nec te ullius violentia vincat,
 quin gnatam egregio genero dignisque hymenaeis 365
 des, pater, et pacem hanc aeterno foedere iungas.
 quod si tantus habet mentes et pectora terror,
 ipsum obtestemur veniamque oremus ab ipso:
 cedat, ius proprium regi patriaeque remittat.
 quid miseros totiens in aperta pericula cives 360
 proicis, o Latio caput horum et causa malorum?
 nulla salus bello: pacem te poscimus omnes,
 Turne, simul pacis solum inviolabile pignus.
 primus ego, invisum quem tu tibi fingis (et esse
 nil moror), en supplex venio. miserere tuorum, 365
 pone animos et pulsus abi. sat funera fusi
 vidimus ingentis et desolavimus agros.
 aut si fama movet, si tantum pectore robur
 concipis et si adeo dotalis regia cordist,
 aude atque adversum fidens fer pectus in hostem. 370
 scilicet ut Turno contingat regia coniunx,
 nos animae viles, inhumata infletaque turba,
 sternamur campis. etiam tu, siqua tibi vis,
 si patrii quid Martis habes, illum aspice contra,
 qui vocat. 375

Talibus exarsit dictis violentia Turni.
 dat gemitum rumpitque has imo pectore voces:
 'larga quidem, Drance, semper tibi copia fandi
 tum, cum bella manus poscunt, patribusque vocatis
 primus ades. sed non replenda est curia verbis, 380
 quae tuto tibi magna volant, dum distinet hostem
 agger moerorum nec inundant sanguine fossae.
 proinde tona eloquio (solitum tibi) meque timoris

argue tu, Drance, quando tot stragis acervos
 Teucrorum tua dextra dedit passimque tropaeis 385
 insignis agros. possit quid vivida virtus,
 experiare licet; nec longe scilicet hostes
 quaerendi nobis: circumstant undique muros.
 imus in adversos: quid cessas? an tibi Mavors
 ventosa in lingua pedibusque fugacibus istis 390
 semper erit?
 pulsus ego? aut quisquam merito, foedissime, pulsum
 arguet, Iliaco tumidum qui crescere Thybrim
 sanguine et Euandri totam cum stirpe videbit
 procubuisse domum atque exutos Arcadas armis? 395
 haut ita me experti Bitias et Pandarus ingens
 et quos mille die victor sub Tartara misi,
 inclusus muris hostilique aggere saeptus.
 "nulla salus bello." capiti cane talia, demens,
 Dardanio rebusque tuis. proinde omnia magno 400
 ne cessa turbare metu atque extollere vires
 gentis bis victae, contra premere arma Latini.
 nunc et Myrmidonum proceres Phrygia arma tremescunt,
 [nunc et Tydides et Larisaeus Achilles,]
 amnis et Hadriacas retro fugit Aufidus undas. 405
 vel cum se pavidum contra mea iurgia fingit,
 artificis scelus, et formidine crimen acerbatur.
 numquam animam talem dextra hac (absiste moveri)
 amittes: habitet tecum et sit pectore in isto.
 nunc ad te et tua magna, pater, consulta revertor. 410
 si nullam nostris ultra spem ponis in armis,
 si tam deserti sumus et semel agmine verso
 funditus occidimus neque habet Fortuna regressum,
 oremus pacem et dextras tendamus inertis.
 quamquam o, si solitae quicquam virtutis adesset! 415
 ille mihi ante alios fortunatusque laborum

egregiusque animi, qui, nequid tale videret,
 procubuit moriens et humum semel ore memordit.
 sin et opes nobis et adhuc intacta iuventus
 auxilioque urbes Italae populi que supersunt, 420
 sin et Troianis cum multo gloria venit
 sanguine (sunt illis sua funera parque per omnis
 tempestas): cur indecores in limine primo
 deficimus? cur ante tubam tremor occupat artus?
 multa dies variusque labor mutabilis aevi 425
 rettulit in melius, multos alterna revisens
 lusit et in solido rursus Fortuna locavit.
 non erit auxilio nobis Aetolus et Arpi:
 at Messapus erit felixque Tolumnius et quos
 tot populi misere duces, nec parva sequetur 430
 gloria delectos Latio et Laurentibus agris.
 est et Volscorum egregia de gente Camilla,
 agmen agens equitum et florentis aere catervas.
 quod si me solum Teuceri in certamina poscunt
 idque placet tantumque bonis communibus obsto, 435
 non adeo has exosa manus Victoria fugit,
 ut tanta quicquam pro spe temptare recusem.
 ibo animis contra, vel magnum praestet Achillem
 factaque Volcani manibus paria induat arma
 ille licet. vobis animam hanc soceroque Latino 440
 Turnus ego, haut ulli veterum virtute secundus,
 devovi. "solum Aeneas vocat": et vocet oro,
 nec Drances potius, sive est haec ira deorum,
 morte luat, sive est virtus et gloria, tollat.'

Illi haec inter se dubiis de rebus agebant 445
 certantes; castra Aeneas aciemque movebat:
 nuntius ingenti per regia tecta tumultu
 ecce ruit magnisque urbem terroribus implet,
 instructos acie Tiberino a flumine Teucros

Tyrrhenamque manum totis descendere campis. 450
 extemplo turbati animi concussaue volgi
 pectora et arrectae stimulis haut mollibus irae.
 arma manu trepidi poscunt, fremit arma iuventus,
 flent maesti mussantque patres. hic undique clamor
 dissensu vario magnus se tollit in auras 455
 haut secus atque alto in luco cum forte catervae
 consedere avium piscosove amne Padusae
 dant sonitum rauci per stagna loquacia cyeni.
 'immo' ait 'o cives' arrepto tempore Turnus,
 'cogite concilium et pacem laudate sedentes: 460
 illi armis in regna ruunt.' nec plura locutus
 corripuit sese et tectis citus extulit altis.
 'tu, Voluse, armari Volscorum edice maniplos,
 duc' ait 'et Rutulos. equitem Messapus in armis
 et cum fratre Coras latis diffundite campis. 465
 pars aditus urbis firmet turrisque capessat,
 cetera, qua iusso, mecum manus inferat arma.'
 ilicet in muros tota discurritur urbe.
 *concilium ipse pater et magna incepta Latinus
 deserit ac tristi turbatus tempore differt 470
 multaue se incusat, qui non acceperit ultro
 Dardanium Aenean generumque asciverit urbi.*
 praefodiunt alii portas aut saxa sudesque
 subvectant. bello dat signum rauca cruentum
 bucina. tum muros varia cinxere corona 475
 matronae puerique: vocat labor ultimus omnis.
 nec non ad templum summasque ad Palladis arces
 subvehitur magna matrum regina caterva
 dona ferens, iuxtaque comes Lavinia virgo,
 causa mali tanti, oculos deiecta decoros. 480
 succedunt matres et templum ture vaporant
 et maestas alto fundunt de limine voces:

'armipotens, praeses belli, Tritonia virgo,
 frange manu telum Phrygii praedonis et ipsum
 pronum sterne solo portisque effunde sub altis.' 485
 cingitur ipse furens certatim in proelia Turnus,
 iamque adeo rutilum thoraca indutus aënis
 horrebat squamis surasque incluserat auro,
 tempora nudus adhuc, laterique accinxerat ensem 490
 fulgebatque alta decurrens aureus arce,
 exultatque animis et spe iam praecipit hostem:
 qualis ubi abruptis fugit praesepia vinclis
 tandem liber ecus campoque potitus aperto
 aut ille in pastus armentaque tendit equarum 495
 aut adsuetus aquae perfundi flumine noto,
 emicat arrectisque fremit cervicibus alte
 luxurians, luduntque iubae per colla, per armos.
 obvia cui Volscorum acie comitante Camilla
 occurrit portisque ab equo regina sub ipsis
 desiluit, quam tota cohors imitata relictis 500
 ad terram defluxit equis; tum talia fatur:
 'Turne, sui merito siqua est fiducia forti,
 audeo et Aeneadam promitto occurrere turmae
 solaque Tyrrhenos equites ire obvia contra.
 me sine prima manu temptare pericula belli: 505
 tu pedes ad muros subsiste et moenia serva.'
 Turnus ad haec, oculos horrenda in virgine fixus:
 'o decus Italiae virgo, quas dicere grates
 quasve referre parem? sed nunc, est omnia quando
 iste animus supera, mecum partire laborem. 510
 Aeneas, ut fama fidem missique reportant
 exploratores, equitum levia improbus arma
 praemisit, quaterent campos; ipse ardua montis
 per deserta iugo superans adventat ad urbem.
 furta paro belli convexo in tramite silvae, 515

ut bivas armato obsidam milite fauces.
 tu Tyrrhenum equitem conlatis excipe signis;
 tecum acer Messapus erit turmaeque Latinae
 Tiburtique manus, ducis et tu concipe curam.³
 sic ait, et paribus Messapum in proelia dictis 520
 hortatur sociosque duces et pergit in hostem.
 est curvo anfractu valles, adcommoda fraudi
 armorumque dolis, quam densis frondibus atrum
 urget utrimque latus, tenuis quo semita ducit
 angustaeque ferunt fauces aditusque maligni. 525
 hanc super in speculis summoque in vertice montis
 planities ignota iacet tutique receptus,
 seu dextra laevaue velis occurrere pugnae,
 sive instare iugis et grandia volvere saxa.
 huc iuvenis nota fertur regione viarum 530
 arripuitque locum et silvis insedit iniquis.

Velocem interea superis in sedibus Opim,
 unam ex virginibus sociis sacraque caterva,
 compellabat et has tristis Latonia voces
 ore dabat: 'graditur bellum ad crudele Camilla, 535
 o virgo, et nostris nequiquam cingitur armis,
 cara mihi ante alias.' *(neque enim novos iste Dianae
 venit amor subitaque animum dulcedine movit.
 pulsus ob invidiam regno viresque superbas
 Priverno antiqua Metabus cum excederet urbe, 540
 infantem fugiens media inter proelia belli
 sustulit exilio comitem matrisque vocavit
 nomine Casmillae mutata parte Camillam.
 ipse sinu prae se portans iuga longa petebat
 solorum nemorum: tela undique saeva premebant 545
 et circumfuso volitabant milite Volsci.
 ecce fugae medio summis Amasenus abundans
 spumabat ripis: tantus se nubibus imber

ruperat. ille, innare parans, infantis amore
tardatur caroque oneri timet. omnia secum
versanti subito vix haec sententia sedit.
telum immane manu valida quod forte gerebat
bellator, solidum nodis et robore cocto,
huic natam, libro et silvestri subere clausam,
implicat atque habilem mediae circumligat hastae
quam dextra ingenti librans ita ad aethera fatur:
'alma, tibi hanc, nemorum cultrix, Latonia virgo,
ipse pater famulam voveo; tua prima per auras
tela tenens supplex hostem fugit. accipe, testor,
diva tuam, quae nunc dubiis committitur auris.'
dixit et adducto contortum hastile lacerto
inmittit: sonuere undae, rapidum super amnem
infelix fugit in iaculo stridente Camilla.
at Metabus, magna propius iam urgente caterva,
dat sese fluvio atque hastam cum virgine victor
gramineo donum Triviae de caespite vellit.
non illum tectis ullae, non moenibus urbes
accepere neque ipse manus feritate dedisset:
pastorum et solis exegit montibus aevom.
hic natam in dumis interque horrentia lustra
armentalis equae mammis et lacte ferino
nutribat, teneris inmulgens ubera labris.
utque pedum primis infans vestigia plantis
institerat, iaculo palmas armavit acuto
spiculaque ex umero parvae suspendit et arcum.
pro crinali auro, pro longae tegmine pallae
tigridis exuviae per dorsum a vertice pendent.
tela manu iam tum tenera puerilia torsit
et fundam tereti circum caput egit habena
Strymoniamque gruem aut album deiecit olorem.
multae illam frustra Tyrrhena per oppida matres

optavere nurum: sola contenta Diana
 aeternum telorum et virginitatis amorem
 intemerata colit.)* vellem haut correpta fuisset
 militia tali, conata lacessere Teucros: 585
 cara mihi comitumque foret nunc una mearum.
 verum age, quandoquidem fatis urgetur acerbis,
 labere, nymp̄ha, polo finisque invise Latinos,
 tristis ubi infausto committitur omine pugna.
 haec cape et ultricem pharetra deprome sagittam: 590
 hac quicumque sacrum violarit vulnere corpus,
 Tros Italusque, mihi pariter det sanguine poenas.
 post ego nube cava miserandae corpus et arma
 inspoliata feram tumulo patriaeque reponam.
 dixit; at illa levis caeli delapsa per auras 595
 insonuit, nigro circumdata turbine corpus.

At manus interea muris Troiana propinquit
 Etruscique duces equitumque exercitus omnis,
 compositi numero in turmas. fremit aequore toto
 insultans sonipes et pressis pugnat habenis 600
 huc conversus et huc; tum late ferreus hastis
 horret ager campique armis sublimibus ardent.
 nec non Messapus contra celeresque Latini
 et cum fratre Coras et virginis ala Camillae
 adversi campo apparent hastasque reductis 605
 protendunt longe dextris et spicula vibrant
 [adventusque virum fremitusque ardescit equorum].
 iamque intra iactum teli progressus uterque
 substiterat: subito erumpunt clamore furentisque
 exhortantur equos; fundunt simul undique tela 610
 crebra nivis ritu caelumque obtexitur umbra.
 continuo adversis Tyrrhenus et acer Aconteus
 conixi incurrunt hastis primique ruina
 dant sonitum ingenti perfractaque quadrupedantum

pectora pectoribus rumpunt: excussus Aconteus 615
 fulminis in morem aut tormento ponderis acti
 praecipitat longe et vitam dispergit in auras.
 extemplo turbatae acies, versique Latini
 reiciunt parmas et equos ad moenia vertunt.
 Troes agunt, princeps turmas inducit Asilas. 620
 iamque propinquabant portis, rursusque Latini
 clamorem tollunt et mollia colla reflectunt:
 hi fugiunt penitusque datis referuntur habenis.
 qualis ubi alterno procurrens gurgite pontus
 nunc ruit ad terram scopulosque superiacit unda 625
 spumeus extremamque sinu perfundit harenam,
 nunc rapidus retro atque aestu revoluta resorbens
 saxa fugit litusque vado labente relinquit:
 bis Tusci Rutulos egere ad moenia versos,
 bis reiecti armis respectant terga tegentes. 630
 tertia sed postquam congressi in proelia totas
 implicuere inter se acies legitque virum vir:
 tum vero et gemitus morientum et sanguine in alto
 armaque corporaque et permixti caede virorum
 semianimes volvontur equi, pugna aspera surgit. 635
 Orsilochus Remuli, quando ipsum horrebat adire,
 hastam intorsit equo ferrumque sub aure relinquit.
 quo sonipes ictu furit arduus altaque iactat
 vulneris inpatiens arrecto pectore crura:
 volvitur ille excussus humi. Catillus Iollan 640
 ingentemque animis, ingentem corpore et armis
 deicit Herminium, nudo cui vertice fulva
 caesaries nudique umeri, nec vulnere terrent:
 tantus in arma patet. latos huic hasta per artus
 acta tremit duplicatque virum transfixa dolore. 645
 funditur ater ubique cruor; dant funera ferro
 certantes pulchramque petunt per vulnere mortem.

At medias inter caedes exultat Amazon,
 unum exerta latus pugnae, pharetrata Camilla,
 et nunc lenta manu spargens hastilia denset, 650
 nunc validam dextra rapit indefessa bipennem;
 aureus ex umero sonat arcus et arma Dianae.
 illa etiam in tergum, siquando pulsa recessit,
 spicula converso fugientia derigit arcu.
 at circum lectae comites, Larinaque virgo 655
 Tullaque et aeratam quatiens Tarpeia securem,
 Italides, quas ipsa decus sibi dia Camilla
 delegit pacisque bonas bellicae ministras:
 quales Thraeciae cum flumina Thermodontis
 pulsant et pictis bellantur Amazones armis 660
 seu circum Hippolyten, seu cum se Martia curru
 Penthesilea refert, magnoque ululante tumultu
 feminea exultant lunatis agmina peltis.
 quem telo primum, quem postremum, aspera virgo,
 deicis? aut quot humi morientia corpora fundis? 665
 Euneum Clytio primum patre, cuius apertum
 adversi longa transverberat abiete pectus:
 sanguinis ille vomens rivos cadit atque cruentam
 mandit humum moriensque suo se in vulnere versat.
 tum Lirim Pagasumque super: quorum alter habenas 670
 suffuso revolutus equo dum colligit, alter
 dum subit ac dextram labenti tendit inertem,
 praecipites pariterque ruunt. his addit Amastrum
 Hippotaden, sequiturque incumbens eminus hasta
 Tereaue Harpalycumque et Demophoonta Chromin-
 que; 675
 quotque emissa manu contorsit spicula virgo,
 tot Phrygii cecidere viri. procul Ornytus armis
 ignotis et equo venator Iapyge fertur,
 cui pellis latosumeros erepta iuvenco

pugnatori operit, caput ingens oris hiatus 680
 et malae texere lupi cum dentibus albis,
 agrestisque manus armat sparus; ipse catervis
 vertitur in mediis et toto vertice suprast.
 hunc illa exceptum (neque enim labor agmine verso)
 traicit et super haec inimico pectore fatur: 685
 'silvis te, Tyrrhene, feras agitare putasti?
 advenit qui vestra dies muliebribus armis
 verba redarguerit. nomen tamen haut leve patrum
 manibus hoc referes, telo cecidisse Camillae.'
 protinus Orsilocho et Buten, duo maxima Teucrum 690
 corpora, sed Buten aversum cuspide fixit
 lorica galeamque inter, qua colla sedentis
 lucent et laevo dependet parma lacerto,
 Orsilocho fugiens magnumque agitata per orbem
 eludit gyro interior sequiturque sequentem, 695
 tum validam perque arma viro perque ossa securim
 altior exurgens oranti et multa precanti
 congeminat: volnus calido rigat ora cerebro.
 incidit huic subitoque aspectu territus haesit
 Appenninicolae bellator filius Auni, 700
 haut Ligurum extremus, dum fallere fata sinebant.
 isque ubi se nullo iam cursu evadere pugnae
 posse neque instantem reginam avertere cernit,
 consilio versare dolos ingressus et astu
 incipit haec: 'quid tam egregium, si femina forti 705
 fidis equo? dimitte fugam et te comminus aequo
 mecum crede solo pugnaeque accinge pedestri:
 iam nosces, ventosa ferat cui gloria fraudem.'
 dixit, at illa furens acrique accensa dolore
 tradit eum comiti paribusque resistit in armis, 710
 ense pedes nudo puraque interrita parma.
 at iuvenis, vicisse dolo ratus, avolat ipse

(haut mora) conversisque fugax aufertur habenis
 quadrupedemque citum ferrata calce fatigat.
 'vane Ligus frustra que animis elate superbis, 715
 nequiquam patrias temptasti lubricus artis,
 nec fraus te incolumem fallaci perferet Auno,'
 haec fatur virgo et pernicipibus ignea plantis
 transit eum cursu frenisque adversa prehensis
 congregitur poenasque inimico ex sanguine sumit: 720
 quam facile accipiter saxo sacer ales ab alto
 consequitur pinnis sublimem in nube columbam
 comprehensamque tenet pedibusque eviscerat uncis;
 tum cruor et volsae labuntur ab aethere plumae.

At non haec nullis hominum sator atque deorum 725
 observans oculis summo sedet altus Olympo:
 Tyrrhenum genitor Tarchonem in proelia saeva
 suscitatur et stimulis haut mollibus incutit iras.
 ergo inter caedes cedentiaque agmina Tarchon
 fertur equo variisque instigatur vocibus alas 730
 nomine quemque vocans, reficitque in proelia pulsos.
 'quis metus, o numquam dolituri, o semper inertes
 Tyrrheni, quae tanta animis ignavia venit?
 femina palantis agit atque haec agmina vertit!
 quo ferrum quidve haec gerimus tela inrita dextris? 735
 at non in Venerem segnes nocturna que bella
 aut ubi curva choros indixit tibia Bacchi
 expectate dapes et plenae pocula mensae
 (hic amor, hoc studium), dum sacra secundus haruspex
 nuntiet ac lucos vocet hostia pinguis in altos!' 740
 haec effatus eum in medios, moriturus et ipse,
 concitat et Venulo adversum se turbidus infert
 dereptumque ab equo dextra complectitur hostem
 et gremium ante suum multa vi concitus aufert.
 tollitur in caelum clamor, cunctique Latini 745

convertere oculos. volat igneus aequore Tarchon
 arma virumque ferens; tum summa ipsius ab hasta
 defringit ferrum et partis rimatur apertas,
 qua volnus letale ferat; contra ille repugnans
 sustinet a iugulo dextram et vim viribus exit. 750
 utque volans alte raptum cum fulva draconem
 fert aquila implicuitque pedes atque unguibus haesit,
 saucius at serpens sinuosa volumina versat
 arrectisque horret squamis et sibilat ore,
 arduus insurgens; illa haut minus urget obunco 755
 luctantem rostro, simul aethera verberat alis:
 haut aliter praedam Tiburtum ex agmine Tarchon
 portat ovans. ducis exemplum eventumque secuti
 Maeonidae incurrunt. tum fatis debitus Arruns
 velocem iaculo et multa prior arte Camillam 760
 circuit et quae sit fortuna facillima, temptat.
 qua se cumque furens medio tulit agmine virgo,
 hac Arruns subit et tacitus vestigia lustrat;
 qua victrix redit illa pedemque ex hoste reportat,
 hac iuvenis furtim celeris detorquet habenas. 765
 hos aditus iamque hos aditus omnemque pererrat
 undique circuitum et certam quatit improbus hastam.
 forte sacer Cybelo Chloereus olimque sacerdos
 insignis longe Phrygiis fulgebat in armis
 spumantemque agitabat eum, quem pellis aënis 770
 in plumam squamis auro conserta tegebat.
 ipse, peregrina ferrugine clarus et ostro,
 spicula torquebat Lycio Gortynia cornu;
 aureus ex umeris erat arcus et aurea vati
 cassida; tum croceam chlamydemque sinusque cre-
 pantis 775
 carbaseos fulvo in nodum collegerat auro,
 pictus acu tunicas et barbara tegmina crurum.

hunc virgo, sive ut templis praefigeret arma
 Troia, captivo sive ut se ferret in auro
 venatrix, unum ex omni certamine pugnae 780
 caeca sequebatur totumque incauta per agmen
 femineo praedae et spoliolum ardebat amore,
 telum ex insidiis cum tandem tempore capto
 concitat et superos Arruns sic voce precatur:
 'summe deum, sancti custos Soractis Apollo, 785
 quem primi colimus, quoniam pineus ardor acervo
 pascitur et medium freti pietate per ignem
 cultores multa premimus vestigia pruna,
 da, pater, hoc nostris aboleri dedecus armis,
 omnipotens. non exuvias pulsaeve tropaeum 790
 virginis aut spolia ulla peto (mihi cetera laudem
 facta ferent): haec dira meo dum vulnere pestis
 pulsa cadat, patrias remeabo inglorius urbes.'
 audiit et voti Phoebus succedere partem
 mente dedit, partem volucris dispersit in auras: 795
 sterneret ut subita turbatam morte Camillam,
 adnuat oranti; reducem ut patria alta videret,
 non dedit, inque notos vocem vertere procellae.
 ergo ut missa manu sonitum dedit hasta per auras,
 convertere animos acris oculosque tulere 800
 cuncti ad reginam Volsci. nihil ipsa nec aurae
 nec sonitus memor aut venientis ab aethere teli,
 hasta sub exertam donec perlata papillam
 haesit virgineumque alte bibit acta cruorem.
 concurrunt trepidae comites dominamque ruentem 805
 succipiunt. fugit ante omnis exterritus Arruns
 laetitia mixtoque metu, nec iam amplius hastae
 credere nec telis occurrere virginis audet.
 ac velut ille, prius quam tela inimica sequantur,
 continuo in montis sese avius abdidit altos 810

occiso pastore lupus magnove iuvenco,
consciis audacis facti, caudamque remulcens
subiecit pavitantem utero silvasque petivit:
haut secus ex oculis se turbidus abstulit Arruns
contentusque fuga mediis se immiscuit armis.
illa manu moriens telum trahit, ossa sed inter
ferreus ad costas alto stat vulnere mucro:
labitur exsanguis, labuntur frigida leto
lumina, purpureus quondam color ora reliquit.
tum sic expirans Accam ex aequalibus unam
adloquitur fidam ante alias, quae sola Camillae,
quicum partiri curas; atque haec ita fatur:
'hactenus, Acca soror, potui: nunc vulnus acerbum
conficit, et tenebris nigrescunt omnia circum.
effuge et haec Turno mandata novissima perfer:
succedat pugnae Troianosque arceat urbe.
iamque vale.' simul his dictis linquebat habenas
ad terram non sponte fluens. tum frigida toto
paulatim exsolvit se corpore lentaque colla
et captum leto posuit caput, arma relinquont,
vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.
tum vero immensus surgens ferit aurea clamor
sidera: deiecta crudescit pugna Camilla,
incurrunt densi simul omnis copia Teucrum
Tyrrhenique duces Euandrique Arcades alae.

At Triviae custos iandudum in montibus Opis
alta sedet summis spectatque interrita pugnas.
utque procul medio iuvenum in clamore, furentum
prospexit tristi mulcatam morte Camillam,
ingemuitque deditque has imo pectore voces:
'heu nimium, virgo, nimium crudele luisti
supplicium, Teucros conata lacessere bello!
nec tibi desertae in dumis coluisse Dianam

profuit aut nostras umero gessisse sagittas.
 non tamen indecorem tua te regina reliquit 845
 extrema iam in morte, neque hoc sine nomine letum
 per gentis erit aut famam patieris inultae.
 nam quicumque tuum violavit vulnere corpus,
 morte luet merita.' fuit ingens monte sub alto
 regis Dercenni terreno ex aggere bustum 850
 antiqui Laurentis opacaque ilice tectum:
 hic dea se primum rapido pulcherruma nisu
 sistit et Arruntem tumulo speculatur ab alto.
 ut vidit laetantem animis ac vana tumentem,
 'cur' inquit 'diversus abis? huc derige gressum, 855
 huc periture veni, capias ut digna Camillae
 praemia. tune etiam telis moriere Dianae?'
 dixit, et aurata volucrem Thraeissa sagittam
 deprompsit pharetra cornuque infensa tetendit
 et duxit longe, donec curvata coirent 860
 inter se capita et manibus iam tangeret aequis,
 laeva aciem ferri, dextra nervoque papillam.
 extemplo teli stridorem aurasque sonantis
 audit una Arruns, haesitque in corpore ferrum.
 illum expirantem socii atque extrema gementem 865
 obliti ignoto camporum in pulvere lincunt,
 Opis ad aetherium pinnis aufertur Olympum.
 Prima fugit domina amissa levis ala Camillae;
 turbati fugiunt Rutuli, fugit acer Atinas,
 disiectique duces desolatique manipuli 870
 tuta petunt et equis aversi ad moenia tendunt.
 nec quisquam instantis Teucros letumque ferentis
 sustentare valet telis aut sistere contra,
 sed laxos referunt umeris languentibus arcus,
 quadrupedumque putrem cursu quatit ungula cam-
 pum. 875

volvitur ad muros caligine turbidus atra
 pulvis, et e speculis percussae pectora matres
 femineum clamorem ad caeli sidera tollunt.
 qui cursu portas primi inrupere patentis,
 hos inimica super mixto premit agmine turba; 880
 nec miseram effugiunt mortem, sed limine in ipso
 moenibus in patriis atque intra tuta domorum
 confixi expirant animas. pars claudere portas:
 nec sociis aperire viam nec moenibus audent
 accipere orantis, oriturque miserrima caedes 885
 defendentum armis aditus inque arma ruentum.
 exclusi ante oculos lacrumantumque ora parentum
 pars in praecipitis fossas urgente ruina
 volvitur, inmissis pars caeca et concita frenis
 arietat in portas et duros obice postis. 890
 ipsae de muris summo certamine matres
 (monstrat amor verus patriae, ut videre Camillam)
 tela manu trepidae iaciunt ac robore duro
 stipitibus ferrum sudibusque imitantur obustis
 praecipites primaeque mori pro moenibus ardent. 895

Interea Turnum in silvis saevissimus implet
 nuntius, et iuveni ingentem fert Acca tumultum:
 deletas Volscorum acies, cecidisse Camillam,
 ingruere infensos hostis et Marte secundo
 omnia corripuisse, metum iam ad moenia ferri. 900
 ille furens (et saeva Iovis sic numina pellunt)
 deserit obsessos collis, nemora aspera linquit.
 vix e conspectu exierat campumque tenebat,
 cum pater Aeneas saltus ingressus apertos
 exsuperatque iugum silvaeque evadit opaca. 905
 sic ambo ad muros rapidi totoque feruntur
 agmine nec longis inter se passibus absunt;
 ac simul Aeneas fumantis pulvere campos

prospexit longe Laurentiaque agmina vidit,
et saevom Aenean adgnovit Turnus in armis 910
adventumque pedum flatumque audit equorum.
continuoque ineant pugnās et proelia temptent,
ni roseus fessos iam gurgite Phoebus Hiberno
tinguat equos noctemque die labente reducat:
considunt castris ante urbem et moenia vallant. 915

P. VERGILI MARONIS
A E N E I D O S
LIBER DUODECIMUS.

Turnus ut infractos adverso Marte Latinos
defecisse videt, sua nunc promissa reposci,
se signari oculis, ultro inplacabilis ardet
attollitque animos. Poenorum qualis in arvis
saucius ille gravi venantum vulnere pectus
tum demum movet arma leo gaudetque comant
excutiens cervice toros fixumque latronis
inpavidus frangit telum et fremit ore cruento:
haut secus accenso gliscit violentia Turno.
tum sic adfatur regem atque ita turbidus infit:
'nulla mora in Turno; nihil est quod dicta ret
ignavi Aeneadae, nec quae pepigere recusent:
congregior. fer sacra, pater, et concipe foedus.
aut hac Dardanum dextra sub Tartara mittam
desertorem Asiae (sedeant spectentque Latini),
et solus ferro crimen commune refellam,
aut habeat victos, cedat Lavinia coniunx.'

Olli sedato respondit corde Latinus:
'o praestans animi iuvenis, quantum ipse feroc
virtute exsuperas, tanto me impensius aecum e
consulere atque omnis metuentem expendere ca

sunt tibi regna patris Dauni, sunt oppida capta
 multa manu, nec non aurumque animusque Latinost;
 sunt aliae innuptae Latio et Laurentibus arvis,
 nec genus indecores. sine me haec haut mollia fatu 25
 sublatis aperire dolis, simul hoc animo hauri.
 me natam nulli veterum sociare procorum
 fas erat, idque omnes divique hominesque canebant.
 victus amore tui, cognato sanguine victus
 coniugis et maestae lacrumis, vincla omnia rupi: 30
 promissam eripui genero, arma impia sumpsi.
 ex illo qui me casus, quae, Turne, sequantur
 bella, vides, quantos primus patiare labores.
 bis magna victi pugna vix urbe tuemur
 spes Italas; recalent nostro Thybrina fluenta 35
 sanguine adhuc campique ingentes ossibus al bent.
 quo referor totiens? quae mentem insania mutat?
 si Turno extincto socios sum adscire paratus,
 cur non incolumi potius certamina tollo?
 quid consanguinei Rutuli, quid cetera dicet 40
 Italia, ad mortem si te (Fors dicta refutet!)
 prodiderim, natam et conubia nostra petentem?
 respice res bello varias; miserere parentis
 longaevis, quem nunc maestum patria Ardea longe
 dividit. hautquaquam dictis violentia Turni 45
 flectitur: exuperat magis aegrescitque medendo.
 ut primum fari potuit, sic institit ore:
 'quam pro me curam geris, hanc precor, optime,
 pro me
 deponas letumque sinas pro laude pacisci:
 et nos tela, pater, ferrumque haut debile dextra 50
 spargimus; et nostro sequitur de vulnere sanguis.
 longe illi dea mater erit, quae nube fugacem
 feminea tegat et vanis sese occulat umbris.'

At regina, nova pugnae conterrita sorte,
 flebat et ardentem generum monitura tenebat: 55
 'Turne, per has ego te lacrimas, per siquis Amatae
 tangit honos animum (spes tu nunc una, senectae
 tu requies miserae, decus imperiumque Latini
 te penes, in te omnis domus inclinata recumbit),
 unum oro: desiste manum committere Teucris. 60
 qui te cumque manent isto certamine casus,
 et me, Turne, manent: simul haec invisa relinquam
 lumina nec generum Aenean captiva videbo.'
 accepit vocem lacrimis Lavinia matris
 flagrantis perfusa genas, quoi plurimus ignem 65
 subiecit rubor et calefacta per ora cucurrit.
 Indum sanguineo veluti violaverit ostro
 siquis ebur, aut mixta rubent ubi lilia multa
 alba rosa: talis virgo dabat ore colores.
 illum turbat amor, figitque in virgine voltus: 70
 ardet in arma magis paucisque adfatur Amatam.
 'ne, quaeso, ne me lacrimis neve omine tanto
 proseguere in duri certamina Martis euntem,
 o mater; neque enim Turno mora libera mortis.
 nuntius haec Idmon Phrygio mea dicta tyranno 75
 hau placitura refer: cum primum crastina caelo
 puniceis invecta rotis Aurora rubebit,
 non Teucros agat in Rutulos, Teucrum arma quiescant
 et Rutuli; nostro dirimamus sanguine bellum,
 illo quaeratur coniunx Lavinia campo.' 80

Haec ubi dicta dedit rapidusque in tecta recessit,
 poscit equos gaudetque tuens ante ora frementis,
 Pilumno quos ipsa decus dedit Orithyia,
 qui candore nives anteirent, cursibus auras.
 circumstant properi aurigae manibusque lacesunt 85
 pectora plausa cavis et colla comantia pectunt.

ipse dehinc auro squalentem alboque orichalco
 circumdat loricam umeris; simul aptat habendo
 ensemque clipeumque et rubrae cornua cristae,
 ensem, quem Dauno ignipotens deus ipse parenti 90
 fecerat et Stygia candentem tinxerat unda.

exim quae mediis ingenti adnixa columnae
 aedibus adstabat, validam vi corripit hastam,
 Actoris Aurunci spoliū, quassatque trementem
 vociferans: 'nunc, o numquam frustrata vocatus 95
 hasta meos, nunc tempus adest: te maximus Actor,
 te Turni nunc dextra gerit. da sternere corpus
 loricamque manu valida lacerare revolsam
 semiviri Phrygis et foedare in pulvere crinis
 vibratos calido ferro murraque madentis.' 100

his agitur furiis; totoque ardentis ab ore
 scintillae absistunt, oculis micat acribus ignis:
 mugitus veluti cum prima in proelia taurus
 terrificos ciet atque irasci in cornua temptat,
 arboris obnixus trunco, ventosque lacessit 105
 ictibus aut sparsa ad pugnam proludit harena.

Nec minus interea maternis saevos in armis
 Aeneas acuit Martem et se suscitāt ira,
 oblato gaudens componi foedere bellum.
 tum socios maestique metum solatur Iuli, 110
 fata docens, regique iubet responsa Latino
 certa referre viros et pacis dicere leges.

Postera vix summos spargebat lumine montis
 orta dies, cum primum alto se gurgite tollunt
 solis equi lucemque elatis naribus efflant: 115
 campum ad certamen magnae sub moenibus urbis
 dimensi Rutulique viri Teucrique parabant
 in medioque focos et dis communibus aras
 gramineas. alii fontemque ignemque ferebant,

velati limo et verbena tempora vincti. 120
 procedit legio Ausonidum, pilataque plenis
 agmina se fundunt portis. hinc Troius omnis
 Tyrrhenusque ruit variis exercitus armis,
 haut secus instructi ferro, quam si aspera Martis 125
 pugna vocet; nec non mediis in milibus ipsi
 ductores auro volitant ostroque superbi,
 et genus Assaraci Mnestheus et fortis Asilas
 et Messapus equom domitor, Neptunia proles.
 utque dato signo spatia in sua quisque recessit,
 defigunt tellure hastas et scuta reclinant. 130
 tum studio effusae matres et vulgus inermum
 invalidique senes turris ac tecta domorum
 obsedere, alii portis sublimibus adstant.

At Iuno e summo, qui nunc Albanus habetur
 (tum neque nomen erat nec honos aut gloria monti), 135
 prospiciens tumulo campum aspectabat et ambas
 Laurentum Troumque acies urbemque Latini.
 extemplo Turni sic est adfata sororem
 diva deam, stagnis quae fluminibusque sonoris
 praesidet (hunc illi rex aetheris altus honorem 140
 Iuppiter erepta pro virginitate sacravit):
 'nympha, decus fluviorum, animo gratissima nostro,
 scis ut te cunctis unam, quaecumque Latinae
 magnanimi Iovis ingratum ascendere cubile,
 praetulerim caelique lubens in parte locarim: 145
 disce tuum, ne me incuses, Iuturna, dolorem.
 qua visa est Fortuna pati Parcaeque sinebant
 cedere res Latio, Turnum et tua moenia texi:
 nunc iuvenem imparibus video concurrere fati,
 Parcarumque dies et vis inimica propinquat. 150
 non pugnam aspicere hanc oculis, non foedera possum.
 tu pro germano siquid praesentius audes,

perge: decet. forsan miseros meliora sequentur.
 vix ea, cum lacrimas oculis Inturna profudit
 terque quaterque manu pectus percussit honestum. 155
 'non lacrumis hoc tempus' ait Saturnia Iuno:
 'adcelera et fratrem, siquis modus, eripe morti,
 aut tu bella cie conceptumque excute foedus:
 auctor ego audendi.' sic exhortata reliquit
 incertam et tristi turbatam volnere mentis. 160

Interea reges, — ingenti mole Latinus
 quadriiugo vehitur curru, cui tempora circum
 aurati bis sex radii fulgentia cingunt,
 Solis avi specimen; bigis it Turnus in albis, 165
 bina manu lato crispans hastilia ferro;
 hinc pater Aeneas, Romanae stirpis origo,
 sidereo flagrans clipeo et caelestibus armis,
 et iuxta Ascanius, magnae spes altera Romae, —
 procedunt castris, puraque in veste sacerdos 170
 saetigeri fetum suis intonsamque bidentem
 attulit admovitque pecus flagrantibus aris.
 illi ad surgentem conversi lumina solem
 dant fruges manibus salsas et tempora ferro
 summa notant pecudum paterisque altaria libant.
 tum pius Aeneas stricto sic ense precatur: 175
 'esto nunc Sol testis et haec mihi Terra vocanti,
 quam propter tantos potui perferre labores,
 et pater omnipotens et tu, Saturnia coniunx
 (iam melior, iam, diva, precor), tuque inclute Mavors,
 cuncta tuo qui bella, pater, sub numine torques; 180
 fontisque fluviosque voco, quaeque aetheris alti
 religio et quae caeruleo sunt numina ponto:
 cesserit Ausonio si fors victoria Turno,
 convenit Enandri victos discedere ad urbem,
 cedet Iulus agris, nec post arma ulla rebelles 185

Aeneadae referent ferrove haec regna lacescent.
 sin nostrum adnuerit nobis Victoria Martem
 (ut potius reor et potius di numine firment),
 non ego nec Teucris Italos parere iubebo
 nec mihi regna peto: paribus se legibus ambae 190
 invictae gentes aeterna in foedera mittant.
 sacra deosque dabo; socer arma Latinus habeto,
 imperium sollemne socer; mihi moenia Teucri
 constituent, urbique dabit Lavinia nomen.
 sic prior Aeneas; sequitur sic deinde Latinus 195
 suspiciens caelum tenditque ad sidera dextram:
 'haec eadem, Aenea, terram mare sidera iuro
 Latonaeque genus duplex Ianumque bifrontem
 vimque deum infernam et duri sacraria Ditis;
 audiat haec genitor, qui foedera fulmine sancit. 200
 tango aras, medios ignis et numina testor:
 nulla dies pacem hanc Italis nec foedera rumpet,
 [quo res cumque cadent; nec me vis ulla volentem
 avertet, non, si tellurem effundat in undas
 diluvio miscens caelumque in Tartara solvat;] 205
 ut sceptrum hoc' (dextra sceptrum nam forte gerebat)
 'numquam fronde levi fundet virgulta nec umbras,
 cum semel in silvis imo de stirpe recisum
 matre caret posuitque comas et bracchia ferro,
 olim arbos, nunc artificis manus aere decoro 210
 inclusit patribusque dedit gestare Latinis.'
 talibus inter se firmabant foedera dictis
 conspectu in medio procerum. tum rite sacratas
 in flammam iugulant pecudes et viscera vivis
 eripiunt cumulantque oneratis lancibus aras. 215

At vero Rutulis impar ea pugna videri
 iandudum et vario misceri pectora motu;
 tum magis, ut propius cernunt non viribus aequis...

adiuvat incessu tacito progressus et aram
 suppliciter venerans demisso lumine Turnus 220
 tabentesque genae et iuvenali in corpore pallor.
 quem simul ac Iuturna soror crebrescere vidit
 sermonem et volgi variare labantia corda,
 in medias acies, formam adsimulata Camerti
 (quoniam genus a proavis ingens clarumque paternae 225
 nomen erat virtutis, et ipse acerrimus armis),
 in medias dat sese acies [haut nescia rerum]
 rumoresque serit varios ac talia fatur:
 'non pudet, o Rutuli, pro cunctis talibus unam
 obiectare animam? numerone an viribus aequi 230
 non sumus? en omnes et Troes et Arcades hi sunt
 fatalesque manus, infensa Etruria Turno:
 vix hostem, alterni si congregiamur, habemus.
 ille quidem ad superos, quorum se devovet aris,
 succedet fama vivosque per ora feretur: 235
 nos patria amissa dominis parere superbis
 cogemur, qui nunc lenti consedimus arvis.'
 talibus incensa est iuvenum sententia dictis
 iam magis atque magis, serpitque per agmina murmur;
 ipsi Laurentes mutati ipsique Latini. 240
 qui sibi iam requiem pugnae rebusque salutem
 sperabant, nunc arma volunt foedusque precantur
 infectum et Turni sortem miserantur iniquam.
 his aliud maius Iuturna adiungit et alto
 dat signum caelo, quo non praesentius ullum 245
 turbavit mentes Italas monstroque fefellit.
 namque volans rubra fulvos Iovis ales in aethra
 litoreas agitabat avis turbamque sonantem
 agminis aligeri, subito cum lapsus ad undas
 cycnum excellentem pedibus rapit improbus uncis. 250
 arrexere animos Itali, cunctaeque volucres

convertunt clamore fugam (mirabile visu)
 aetheraque obscurant pinnis hostemque per auras
 facta nube premunt, donec vi victus et ipso
 pondere defecit praedamque ex unguibus ales 255
 proiecit fluvio penitusque in nubila fugit.
 tum vero augurium Rutuli clamore salutant
 expediuntque manus; primusque Tolumnius augur
 'hoc erat, hoc, votis' inquit 'quod saepe petivi.
 accipio adgnoscoque deos; me, me duce ferrum 260
 corripite, o miseri, quos improbus advena bello
 territat invalidas ut aves et litora vestra
 vi populat: petet ille fugam penitusque profundo
 vela dabit. vos unanimi densete catervas
 et regem vobis pugna defendite raptum.' 265
 dixit et adversos telum contorsit in hostis
 procurrens: sonitum dat stridula cornus et auras
 certa secat. simul hoc, simul ingens clamor et omnes
 turbati cunei calefactaque corda tumultu.
 hasta volans, ut forte novem pulcherrima fratrum 270
 corpora constiterant contra, quos fida crearat
 una tot Arcadio coniunx Tyrrhena Gylippo,
 horum unum ad medium, teritur qua subtilis alvo
 balteus et laterum iuncturas fibula mordet,
 egregium forma iuvenem et fulgentibus armis 275
 transadigit costas fulvaeque effundit harena.
 at fratres, animosa phalanx accensaque luctu,
 pars gladios stringunt manibus, pars missile ferrum
 corripiunt caecique ruunt. quos agmina contra
 procurrant Laurentum, hinc densi rursus inundant 280
 Troes Agyllinique et pictis Arcades armis:
 sic omnis amor unus habet decernere ferro.
 diripuere aras (it toto turbida caelo
 tempestas telorum ac ferreus ingruit imber)

craterasque focosque ferunt. fugit ipse Latinus 285
 pulsatos referens infecto foedere divos.
 infrenant alii currus aut corpora saltu
 subiciunt in equos et strictis ensibus adsunt.
 Messapus regem regisque insigne gerentem,
 Tyrrhenum Aulesten, avidus confundere foedus, 290
 adverso proterret equo: ruit ille recedens
 et miser oppositis a tergo involvitur aris
 in caput inque umeros. at fervidus advolat hasta
 Messapus teloque orantem multa trabali
 desuper altus equo graviter ferit atque ita fatur: 295
 'hoc habet, haec melior magnis data victima divis.'
 concurrunt Itali spoliantque calentia membra.
 obviis ambustum torrem Corynaeus ab ara
 corripit et venienti Ebuso plagamque ferenti
 occupat os flammis: olli ingens barba reluxit 300
 nidoremque ambusta dedit. super ipse secutus
 caesariem laeva turbati corripit hostis
 inpressoque genu nitens terrae applicat ipsum:
 sic rigido latus ense ferit. Podalirius Alsum,
 pastorem primaque acie per tela ruentem, 305
 ense sequens nudo superimminet: ille securi
 adversi frontem mediam mentumque reducta
 dissicit et sparso late rigat arma cruore.
 olli dura quies oculos et ferreus urget
 somnus, in aeternam conduntur lumina noctem. 310
 At pius Aeneas dextram tendebat inermem
 nudato capite atque suos clamore vocabat:
 'quo ruitis? quaeve ista repens discordia surgit?
 o cohibete iras! ictum iam foedus et omnes
 compositae leges; mihi ius concurrere soli; 315
 me sinite atque auferte metus; ego foedera faxo
 firma manu; Turnum debent haec iam mihi sacra.'

has inter voces, media inter talia verba
 ecce viro stridens alis adlapsa sagitta est
 incertum qua pulsa manu, quo turbine adacta, 320
 quis tantam Rutulis laudem, casusne deusne,
 attulerit: pressa est insignis gloria facti,
 nec sese Aeneae iactavit vulnere quisquam.
 Turnus ut Aenean cedentem ex agmine vidit
 turbatosque duces, subita spe fervidus ardet: 325
 poscit equos atque arma simul saltuque superbus
 emicat in currum et manibus molitur habenas.
 multa virum volitans dat fortia corpora Leto,
 semineces volvit multos aut agmina curru
 proterit aut raptas fugientibus ingerit hastas. 330
 qualis aput gelidi cum flumina concitus Hebri
 sanguineus Mavors cluqueo increpat atque furentis
 bella movens immittit equos (illi aequore aperto
 ante notos zephyrumque volant; gemit ultima pulsu
 Thraeca pedum; circumque atrae Formidinis ora 335
 Iraeque Insidiaeque, dei comitatus, aguntur):
 talis equos alacer media inter proelia Turnus
 fumantis sudore quatit, miserabile caesis
 hostibus insultans; spargit rapida ungula rores
 sanguineos, mixtaque cruor calcatur harena. 340
 iamque Neci Sthenelumque dedit Thamyrumque Pho-
 lumque,
 hunc congressus et hunc, illum eminus; eminus ambo
 Imbrasidas, Glaucum atque Laden, quos Imbrasus ipse
 nutrierat Lycia paribusque ornaverat armis,
 vel conferre manum vel equo praevertere ventos. 345
 parte alia media Eumedes in proelia fertur,
 antiqui proles bello praeclara Dolonis,
 nomine avom referens, animo manibusque parentem,
 qui quondam, castra ut Danaum speculator adiret,

ausus Pelidae pretium sibi poscere currus; 350
 illum Tydides alio pro talibus ausis
 adfecit pretio, nec equis adspirat Achillis.
 hunc procul ut campo Turnus prospexit aperto,
 ante levi iaculo longum per inane secutus
 sistit equos biungis et curru desilit atque 355
 semianimi elapsoque supervenit et pede collo
 impresso dextrae mucronem extorquet et alto
 fulgentem tinguat ingulo atque haec insuper addit:
 'en agros et quam bello, Troiane, petisti,
 Hesperiam metire iacens: haec praemia qui me 360
 ferro ausi temptare ferunt, sic moenia condunt.'
 huic comitem Asbyten coniecta cuspide mittit
 Chloreaque Sybarimque Daretaque Thersilochumque
 et sternacis equi lapsum cervice Thymoeten.
 ac velut Edoni Boreae cum spiritus alto 365
 insonat Aegaeo sequiturque ad litora fluctus,
 qua venti incubuere, fugam dant nubila caelo:
 sic Turno, quacumque viam secat, agmina cedunt
 conversaeque ruunt acies; fert impetus ipsum,
 et cristam adverso curru quatit aura volentem. 370
 non tulit instantem Phegeus animisque frementem:
 obiecit sese ad currum et spumantia frenis
 ora citatorum dextra detorsit equorum.
 dum trahitur pendetque iugis, hunc lata reiectum
 lancea consequitur rumpitque infixam bilicem 375
 lorica et summum degustat vulnere corpus.
 ille tamen clipeo obiecto conversus in hostem
 ibat et auxilium ducto mucrone petebat:
 cum rota praecipitem et procursu concitus axis
 impulit effunditque solo, Turnusque secutus 380
 imam inter galeam summi thoracis et oras
 abstulit ense caput truncumque reliquit harenae.

Atque ea dum campis victor dat funera Turnus,
 interea Aenean Mnestheus et fidus Achates
 Ascaniusque comes castris statuere cruentum, 385
 alternos longa nitentem cuspidе gressus
 saevit et infracta luctatur harundine telum
 eripere auxilioque viam, quae proxima, poscit:
 ense secent lato vulnus telique latebram
 rescindant penitus seseque in bella remittant. 390
 iamque aderat Phoebο ante alios dilectus Iap̄yx
 lasides, acri quondam quoi captus amore
 ipse suas artes, sua munera, laetus Apollo
 augurium citharamque dabat celerisque sagittas.
 ille ut depositi proferret fata parentis, 395
 scire potestates herbarum usumque medendi
 maluit et mutas agitare inglorius artes.
 stabat acerba fremens, ingentem nixus in hastam
 Aeneas magno iuvenum et maerentis Iuli
 concursu, lacrimis immobilis. ille retorto 400
 Paeonium in morem senior succinctus amictu
 multa manu medica Phoebique potentibus herbis
 nequiquam trepidat, nequiquam spicula dextra
 sollicitat prensatque tenaci forcipe ferrum.
 nulla viam Fortuna regit, nihil auctor Apollo 405
 subvenit; et saevos campis magis ac magis horror
 crebrescit propiusque malum est. iam pulvere caelum
 stare vident: subeunt equites, et spicula castris
 densa cadunt mediis. it tristis ad aethera clamor
 bellantum iuvenum et duro sub Marte cadentum. 410
 hic Venus, indigno nati concussa dolore,
 dictamnum genetrix Cretaea carpit ab Ida,
 puberibus caulem foliis et flore comantem
 purpureo (non illa feris incognita capris
 gramina, cum tergo volucres haesere sagittae): 415

hoc Venus, obscuro faciem circumdata nimbo,
 detulit; hoc fustum labris splendentibus annem
 inficit occulte medicans spargitque salubris
 ambrosiae sucos et odoriferam panaceam.
 fovit ea vulnus lymphæ longaevos Iapyx 420
 ignorans, subitoque omnis de corpore fugit
 quippe dolor, omnis stetit imo vulnere sanguis;
 iamque secuta manum nullo cogente sagitta
 excidit, atque novae rediere in pristina vires.
 'arma citi properate viro! quid statis?' Iapyx 425
 conclamat primusque animos accendit in hostem.
 'non haec humanis opibus, non arte magistra
 proveniunt neque te, Aenea, mea dextera servat:
 maior agit deus atque opera ad maiora remittit.'
 ille avidus pugnae suras incluserat auro 430
 hinc atque hinc oditque moras hastamque coruscat.
 postquam habilis lateri clipeus loricaque tergo est,
 Ascanium fuis circum complectitur armis
 summaque per galeam delibans oscula fatur:
 'disce, puer, virtutem ex me verumque laborem, 435
 fortunam ex aliis. nunc te mea dextera bello
 defensum dabit et magna inter praemia ducet.
 tu facito, mox cum matura adoleverit aetas,
 sis memor, et te animo repetentem exempla tuorum
 et pater Aeneas et avunculus excitet Hector.' 440
 Haec ubi dicta dedit, portis sese extulit ingens,
 telum immane manu quatiens; simul agmine denso
 Antheusque Mnestheusque ruunt omnisque relictis
 turba fuit castris: tum caeco pulvere campus
 miscetur pulsuque pedum tremit excita tellus. 445
 vidit ab adverso venientis aggere Turnus,
 videre Ansonii, gelidusque per ima cuncurrit
 ossa tremor: prima ante omnis Iuturna Latinos

audiit adgnovitque sonum et tremefacta refugit.
ille volat campoque atrum rapit agmen aperto.
qualis ubi ad terras abrupto sidere nimbus
it mare per medium (miseris heu praescia longe
horrescunt corda agricolis: dabit ille ruinas
arboribus stragemque satis, ruet omnia late);
ante volant sonitumque ferunt ad litora venti:
talis in adversos ductor Rhoeteius hostis
agmen agit, densi cuneis se quisque coactis
adglomerant. ferit ense gravem Thymbraeus Osir.
Arcetium Mnestheus, Epulonem obtruncat Achates
Ufentemque Gyas; cadit ipse Tolumnius augur,
primus in adversos telum qui torserat hostis.
tollitur in caelum clamor, versique vicissim
pulverulenta fuga Rutuli dant terga per agros.
ipse neque aversos dignatur sternere Morti
nec pede congressos aequo nec tela ferentis
insequitur: solum densa in caligine Turnum
vestigat lustrans, solum in certamina poscit.
hoc concussa metu mentem Iturna virago
aurigam Turni media inter lora Metiscum
executit et longe lapsum temone reliquit:
ipsa subit manibusque undantis flectit habenas,
cuncta gerens, vocemque et corpus et arma Metiscum
nigra velut magnas domini cum divitis aedes
pervolat et pinnis alta atria lustrat hirundo,
pabula parva legens nidisque loquacibus escas,
et nunc porticibus vacuis, nunc umida circum
stagna sonat: similis medios Iturna per hostis
fertur equis rapidoque volans obit omnia curru
iamque hic germanum iamque hic ostentat ovante
nec conferre manum patitur, volat avia longe.
haut minus Aeneas tortos legit obviis orbes

vestigatque virum et disiecta per agmina magna
voce vocat. quotiens oculos coniecit in hostem
alipedumque fugam cursu temptavit equorum,
aversos totiens currus Iuturna retorsit. 485

heu quid agat? vario nequiquam fluctuat aestu,
diversaeque vocant animum in contraria curae.
huic Messapus, uti laeva duo forte gerebat
lenta levis cursu praefixa hastilia ferro,
horum unum certo contorquens derigit ictu. 490

substitit Aeneas et se collegit in arma,
poplite subsidens; apicem tamen incita summum
hasta tulit summasque excussit vertice cristas.
tum vero adsurgunt irae; insidiisque subactus,
diversos ubi sensit equos currumque referri, 495
multa Iovem et laesi testatus foederis aras
iam tandem invadit medios et Marte secundo
terribilis saevam nullo discrimine caedem
suscitat irarumque omnis effundit habenas.

Quis mihi nunc tot acerba deus, quis carmine caedes 500
diversas obitumque ducum, quos aequore toto
inque vicem nunc Turnus agit, nunc Troïus heros,
expediat? tanton placuit concurrere motu,
Iuppiter, aeterna gentis in pace futuras?

Aeneas Rutulum Sueronem (ea prima ruentis 505
pugna loco statuit Teucros) haut multa morantem
excipit in latus et, qua fata celerruma, crudum
transadigit costas et cratis pectoris ense.

Turnus equo deiectum Amycum fratremque Dioren,
congressus pedes, hunc venientem cusptide longa, 510
hunc mucrone ferit curruque abscisa duorum
suspendit capita et rorantia sanguine portat.
ille Talon Tanaimque Neci fortemque Cethegum,
tris uno congressu, et maestum mittit Oniten,

hic fratres Lycia missos et Apollinis agris 516
 nomen Echionium matrisque genus Peridiaë,
 517
 et iuvenem exosum nequiquam bella Menoeten,
 Arcada, piscosae cui circum flumina Lernae
 ars fuerat pauperque domus nec nota potentum
 munera conductaque pater tellure serebat. 520
 ac velut inmissi diversis partibus ignes
 arentem in silvam et virgulta sonantia lauro,
 aut ubi decursu rapido de montibus altis
 dant sonitum spumosi amnes et in aequora currunt
 quisque suum populatus iter: non segnius ambo 525
 Aeneas Turnusque ruont per proelia; nunc nunc
 fluctuat ira intus, rumpuntur nescia vinci
 pectora, nunc totis in volnera viribus itur.
 Murranum hic, atavos et avorum antiqua sonantem
 nomina per regesque actum genus omne Latinos, 530
 praecipitem scopulo atque ingentis turbine saxi
 excutit effunditque solo: hunc lora et iuga subter
 provolvere rotae, crebro super ungula pulsu
 incita nec domini memorum proculcat equorum.
 ille ruenti Hylo animisque immane frementi 535
 occurrit telumque aurata ad tempora torquet:
 olli per galeam fixo stetit hasta cerebro.
 dextera nec tua te, Graium fortissime Cretheu,
 eripuit Turno. nec di texere Cupencum
 Aenea veniente sui: dedit obvia ferro 540
 pectora, nec misero clipei mora profuit aerei.
 te quoque Laurentes viderunt, Aeole, campi
 oppetere et late terram consternere tergo.
 occidis, Argivae quem non potuere phalanges
 sternere nec Priami regnorum eversor Achilles; 545
 hic tibi mortis erant metae: domus alta sub Ida,
 Lyrnesi domus alta, solo Laurente sepulchrum.

totae adeo conversae acies, omnesque Latini,
 omnes Dardanidae, Mnestheus acerque Serestus
 et Messapus ecum domitor et fortis Asilas 550
 Tuscorumque phalanx Euandrique Arcades alae,
 pro se quisque viri summa nituntur opum vi:
 nec mora nec requies, vasto certamine tendunt.

Hic mentem Aeneae genetrix pulcherrima misit,
 iret ut ad muros urbique adverteret agmen 555
 ocus et subita turbaret clade Latinos.

ille ut vestigans diversa per agmina Turnum
 huc atque huc acies circumtulit, aspicit urbem
 immunem tanti belli atque impune quietam.
 continuo pugnae accendit maioris imago: 560

Mnesthea Sergestumque vocat fortemque Serestum
 ductores tumulumque capit, quo cetera Teucrum
 concurrit legio nec scuta aut spicula densi
 deponunt. celso medius stans aggere fatur:

'nequa meis esto dictis mora (Iuppiter hac stat), 565
 neu quis ob inceptum subitum mihi segnior ito.

urbem hodie, causam belli, regna ipsa Latini,
 ni frenum accipere et victi parere fatentur,
 eruam et aequa solo fumantia culmina ponam.
 scilicet expectem, libeat dum proelia Turno 570

nostra pati rursusque velit concurrere victus?
 hoc caput, o cives, haec belli summa nefandi:
 ferte faces propere foedusque reposcite flammis.'
 dixerat, atque animis pariter certantibus omnes
 dant cuneum densaque ad muros mole feruntur. 575

scalae improviso subitusque apparuit ignis.
 discurrunt alii ad portas primosque trucidant,
 ferrum alii torquent et obumbrant aethera telis.
 ipse inter primos dextram sub moenia tendit
 Aeneas magnaue incusat voce Latinum 580

testaturque deos, iterum se ad proelia cogi,
bis iam Italos hostis, haec altera foedera rumpi.
exoritur trepidos inter discordia civis:

urbem alii reserare iubent et pandere portas
Dardanidis ipsumque trahunt in moenia regem, 585
arma ferunt alii et pergunt defendere muros
inclusas ut cum latebroso in pumice pastor
vestigavit apes fumoque implevit amaro:
illae intus trepidae rerum per cerea castra
discurrunt magnisque acuunt stridoribus iras; 590
volvitur ater odor tectis, tum murmure caeco
intus saxa sonant, vacuas it fumus ad auras.

Accidit haec fessis etiam fortuna Latinis,
quae totam luctu concussit funditus urbem.
regina ut tectis venientem prospicit hostem, 595
incessi muros, ignis ad tecta volare,
nusquam acies contra Rutulas, nulla agmina Turni:
infelix pugnae iuvenem in certamine credit
extinctum et subito mentem turbata dolore
se causam clamat crimenque caputque malorum, 600
multaque per maestum demens effata furorem
purpureos moritura manu discindit amictus
et nodum informis leti trabe nectit ab alta.
quam cladem miserae postquam accepere Latinae,
filia prima manu flores Lavinia crinis 605
et roseas laniata genas, tum cetera circum
turba furit: resonant late plangoribus aedes.
hinc totam infelix volgatur fama per urbem.
demittunt mentes; it scissa veste Latinus,
coniugis attonitus fati urbisque ruina, 610
canitiem immundo perfusam pulvere turpans.

multaque se incusat, qui non acceperit ante
Dardanium Aenean generumque adsciverit ultro. 615

Interea extremo bellator in aequore Turnus 614
 palantis sequitur paucos iam segnior atque
 iam minus atque minus successu laetus equorum
 attulit huc illi caecis terroribus aura
 commixtum clamorem, arrectasque impulit auris
 confusae sonus urbis et inlaetabile murmur.
 'ei mihi! quid tanto turbantur moenia luctu? 620
 quisve ruit tantus diversa clamor ab urbe?'
 sic ait adductisque amens subsistit habenis.
 atque huic, in faciem soror ut conversa Metisci
 aurigae currumque et equos et lora regebat,
 talibus occurrit dictis: 'hac, Turne, sequamur 625
 Troiugenae, qua prima viam victoria pandit;
 sunt alii, qui tecta manu defendere possint.
 ingruit Aeneas Italae et proelia miscet:
 et nos saeva manu mittamus funera Teucris.
 nec numero inferior pugnae nec honore recedes.' 630
 Turnus ad haec
 'o soror, et dudum adgnovi, cum prima per artem
 foedera turbasti teque haec in bella dedisti,
 et nunc nequiquam fallis dea. sed quis Olympo
 demissam tantos voluit te ferre labores? 635
 an fratris miseri letum ut crudele videres?
 nam quid ago? aut quae iam spondet Fortuna salutem?
 vidi oculos ante ipse meos me voce vocantem
 Murrano, quo non superat mihi carior alter,
 oppetere ingentem atque ingenti vulnere victum. 640
 occidit infelix nostrum ne dedecus Ufens
 aspiceret; Teucris potiuntur corpore et armis.
 excindere domos (id rebus defuit unum)
 perpetiar, dextra nec Dranciae dicta refellam?
 terga dabo et Turnum fugientem haec terra videbit? 645
 usque adeone mori miserum est? vos o mihi manes

este boni, quoniam superis aversa voluntas!
 sancta ad vos anima atque istius nescia culpae
 descendam, magnorum haut unquam indignus avorum.'

Vix ea fatus erat: medios volat ecce per hostis 650
 vectus equo spumante Saces, adversa sagitta
 saucius ora, ruitque implorans nomine Turnum:
 'Turne, in te suprema salus: miserere tuorum.

fulminat Aeneas armis summasque minatur
 deiecturum arces Italum excidioque daturum; 655

iamque faces ad tecta volant. in te ora Latini,
 in te oculos referunt; mussat rex ipse Latinus,
 quos generos vocet aut quae sese ad foedera flectat.
 praeterea regina, tui fidissima, dextra
 occidit ipsa sua lucemque exterrita fugit. 660

soli pro portis Messapus et acer Atinas
 sustentant aciem. circum hos utrimque phalanges
 stant densae, strictisque seges mucronibus horret
 ferrea: tu currum deserto in gramine versas.'
 opstipuit varia confusus imagine rerum 665

Turnus et obtutu tacito stetit. aestuat ingens
 uno in corde pudor mixtoque insania luctu
 et furiis agitatus amor et conscia virtus.
 ut primum discussae umbrae et lux reddita menti,
 ardentis oculorum orbes ad moenia torsit 670

turbidus eque rotis magnam respexit ad urbem.
 ecce autem flammis inter tabulata volutus
 ad caelum undabat vortex turrumque tenebat,
 turrum, compactis trabibus quam eduxerat ipse
 subdideratque rotas pontisque instraverat altos. 675

'iam iam fata, soror, superant; absiste morari;
 quo deus et quo dura vocat Fortuna, sequamur.
 stat conferre manum Aeneae, stat quidquid acerbist
 morte pati; neque me indecorem, germana, videbis

amplius. hunc, oro, sine me furere ante furorem.' 680
 dixit et e curru saltum dedit ocius arvis
 perque hostis, per tela ruit maestamque sororem
 deserit ac rapido cursu media agmina rumpit.
 ac veluti montis saxum de vertice praeceps
 cum ruit avolsum vento, seu turbidus imber 685
 proluit aut annis solvit sublapsa vetustas;
 fertur in abruptum magno mons improbus actu
 exultatque solo, silvas armenta virosque
 involvens secum: disiecta per agmina Turnus
 sic urbis ruit ad muros, ubi plurima fuso 690
 sanguine terra madet striduntque hastilibus auras,
 significatque manu et magno simul incipit ore:
 'parcite iam, Rutuli, et vos tela inhibete, Latini;
 quaecumque est Fortuna, mea est: me verius unum
 pro vobis foedus luere et decernere ferro.' 695
 discessere omnes medii spatiumque dedere.

At pater Aeneas audito nomine Turni
 deserit et muros et summas deserit arces
 praecipitatque moras omnis, opera omnia rumpit
 laetitia exultans, horrendumque intonat armis: 700
 quantus Athos aut quantus Eryx aut ipse coruscis
 cum fremit ilicibus quantus gaudetque nivali
 vertice se attollens pater Appenninus ad auras.
 iam vero et Rutuli certatim et Troes et omnes
 convertere oculos Itali, quique alta tenebant 705
 moenia quique imos pulsabant ariete muros,
 armaque deposuere umeris. stupet ipse Latinus
 ingentis, genitos diversis partibus orbis,
 inter se coiisse viros et cernere ferro.
 atque illi, ut vacuo patuerunt aequore campi, 710
 procursu rapido, coniectis eminus hastis,
 invadunt Martem clipeis atque aere sonoro.

dat gemitum tellus; tum crebros ensibus ictus
 congeminant: fors et virtus miscentur in unum.
 ac velut ingenti Sila summove Taburno 715
 cum duo conversis inimica in proelia tauri
 frontibus incurrunt (pavidi cessere magistri,
 stat pecus omne metu mutum mussantque iuvencae,
 quis nemori imperitet, quem tota armenta sequantur):
 illi inter sese multa vi volnera miscent 720
 cornuaque obnixa infigunt et sanguine largo
 colla armosque lavant; gemitu nemus omne remugit:
 non aliter Tros Aeneas et Daunius heros
 concurrunt clipeis; ingens fragor aethera complet.
 Iuppiter ipse duas aequato examine lances 725
 sustinet et fata imponit diversa duorum,
 quem damnet labor et quo vergat pondere letum.
 emicat hic, impune putans, et corpore toto
 alte sublatum consurgit Turnus in ense
 et ferit: exclamant Troes trepidique Latini, 730
 arrectaeque amborum acies. at perfidus ensis
 frangitur in medioque ardentem deserit ictu...
 ni fuga subsidio subeat. fugit ocior euro,
 ut capulum ignotum dextramque aspexit inermem.
 fama est praecipitem, cum prima in proelia iunctos 735
 conscendebat equos, patrio mucrone relicto,
 dum trepidat, ferrum aurigae rapuisse Metisci.
 idque diu, dum terga dabant palantia Teuceri,
 sufficit: postquam arma dei ad Volcania ventumst,
 mortalis mucro glacies ceu futilis ictu 740
 dissiluit; fulva resplendent fragmina harena.
 ergo amens diversa fuga petit aequora Turnus
 et nunc huc, inde huc incertos implicat orbis;
 undique enim densa Teuceri inclusere corona,
 atque hinc vasta palus, hinc ardua moenia cingunt. 745

Nec minus Aeneas, quamquam tardata sagitta
 interdum genua impediunt cursumque recusant,
 insequitur trepidique pedem pede fervidus urget:
 inclusum velutî siquando flumine nactus
 cervom aut puniceae saeptum formidine pinnae 750
 venator cursu canis et latratibus instat;
 ille autem, insidiis et ripa territus alta,
 mille fugit refugitque vias; at vividus Umber
 haeret hians, iam iamque tenet similisque tenenti
 increpuit malis morsuque elusus inani est. 755
 tum vero exoritur clamor, ripaeque lacusque
 responsant circa et caelum tonat omne tumultu.
 ille simul fugiens Rutulos simul increpat omnis,
 nomine quemque vocans, notumque efflagitat ensem.
 Aeneas mortem contra praesensque minatur 760
 exitium, si quisquam adeat, terretque trementis
 excisurum urbem minitans et saucius instat.
 quinque orbis explent cursu totidemque retexunt
 huc illuc; neque enim levia aut ludicra petuntur
 praemia, sed Turni de vita et sanguine certant. 765
 forte sacer Fauno foliis oleaster amaris
 hic steterat, nautis olim venerabile lignum,
 servati ex undis ubi figere dona solebant
 Laurenti divo et votas suspendere vestes;
 sed stirpem Teucris nullo discrimine sacrum 770
 sustulerant, puro ut possent concurrere campo:
 hic hasta Aeneae stabat, huc impetus illam
 detulerat fixam et lenta radice tenebat.
 incubuit voluitque manu convellere ferrum
 Dardanides teloque sequi quem prendere cursu 775
 non poterat. tum vero amens formidine Turnus
 'Faune, precor, miserere' inquit 'tuque optima ferrum
 Terra tene, colui vestros si semper honores,

quos contra Aeneadae bello fecere profanos.
 dixit opemque dei non cassa in vota vocavit. 780
 namque diu luctans lentoque in stirpe moratus
 viribus haud ullis valuit discludere morsus
 roboris Aeneas. dum nititur acer et instat,
 rursus in aurigae faciem mutata Metisci
 procurrit fratrique ensem dea Daunus reddit. 785
 quod Venus audaci nymphae indignata licere
 accessit telumque alta ab radice revellit.
 olli sublimes, armis animisque relecti,
 hic gladio fidens, hic acer et arduus hasta,
 adsistunt contra certamina Martis anhelis. 790

Iunonem interea rex omnipotentis Olympi
 adloquitur fulva pugnas de nube tuentem:
 'quae iam finis erit, coniunx? quid denique restat?
 Indigetem Aenean scis ipsa et scire fateris
 deberi caelo fatisque ad sidera tolli. 795
 quid struis? aut qua spe gelidis in nubibus haeres?
 mortalin decuit violari vulnere divom,
 aut ensem (quid enim sine te Iuturna valeret?)
 ereptum reddi Turno et vim crescere victis?
 desine iam tandem precibusque inflectere nostris: 800
 ventum ad supremum est. terris agitare vel undis 803
 Troianos potuisti, infandum accendere bellum,
 deformare domum et luctu miscere hymenaeos: 805
 ulterius temptare veto.' sic Iuppiter orsus;
 sic dea summisso contra Saturnia voltu:
 'ista quidem quia nota mihi tua, magne, voluntas,
 Iuppiter, et Turnum et terras invita reliqui;
 nec tu me aëria solam nunc sede videres 810
 digna indigna pati, sed flammis cineta sub ipsa
 starem acie traheremque inimica in proelia Teucros.
 Iuturnam misero (fateor) succurrere fratri

suasi et pro vita maiora audere probavi,
 non ut tela tamen, non ut contenderet arcum: 815
 adiuro Stygii caput inplacabile fontis,
 una superstitio superis quae reddita divis.
 et nunc cedo equidem pugnasque exosa relinquo.
 illud te, nulla fati quod lege tenetur,
 pro Latio obtestor, pro maiestate tuorum: 820
 cum iam conubiis pacem felicibus (esto)
 component, cum iam leges et foedera iungent,
 ne vetus indigenas nomen mutare Latinos
 neu Troas fieri iubeas Teucrosque vocari
 aut vocem mutare viros aut vertere vestem. 825
 sit Latium, sint Albani per saecula reges,
 sit Romana potens Italia virtute propago:
 occidit, occideritque sinas cum nomine Troia.
 olli subridens hominum rerumque repertor
 'es germana Iovis Saturnique altera proles: 830
 irarum tantos volvis sub pectore fluctus.
 verum age et inceptum frustra summitte furorem:
 ni te tantus edit tacitam dolor et mihi curae 801
 saepe tuo dulci tristes ex ore recurrant, 802
 do quod vis, et me victusque volensque remitto. 833
 sermonem Ausonii patrium moresque tenebunt,
 utque est nomen erit; commixti corpore tanto 835
 subsident Teuceri. morem ritusque sacrorum
 adiciam faciamque omnis uno ore Latinos.
 hinc genus Ausonio mixtum quod sanguine surget,
 supra homines, supra ire deos pietate videbis,
 nec gens ulla tuos aequae celebrabit honores.' 840
 adnuit his Iuno et mentem laetata retorsit.
 interea excedit caelo nubemque relinquit.

His actis aliud genitor secum ipse volutat
 Iuturnamque parat fratris dimittere ab armis.

dicuntur geminae pestes cognomine Dirae, 845
 quas et Tartaream Nox intempesta Megaeram
 uno eodemque tulit partu paribusque revinxit
 serpentum spiris ventosasque addidit alas.
 hae Iovis ad solium saevique in limine regis
 apparent acuuntque metum mortalibus aegris, 850
 siquando letum horrificum morbosque deum rex
 molitur meritas aut bello territat urbes.
 harum unam celerem demisit ab aethere summo
 Iuppiter inque omen Iuturnae occurrere iussit.
 illa volat celerique ad terram turbine fertur. 855
 non secus ac nervo per nubem impuls a sagitta,
 armatam saevi Parthus quam felle veneni,
 Parthus sive Cydon, telum inmedicabile, torsit,
 stridens et celeris incognita transilit umbras:
 talis se sata Nocte tulit terrasque petivit. 860
 postquam acies videt Iliacas atque agmina Turni,
 alitis in parvae subitam conlecta figuram,
 quae quondam in bustis aut culminibus desertis
 nocte sedens serum canit importuna per umbras,
 hanc versa in faciem Turni se pestis ob ora 865
 fertque refertque sonans clupeumque everberat alis.
 olli membra novos solvit formidine torpor,
 arrectaeque horrore comae, et vox faucibus haesit.
 at procul ut Dirae stridorem adgnovit et alas,
 infelix crinis scindit Iuturna solutos, 870
 unguibus ora soror foedans et pectora pugnis:
 'quid nunc te tua, Turne, potest germana iuvare?
 aut quid iam durae superat mihi? qua tibi lucem
 arte morer? talin possum me opponere monstro?
 iam iam linquo acies. ne me terrete timentem, 875
 obscenae volucres: alarum verbera nosco
 letalemque sonum, nec fallunt iussa superba

magnanimi Iovis. haec pro virginitate reponit?
 quo vitam dedit aeternam? cur mortis ademptast
 condicio? possem tantos finire dolores 880
 nunc certe et misero fratri comes ire per umbras!
 *immortalis ego? aut quicquam mihi dulce meorum
 te sine, frater, erit? o quae satis ima dehiscat
 terra mihi manisque deam demittat ad imos!*

tantum effata caput glauco contextit amictu 885
 multa gemens et se fluvio dea condidit alto.

Aeneas instat contra telumque coruscat
 ingens arboreum et saevo sic pectore fatur:
 'quae nunc deinde morast? aut quid iam, Turne, retractas?
 non cursu, saevis certandum est comminus armis. 890
 verte omnis tete in facies et contrahe quidquid
 sive animis sive arte vales; opta ardua pinnis
 astra sequi clausumve cava te condere terra...'
 ille caput quassans 'non me tua fervida terrent
 dicta, ferox: di me terrent et Iuppiter hostis.' 895
 nec plura effatus saxum circumspicit ingens,
 saxum anticum ingens, campo qui forte iacebat
 limes agro positus, litem ut discerneret arvis.
 vix illud lecti bis sex cervice subirent,
 qualia nunc hominum producit corpora tellus: 900
 ille manu raptum trepida torquebat in hostem
 altior insurgens et cursu concitus heros.
 sed neque currentem se nec cognoscit euntem
 tollentemve manu saxumve immane moventem;
 genua labant, gelidus concrevit frigore sanguis. 905
 tum lapis ipse viri, vacuum per inane volutus,
 nec spatium evasit totum neque pertulit ictum.
 ac velut in somnis, oculos ubi languida pressit
 nocte quies, nequiquam avidos extendere cursus
 velle videmur et in mediis conatibus aegri 910

succidimus (non lingua valet, non corpore notae
sufficiunt vires, nec vox aut verba secuntur):
sic Turno, quacumque viam virtute petivit,
successum dea dira negat. tum pectore sensus
vertuntur varii. Rutulos aspectat et urbem 915
cunctaturque metu letumque instare tremescit;
nec quo se eripiat, nec qua vi tendat in hostem,
nec currus usquam videt aurigamve sororem.
cunctanti telum Aeneas fatale coruscat,
sortitus fortunam oculis, et corpore toto 920
eminus intorquet. murali concita numquam
tormento sic saxa fremunt, nec fulmine tanti
dissultant crepitus. volat atri turbinis instar
exitium dirum hasta ferens orasque recludit
loricae et clipei extremos septemplex orbis. 925
per medium stridens transit femur. incidit ictus
ingens ad terram duplicato poplite Turnus.
consurgunt gemitu Rutuli, totusque remugit
mons circum, et vocem late nemora alta remittunt.
ille humilis supplex oculos, dextramque precantem 930
protendens 'equidem merui nec deprecor' inquit:
'utere sorte tua. miseri te siqua parentis
tangere cura potest, oro (fuit et tibi talis
Anchises genitor), Dauni miserere senectae
et me seu corpus spoliatum lumine mavis 935
redde meis. vicisti, et victum tendere palmas
Ausonii videre; tua est Lavinia coniunx:
ulterius ne tende odiis.' stetit acer in armis
Aeneas, volvens oculos, dextramque repressit;
et iam iamque magis cunctantem flectere sermo 940
coeperat, infelix umero cum apparuit alto
balteus et notis fulserunt cingula bullis
Pallantis pueri, victum quem vulnere Turnus

straverat atque umeris inimicum insigne gerebat.
ille, oculis postquam saevi monumenta doloris 945
exuviasque hausit, furiis accensus et ira
terribilis 'tunc hinc spoliis indute meorum
eripiare mihi? Pallas te hoc volnere, Pallas
immolat et poenam scelerato ex sanguine sumit'
hoc dicens ferrum adverso sub pectore condit 950
fervidus. ast illi solvantur frigore membra
vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΙΝΗΤΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΒΕΡΟΙΑΣ
ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ.....

			No 3

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

000

VE

VERGILI MARONIS

AENEIS

ἀριθ. χρ. I434

Ἡμερομηνία
ἐπιστροφῆς

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟΝ ΜΟΥ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας